

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Fölkél az Ömlő Búza napja

És Rosta órája üt

MAJD SZITÁK PERCE JÓ EL

(A Triptichon harmadik darabja)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

TORNYOT VÁLASZTOK

vagy:

A Függetlenkedők

(Apáczai Cseri János)

SZEMÉLYEK

APÁCZAI CSERI JÁNOS a teológia doktora, professzor
ALETTA VAN DER MAET a felesége, holland származású
BASIRIUS IZSÁK anglikán pap, a teológia doktora, fejedelmi tanácsos

II. RÁKÓCZI GYÖRGY erdélyi fejedelem

SOMLYAI BÁTHORY ZSÓFIA a felesége

LORÁNTFFY ZSUZSANNA a fejedelem anyja, I. Rákóczi

György özvegye

KEMÉNY JÁNOS hadvezér, főúr

BALÁS ÁBRAHÁM a hadsegédje

RHÉDEY főkapitány

KERESZTURY PÁL Rákóczi udvari papja

CSULAI GYÖRGY református püspök

MÁRTON ATYA jezsuita pap

DOBY LÁSZLÓ tiszteletes

SZEREDAI ALBERT }
CSAVARÓ JÓZSEF } iskolamesterek

EGY SZOLGA

ELSŐ KOLDUS

MÁSODIK KOLDUS

DIÁK

FUTÁR

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Továbbá főrendi urak, papok, tanítók, katonák, udvarhölgyek, szolgák, tömeg.

Történik 1655 őszén Gyulafehérvárott és a későbbi néhány esztendőben.

Bevezető a Triptichon harmadik darabjához

Apáczai tizenhetedik századi nagyszerű élete inkább regényt kívánna (persze: nem elsősorban ifjúságit), hiszen temérdek benne a szó hagyományos értelmében vett regényesség: az árvagyerek-sors, a kisdíák-évek, híres tanárok, Hollandiába kerülése, élete távol a hazától, találkozása a korabeli szellemi áramlatokkal (főként Descartes-tal), az angliai események hatása gondolkodására, Aletta van der Maet kisasszonnyal való megismerkedése és házassága (1651. szeptember 30-án), külországi helytállásai, nosztalgiája, hazajövele, nevelési elvei, iskolaügyi javaslatai, egyetemi tervei, könyvei, fordításai, diákbálvány élete Gyulafehérvárott, vitái, meggyanúsíttatása, Kolozsvárra helyezése, „szárazbetegségének” kiújulása, halála. Ez hát az ő látványos élete.

De ott van az a belső: a lélek és az ész élete, mely nem mindig mutatkozik a cselekedetekből. Hogyan fogadja be az oly szomjú elme, amit a világ rejt is előle, s föl is kínál neki? Hogyan csiszolja szellemét többek között Descartes-on, aki szintén a „csendes” Hollandiában élt. Természetesen minderre mi választ nem adhatunk, a dráma nem regény, nem is lélektani és filozófiai esszé. Mi kiválasztottuk életének – szerintünk – legdrámaibb pillanatát: megvádoltatását, Basire Izsákkal való vitáját s annak következmé-

nyeit. Ami ebbe belefért múltjából és majd már nem sokáig tartó jövőjéből – anélkül hogy a drámára nézve terhelőnek éreztük volna –, azt mind sugallni igyekeztünk, s ami nem, menthetetlenül kimaradt. Hiszen a dráma korántsem olyan „jószívű” műfaj, mint a regény, sokkal kegyetlenebb. Egy színmű nemcsak úgy drámai, hogy a hősök vannak drámai helyzetben, hanem úgy is, hogy az író maga is abba kerül: választania kell, kiválasztania: alakokat, részleteket, helyzeteket, s a többit megöli, elfojtja magában; pedig ha regényíró volna, mennyi inyenéséget, tollhegyre való irodalmi jó falatot tehetne még az asztalunkra! Bizony, a szelekció – úgy érzi egy-egy „jobb szív” – valóságos véres mézszárlássorozat, szellemünk, tudatunk Szent Bertalan-éje. A kiválasztás – „gyilkosság”.

Azonban nemcsak kihagyni, rostálni – muszáj belekölni is. Amit az élet kihagyott az adatvilágból, de olyanképpen, hogy bele is „írhatta volna” – az bizony igen sokszor kellene a drámába: néhány új alak, helyzet vagy a meglévők erősebb kinagyítása, hogy áthidaljanak, hogy elősegítsék a megértést, összefüggésbe hozzanak, asszociációkat, jelképcsírákat sugalljanak, vagy éppen: élesebb fényben exponálják azt, amit hősünk megél. Mi eddig is így buzgólkodtunk eljárni, ezután is így vagyunk kénytelenek tehát, illetve: szeretnénk kénytelenek lenni, nehogy ne lássuk a részletek fától az erdő egészét, továbbá: a fölös részek sok bábája között el ne vesszen az író szándék- és gondo-

latgyermeké, és végül: a Részletek fürdővizével nehogy kiöntsük az Egész gyermekét.

Most pedig valamit az adatgyűjtésről.

Írtunk mi régebben egy drámát, afféle drámastúdiót a francia polgári forradalomról. Robespierre, Danton, Saint-Just és egy Simon nevezetű varga is felvonul benne. Simon vargát, jóllehet csak valami olcsó történelemkönyvből olvastunk ezt-azt róla, mégis központi alakká tettük. Kíváncsiságból – hogy eljárásunk helyességét ellenőrizzük – megnéztük ilyen szempontból Camus *Caligula*-ját. Megnyugodtunk. Rájöttünk ugyanis, hogy az író Caligula egyéniségéről – leszámítva a típus filozófiáját – a legtöbbet *Suetonius* könyvéből (*Caesarok élete*) kívánt megtudni, abból a műből, amelyet minden, magát komolyabb „antik szakértőnek” tartó történész „pletykagyűjteménynek” nevez. Nos, ez a „pletykabreviárium” hány ilyen remekmű születésénél bábáskodott! Vagy talán Büchner eljárása lenne a jobb, aki ama shakespeare-i méretű drámáját, a *Danton halálát* úgy írta meg, hogy minden fontosabb alakja szájába hiteles, utánaolvasható beszédekből, cikkekből, konventi jegyzőkönyvekből másolt idézeteket adott? (Persze, ettől még Büchner darabja is tele van költői invencióval!) Tehát az eredmény a fontos. Az egyik agyon-kitalál (inventál), s mi lesz belőle: híg, kis ez-az. A másik agyonhitelesít (dokumentál), s mi az eredmény: történelmi képeskönyv-bibliográfiai felsorolás szemelvényekkel – középiskolák számára. Minden attól függ tehát, ki nyúl hozzá ahhoz *a mindegy mihez*. No de ne példálózzunk

ilyen közismert és bevált nevekkal, módszerekkel, mert még félreértenek bennünket. Inkább a juhainknál maradjunk. Itt van tehát az az Apáczairól szóló dráma. A szerző úgy érezte: szellemi ujjbegyével körülptapogatta Apáczai szellemének testét, ha nem is éppúgy, amint azt *Bod Péter*, *Bethlen Miklós* meg *Almási Balogh Pál* és mások tették az elmúlt századokban, nem is olyanformán, mint az időben közelebbiek és egész közeliak: *Gyalui Farkas* kiváló stúdióiban vagy *Saszet Géza* modern, izgalmas értekezésében. Ha nem is éppígy – de ezekre függesztett fél szemmel. Azért csak fél szemmel, mert másik fél szemünk az Apáczai művén csüggött. Így hát nem is éppen úgy láttunk mindent, ahogy Apáczai mutatja önmagát könyveiben: hiszen nekünk a könyvek mögött a lélekben is illett lapozgatnunk. Ám a lélekből csak annyi maradt, amennyi a könyv. Ki pótolhatná hát a lélek visszahozhatatlanul testben rekedt ízeit, ha nem a magát a feltámasztás vajákos ujjú szemfényvesztőjének hívő hazardjátékos, aki nem átallja történelmi drámaírónak titulálni önmagát?

Óvakodtunk viszont elolvasni bármiféle regényes vagy régebbi értékelő irodalomtörténeti oldalakat hősről. Óvakodtunk munkánk befejezése előtt elolvasni még Németh László Apáczai-drámáját is, mint ahogy – mert hiszen gyakorlatunkban ez már így alakult ki, nekünk hát így a jobb – a fentebb emlegetett Büchner-darabot is a francia forradalomról szóló drámának megírása után olvastuk el. Tehát: utána már igen! Ilyenkor jó érzés ezt tenni, néha elégtételt

is érezni, máskor apródad, nemes irigységet, némelykor pedig elcsodálkozni, hogy a közösen ismert tényvilág milyen egyformán sugallja ugyanazt az eszmét és a hasonló ötleteket. „Lám csak, ő is ugyanazt olvasta ki ebből és ebből a dologból, mint mi!” Igen, megtörténik, hogy az asszociáció ugyanarra a szintre jut a kortársi vagy előző történelmi tudat közlekedő edényeiben is. Persze ezek afféle kis spirituális-kulínáris elégtételek, de talán éppen ezért: nagyon jóízűek.

E darabban hiteles történelmi személy több is szerepel. Elsősorban a főhős, Apáczai Cseri János. Megkérdendő: miért írjuk Cserinek, noha bizonyított, hogy családi neve Csere János. *Gyalui Farkas* 1892-ben Kolozsvárott kiadott Apáczai Cseri János (*Életrajzához és műveinek bibliográfiájához* – Tanulmány) című dolgozatában – számunkra legalábbis – meggyőzően bizonyítja, hogy Apáczai mint író, mint személyiség így írta – így akarta és kívánta írni – a nevét akár a jó hangzásért, akár a latinus helyesírásból eredően. A másik történelmi személy Basire (latinosan: Basirius) Izsák, az Angliából Cromwellék elől végül is Erdélybe menekült apát. Azután: Aletta, Lorántffy, Báthory Zsófia, II. Rákóczi György, Kereszturi Pál, Csulai György és Rhédey főkapitány. Ezeknek – a tényekből kiderülő s az eseményben játszott – szerepéhez nagyjából ragaszkodtunk. Talán csak Keresztury Pál Apáczai mentésében vállalt dolgait túloztuk el a régebbi írásbeli források alapján. Más adatok szerint ugyanis e mentésben főként II. Rákóczi György

anyja, Lorántffy Zsuzsanna tündökölt, aki éppen a presbiteri nézetei miatt igen szerette Apáczait. Tet-
tük pedig mindezt a drámai szál erősítése kedvéért.

Nyilván: csekély mértékben szövegünkben akad-
nak „történelmi mondatok” is. Itt-ott például – hol
hűségesen, hol átfogalmazva – Apáczai leveleiből,
könyveiből vett gondolatokat ékeltünk replikába.
Ugyanígy a fejedelem egy-két, a vita feljegyzéseiből
ismert közbeszólását is majdnem szó szerint írtuk be
a megfelelő helyekre. (Például: „A presbiterianizmus
út az independentizmushoz!” stb.) A vitát tehát „re-
konstruálni” kellett a – viszonylag – nagyon kevés
meglevő tényállagból. Nekünk például nem volt (nem
is lehetett!) adatunk arra nézvést, hogy a diákság is
részt vett volna e vitán. Mégis behoztuk a darabba a
„Diák” alakját, aki a mi elképzelésünkben „beszökött”
a terembe, s mintegy képviseli a fiatalság véleményét,
bizonyítva Apáczai népszerűségét az ifjúság körében.
A valamilyen terembe „belógó diák” különben sem
idegen semmilyen kortól. Az invenció tehát történe-
lemlélektanilag megalapozott. Másrészt azért is kel-
lett a diák alakja, hogy újabb lovat adjon Basirius alá,
és még jobban felkeltse a fejedelem Apáczai népsze-
rűsege iránti gyanakvását. A vita rekonstruálása köz-
ben egyébként Basirius szájába olyan érveket is ad-
tunk, amelyek – mint vádak – csak Apáczai halála
után jóval később merültek föl a *Logikácska* és az
Enciklopédia szerzője ellen. Példának okáért: a tudo-
mányos nyelvújításban használt nehézkes, „érthet-
len szavait”, bölcséleti eklektikusságát, eredetiség-

hiányát stb. (Ilyen vádoló szerző például *Szily Kálmán*, aki 1889-ben egyszerűen kompilátornak titulálja Apáczait.) Úgy éreztük: nem baj az, ha Apáczai jövőjének egy ilyen darabkáját odavetítjük akkori jelenébe. Nem árt, hiszen egy tudománytörténeti paradoxonra figyelmeztet bennünket: azt a tudóst, akit saját kora „érthetlenségéért” fenyít meg, a kései korok túlságos közérthetőséggel, saját korához viszonyított meghaladottsággal vádolnak. (Az atom fogalma a görög kortársaknak túl „ködös” lehetett, az utókornak a régi formában – naiv.)

Tehát a „Diák” és a többi személy mind költöztek, mert így kívánta darabunk építkezési eszméje. Mint ahogy a központi szituáció is – az, hogy Apáczai toronyt keres és választ magának – kitalálmány, hiszen csak annyit tudunk, hogy a fejedelem azt mondta: „De Isten engem úgy segéljen, Apáczai uram, a Megyesi Presbiteriumot, amíg én élek, ide bé nem hozza ked. Mást ne tanítson, mert Isten engem úgy segéljen, valaki mást tanít, a Marosba vettetem, vagy a toronyból hányatom le!” (*Szatmári Pap Mihály* református teológiai professzor kéziratából, 1790 tájáról.) Apáczai kolozsvári áthelyezését pedig *Bethlen Miklós* jellemzi telibetalálva így: „A rákot a Szamosba.”

A fejedelemnek azt a szándékát, hogy őt a toronyból ledobassa, egyébként az összes ismertebb források közlik (*Bod Péter*, *Seivert*, *Erdélyi János* és mások). Érdekes erre vonatkozólag megjegyezni egy *Gyalui Farkastól* nem közölt forrást: *Almást Balogh Pál* Feleletét (*Philosophiai pályamunkák*. Buda, Egyetemi

Nyomda, 1835). E szerző – azt hisszük, főként Bod Péter nyomán – ezt írja: „Híre s becsülete sok irigyet támasztván Gyula-fejérvárott laktában, beárlatott a fejedelemnek mint a presbiterianus theológusoknak s Carthesianusoknak követője s ennél fogva a közjó ellensége s a köztársaság legnagyobb háborítója. A fejedelmet a fekete vád oly haragra gerjeszté, hogy Apáczait a gyulafejérvári toronyból letaszításra méltónak ítélné, s csak Kereszturi Pál közbenjárása által tétett át Kolozsvárra tanítónak.” Nem érdektelen azt sem megjegyeznünk, hogy Almási Balogh ezután – az erdélyi filozófiai gondolkodási dicsérvén – megnevezi Descartes más erdélyi híveit is (*Csernátoni Pál*-t, aki első népszerűsítője Descartes-nak, és *Kolozsvári Pál*-t), de a karteziánus bölcseletnek ellene szegülőket is: például a brassói *Greising Bálint*-ot, aki ateizmus-salvádolja Cartesiust, és az udvarhelyi *Eszéki István*-t, aki „megtámadá... Cartesius velünk született ideáit, különösen pedig azon tanítmányát, mintha az Isten bennünk lakoznék”. (Greising 1677-ben, Eszéki 1666-ban írta „támadását”). Így alakul ki tehát a *pontos* véleményekből s ellenvéleményekből a kor bölcseletének eléggé árnyaltos képe. Ezért nem tartottuk tehát „történelemhamisításnak” (bár egyenes adatunk erre nem volt), hogy azon a bizonyos vitán (1655. szeptember 24-én) magát Apáczait is mint karteziánust „leateistázzák”; hitelesnek éreztük, mert hiszen ez benne volt a korszaklemben.

Visszatérve a torony históriájára, elképzeltük a következő lélektani helyzetet: a fejedelem szavaitól fel-

dúlt Apáczai maga megy fel kedves templomának toronyába, hogy ott várja ki az ítélet végrehajtását. A „toronyválasztás” gondolatát az ő személyes sorsa jelképének szántuk, amellyel – szerintünk – jól összerímél Apáczainak az a nagyszerű önvédelmi – és hagyományt meg újdonságot egyszerre fölemelő – képmondata, amelyet *Enciklopédia*-ja előszavában ír le: „...a maguk nemében legtanultabb Férjfiak nem szégyenlették a másoktól való kölcsönvést... nem könnyen véti el az utat, aki jó kalauzoknak vezérlése után indul, és *az óriás vállán ülő gyermek többet lát az óriásnál*“* (kiemelés tőlünk). Pszichológiailag tehát teljesen hitelesnek éreztük a felkavart lelkű, rég beteg Apáczainak ez általunk kitalált cselekedetét.

A két koldus – kinek jeleneteit még jobban is felaprózva lehet ékelni a képek közé, pláne, ha netán hármás vagy négyes tagolásban mutatnák be – nemcsak azért kellett, hogy az elmúlt történelmi eseményeket – későbbi krónikásként – elmondják, s a központi helyzetet előkészítsék, exponálják, nem is csupán keretjátéknak, hanem hogy kiderüljön az a mérhetetlen távolság, információhiány, amely abban a korban a népet – nyilván objektív körülmények miatt – még az őt ily hevesen képviselő értelmiségitől is elválasztotta. A darab vége tulajdonképpen egy tragédia elhalasztása (Apáczait csak áthelyezik) és egy másik tragédia kezdete: a koldusokat a „látványra éhesek”

* Ez a mondat egyébként – valószínűleg Mészáros Szent Bernáttól származó – parafrázált szállóige. Érvként elhangzott valamivel később a franciák „régiek-modernekk” vitájában is.

meg akarják „lincselni”, mert azok – úgymond – elbolondították őket. Apáczai tragédiája tehát elhalasztott, pillanatnyilag függőben maradt tragédia.

Nyelvi archaizálásra (különösebben) nem törekedtünk, sőt igyekeztünk maibbá tenni a beszédet, persze néhol egy-egy régiesebb nyelvi fordulatot is becsúsztattunk. Azért cselekedtünk így, mert az idők folyamán azt vettük észre, hogy a legszebb archaikus beszéd sem hat már úgy, mint az élő. A publikum, ahogy archaikus szöveget hall, inkább hajlamos lírát sejteni mögötte, mint drámát. Nyelve tehát *közötte (közbülső) nyelvbeszéd*, „*mintha*” régi lenne, *de mégse az, ám nem is a mai*. A nyelvi idő (patina) illúziója. A ruhaszabás újszerű – a kölni, amely belengi: régies.

Hogy ezt az (elég régen elgondolt) darabot most írtuk meg, abban egy aktuális esemény is ösztönzött: 1972 világszerte a könyv esztendeje: UNESCO javasolta ünnep. Ki érdemelné meg jobban innen, a mi tájainkról, hogy a könyv világesztendejében, az időszerűség villanófénynél is emlékezetünkben legyen, mint az az ember, aki az első magyar enciklopédista és bölcséleti írónk, egy szegény kálomista Tanár-Széchenyi, aki Comenius és Tolnai Dali tanaival egyetemben új, polgárosultabb pedagógiai elveket hirdet, aki a haladó egzakt és természettudományos nevelés és a szó szerint vett KÖZ-oktatás nagy harcosa, akinél abban a korban s még sokáig tudományos nyelvújításért, könyvért, a tudás terjesztéséért többet senki nem tett... A könyv, a tudomány, a nevelés, az iskola

[Erdélyi Magyar Adatbank]

már-már fanatikus nagy emberének tiszta becsületű,
széles kisugárzású művére szerettük volna betűrajzú
ex libris-nek szálni ezt a drámát.

Kolozsvár, 1972.

P. G.

Első rész

1. KÉP

A szín háttérében egy lépcsősor, amely nyilván a fejedelmi palota kapujához vezet. Üres. Most sietősen bejön egy mindkét lábára nyomorék koldus, a földön csúszó fajtából való. Kezében két kopott, pántos, súrolókeféhez hasonló fadarab, amivel vonszolja magát. Megáll, nézi a lépcsőt.

ELSŐ KOLDUS *(felénk fordul)*: Ma sokan jönnek a fejedelmi palotába. Nagy hitvita lesz! Már előre készítettem a kucsám!

(Jön be Második koldus, ugyanolyan.)

Hát ez meg mit keres itt? *(Ezt maga elé.)* Mindig a nyomomban... Miért jöttél ide?

MÁSODIK KOLDUS: Ma itt nagy lesz a publikum! El kell játszanunk neked győzelmeinket! Ahogy szoktuk! Hiszen tudod, ha csak kéregetünk, kevesebbet adnak. De ha megtoldjuk játékkal, még a bámészködök is hullajtják a piculát!

ELSŐ KOLDUS *(szinte ellenségesen)*: Jobb, ha elmész innen!

MÁSODIK KOLDUS *(hallgatódzva)*: Hallod, már gyülekezik is a szájtató népség! Aztán az urak is jönnek! No készülj! *(Közelsz zaj, bámész népek verődnek össze a szín két szélén, mint akik szintén látványosságra*

várnak. *A két koldus közében. Amazok még ügyet se vetnek rájuk.)* Kezdd el már! *(Böködi. Látván, hogy ez nem tágit, elkezdi; egyre jobban belemelegednek. A tömeg figyelni kezd, közben hahotáznak, tapsolnak.)*

ELSŐ KOLDUS: I. Rákóczi György, a mi nagyságos fejedelmünk végre belépett a vallásháborúba, a svéd Gusztáv Adolf oldalán, ahova minket is magával vitt, hogy részesei lehessünk a nagy győzelemnek.

MÁSODIK KOLDUS: Bevettük Szatmárt, Tokajt és Kassát.

ELSŐ KOLDUS: Fővezérünk, Kemény János, már Nyitraig jutott velünk.

MÁSODIK KOLDUS: Jankaunál elpáholtuk a Ferdinánd seregét!

ELSŐ KOLDUS: Úgy futottak, mint a nyúl! *(Szavaiktól s az emlékektől, mintha izgalomba jönne, izeg-mozog.)*

MÁSODIK KOLDUS: Mi pedig utána szaladtunk. *(Ő is izgatott mozgással idézi most a hadiemlékeket, az Első koldus vele együtt, ez utóbbi hirtelen megtorpan, s mint akinek eszébe jut.)*

ELSŐ KOLDUS: Hohó! Állj meg, vándor! Ma te vagy a császári sereg!

(Nevetés.)

MÁSODIK KOLDUS: Nem igazság! A tegnap is én voltam! Most te következel! Ma te vagy a soros: te futsz előttem!

(Hahota.)

ELSŐ KOLDUS: Pontosan emlékszem, hogy a tegnap én voltam a császári sereg, úgyhogy én most a Rákóczié leszek!

MÁSODIK KOLDUS: Veled nem diskurálok. Az okosabb enged. Gyere! („*Futni*” kezd, az *Első követi* „*harci üvöltéssel*”; ez így megy egy kis ideig, míg bele nem fáradnak.)

ELSŐ KOLDUS (*lihegve megáll, leverten*): De Spielbergnél Ferdinánd császár csejt szőtt ellenünk.

MÁSODIK KOLDUS (*ugyanaz a játék*): A török portát féltékennyé tette győzelmeinkre. A szultán nem nézte jó szemmel diadalainkat, mert nem szeretik az olyan alattvalót, amelyik külön csatát vív.

ELSŐ KOLDUS: Így hát a török megparancsolta Rákóczinak, hogy fejezze be a harcot.

MÁSODIK KOLDUS: Mert a török jobban szerette, ha az a gyenge német a szomszédja, mint ez a mi erős fejedelmünk...

ELSŐ KOLDUS: A mi erős fejedelmünk, aki szövetségben áll a franciákkal meg a svédekkel is...

MÁSODIK KOLDUS: Így aztán mit volt mit tenni, fejedelmünk Linzben békét kötött Habsburg Ferdinánddal.

ELSŐ KOLDUS: De még milyen békét! A kálomista jobbágyok vallásszabadságát megint kimondták. Svájcot és Hollandiát mi tettük önállóvá!

MÁSODIK KOLDUS (*bólogat*): Én is hasonlóképpen cselekedtem volna, ha a fejedelem helyében vagyok. Visszaadtuk a kálomisták elvett templomait.

ELSŐ KOLDUS: Ha a jobbágy ragaszkodik a vallásához, a földesura ne kényszeríthesse visszatérni a régi hitre! Szóval, ezt mind jól tették.

MÁSODIK KOLDUS: A béke nem volt rossz, de hát

békében mégsem lehet kergetni a császári sereget! Ezt a békét én másképp kötöttem volna meg! Úgy, hogy béke is legyen, oszt verjük is a császáriakat! De megsajnálta a török szultán Habsburg uramékat, hogy úgy futnak előlünk *(kicsit még mindig szuszog)*, hogy csak úgy lihegnek bele!

ELSŐ KOLDUS: Hát megfosztottak győzelmeinktől.

MÁSODIK KOLDUS: Pedig hogy úztük őket!

(Kis csend.)

ELSŐ KOLDUS: S most itt kell ülni.

MÁSODIK KOLDUS: Diadalok nélkül, a futó ellenség látványa nélkül.

ELSŐ KOLDUS: A lépcsők előtt.

(Távoli harangszó.)

MÁSODIK KOLDUS: S hallgatni, hogy harangoznak.
(Elhal.)

ELSŐ KOLDUS: Segítsék kelmedék a szegény szerencsétlent, akit megfosztottak a harci dicsőségtől!

MÁSODIK KOLDUS: Az árvák istene segítse meg azt, aki az ő szívében kegyes a háború rokkantjai iránt.

EGY HANG: Ahol jön a fejedelemné! *(Eltűnnek.)*

(Kis csend.)

ELSŐ KOLDUS: Ma hiába játszottunk.

MÁSODIK KOLDUS: Hiába.

ELSŐ KOLDUS: Pedig a tegnap szép közönségünk volt.

MÁSODIK KOLDUS: Hullott az ölünkbe a picula. Tegnap. De nem mindig papsajt. Bizony. Igaz, hogy röhögtek is rajtunk eleget. Nem mondom, én is röhögnék magamon, ha én látnám, hogy két ilyen szeren-

csétlen nyomoréknak van kedve, mint egy gyereknek, diadalosdit játszani. Te nem röhögnél?

ELSŐ KOLDUS: De igen. *(Hirtelen.)* Nem figyelted? Azért nem röhögött mindenki, igaz?

MÁSODIK KOLDUS: Hát én se röhögnék, ha két ép, egészséges lábon állva látnám magamat onnan fentről – itt lent lábatlanul; nem röhögnék én, hogy a lábom előtt két lábatlan háborúsdit játszik, csak azért, hogy engem nevetessen. Nem röhögnék én, nem bizony.

ELSŐ KOLDUS: De olyan is van, aki röhög. Ha megfizeti – röhögjön. Nem igaz?

MÁSODIK KOLDUS: Az már igaz. Én is röhögnék magamon, ha megfizetném.

ELSŐ KOLDUS *(felocsúdik)*: Te... Te mindig egyebet mondasz...

MÁSODIK KOLDUS *(sóhajt)*: Mert mindig egyebet kérdezel.

(Kis csend.)

ELSŐ KOLDUS: Lassan elfelejtjük a szerepet. Ha nincs közönség, elfelejtjük a szerepet.

MÁSODIK KOLDUS: Minek? Ha nem lenne Isten – elfeledkeznél imádkozni?

ELSŐ KOLDUS: Pedig mennyit tanultuk, míg a fejünkbe ment. Azért elég nehéz szöveget mondunk. *(Most kap észbe, hogy a másik mit kérdezett.)* Amíg van ima, Istennek is kell lenni.

MÁSODIK KOLDUS: Na csak reménykedj.

(Jön Báthory Zsófia és Márton atya.)

ELSŐ KOLDUS *(halkan)*: A fiatal fejedelemné a jezsui-

tával... *(Kiabálva.)* Az isten áldja ifjú és jóságos fejedelménket!

(Zsófia pénzt dobál a földre, azok kapkodják.)

MÁRTON ATYA: Majd jelentkezzetek nálam is... De most hagyjatok magunkra. *(Azok gyorsan eltűnnek.)*

BÁTHORY ZSÓFIA *(mint aki folytatja):* Egyszóval meg kell mondanom Lorántffy Zsuzsannának: én nem kívánok mutatkozni a vita előtti fogadáson. Én nem akarok református hitvitát hallgatni! A háttérből pláne nem!

MÁRTON ATYA: És engem... engem miért hozott magával?

BÁTHORY ZSÓFIA: Tüntetni akarok atyám személyével. Lássák: magam mellett hordozom igazi egyházam támaszát. Annak a hitnek képviselőjét, amelyet házasságom miatt ott kellett hagynom... Márton atya, segítenie kell...

MÁRTON ATYA: Zsófia! Gyermekem, az isten szerelmére, mit akar tenni?

(Apró szünet.)

BÁTHORY ZSÓFIA: Visszatérek régi hitemre, atyám.

(Kis csend.)

MÁRTON ATYA: De hisz ez... ez borzasztó!

BÁTHORY ZSÓFIA: Borzasztó? Én azt hittem, ujjongani fog. Mi volna szebb dicsőség a katolikus hitnek, mint ha a reformátusnak áttért somlyai Báthory Zsófia lehajtott fővel visszatér.

MÁRTON ATYA: Ez... ez nem oly egyszerű, kedves leányom. Hiszen Báthory Zsófia a fejedelem asszonya.

A Lorántffy Zsuzsanna menyé. Ők pedig nagy reformátusok. Így hát uralkodónk egész haragja felénk fordulhat, mert azt hiheti, hogy mi, katolikusok biztattuk e lépésre, gyermekem. Nekünk az ellenreformáció nem azt jelenti, mint a Lipót császár-féle Magyarországon. Itt, ha a református fejedelemnek az egész magyarságra nézvést vannak jó tervei – nekünk nem szabad akadályoznunk, hiszen mi is e nép gyermekei vagyunk. Pázmány kardinális ezt nagyon jól megérezte utolsó éveiben. Itt és most ajánlatos tehát az ő kései politikáját követnünk. Vagyis csínján a rekatolizálással.

BÁTHORY ZSÓFIA: Elegem volt. Lorántffy amilyen kegyes és szelíd, éppoly képmutató. Valamikor azt mondotta: csupán egyetlen hatalom van, melynek joga van bárki hitét megváltoztatni... és ez a szerelem.

MÁRTON ATYA: Értem... valami... megváltozott?

BÁTHORY ZSÓFIA: Meg. És nem is kicsit. A lengyel trón megszerzésének gondolatába aligha fér a szerelem. Csak a kíméletlenség. Meg a hadi készülődés: Kemény János és Balás Ábrahám minden hónapban táborba vonulnak egyszer... S különben is... régi egyházam már nem oly félretaszított, mint az előző fejedelmek idején. Nem kell lenyelnünk érte mindent.

MÁRTON ATYA: Hála az ifjú fejedelemnek.

BÁTHORY ZSÓFIA: Én csak annyit tehettem, amennyit megengedett az udvari gyanakvás. Ó hányszor kellett hivatkoznom arra, hogy férjem atyja majdnem holtáig levelezett Pázmány bíborossal. S ők mennyi mindenben egyetértettek, főképp a haza sorsát ille-

tően. Két nagy ember volt – mondtam én férjuramnak –, akik békejobbot nyújtottak, midőn annyi oldalról fenyegette veszély a közös nagy hazát s egész fajtánkat. Mit számít ilyenkor a vallás – mondták ők. Ám ezt mondotta megboldogult apám is, hogy vigasztaljon, midőn sírtam áttérésem miatt. A hon érdekét követtem. Igen, a szerelem is... de ha a hon érdeke nem lett volna... nem is tudom... végül is legalább annyira rábeszélte az idősebbek esze, amennyire fiatal szívem rám parancsolt.

(Szeme könnyes.)

(Jön Lorántffy két hölgy kíséretében, akik most a háttérből visszavonulnak, mert asszonyuk int nekik. Közéledik.)

MÁRTON ATYA: Vigyázzon, mit beszél... *(Halkan.)*
Én elmegyek. Úgyis azt mondják rólam jó katolikusaink, hogy a reformátusok kedvenc jezsuitája vagyok ... *(Öngúny.)*

BÁTHORY ZSÓFIA: Maradjon! *(A pap meghajol a már idős asszony előtt.)*

LORÁNTFFY: Örvendek, leányom, hogy eljöttél.

BÁTHORY ZSÓFIA: Csak azért jöttem, hogy megmondjam kegyelmednek: nem mehetek el a fogadásra.

MÁRTON ATYA *(sietősen)*: Kegyelmetek bocsánatát kérem, de koldusaim várnak. *(Lorántffy int, hogy mehet, a pap sietve el, kis csend.)*

LORÁNTFFY: Jól értettem, amit mondtál?

BÁTHORY ZSÓFIA: Így látom jobbnak, kegyelmes asszonyom.

LORÁNTFFY: Hiszen nem a vitára hívtak, ott most nincs helyünk... csak a fogadásra, és ennyit megtehetsz ...

BÁTHORY ZSÓFIA: Félek magamtól, asszonyom.

LORÁNTFFY: Miért?

BÁTHORY ZSÓFIA: Félek, hogy nem tudok színlelni többé.

LORÁNTFFY: Színlelni? Mit? *(Meghökkenve.)*

(Kis csend.)

BÁTHORY ZSÓFIA: Azt, hogy buzgó református vagyok.

LORÁNTFFY: Mindig mondtam, hogy nem vagy túl alázatos.

BÁTHORY ZSÓFIA: Az alázat sokszor csak arra jó, felség, hogy másokat meghódítsunk véle. Én nem akartam meghódítani senkit... senkinek a szívét, s a hitét legkevésbé.

(Kis csend.)

LORÁNTFFY: Sejttem, mire célzol. Nos, azt kívánom: mindig ilyen türelmetlen anyóst adjon néked az ég, ha isten ments, rászorulnál – amilyen én vagyok. Különben – tégy, amit akarsz...

BÁTHORY ZSÓFIA: Szívem szerint cselekszem. *(Meghajol, indul.)*

LORÁNTFFY: Egy pillanatra még... *(Báthory Zsófia megtorpan.)* Tégy, amit akarsz, de ne várd, hogy a fiamnál kimagyarázom a dolgot. Most az egyszer ne várd ezt, leányom.

BÁTHORY ZSÓFIA: Magam intézem el, asszonyom. *(Távozik.)*

LORÁNTFFY (*maga elé*): Szerencsétlen fiam...

(*Jön Csulai egyedül. Meghajol.*)

CSULAI: Ó, felség, végre érkezett a nagy nap, amit megboldogult György fejedelmünknek megígértem... a tisztogatás napja. A *belső* tisztogatás nagy napja, kegyelmes asszonyom. (*Lelkes.*) Felséged nagy-szerű fia...

(*Közeledik Apáczai.*)

LORÁNTFFY: Mitől olyan lelkes, püspök úr? (*Más hang.*) Apáczai urammal szeretnék szót váltani. (*Csulai arra felé néz, elképed.*) Min csodálkozik? Az ellenfelével is szóba kell állanunk, így követeli a *nagypolitika*. (*Enyhe gúny. Csulai meghajol, megbántva elsiet. Apáczai közel jön, meghajol.*) Sajnálom magát, Apáczai Cseri János.

APÁCZAI: Hisz a vita még el sem kezdődött, felség. Még nem tudhatni, kit kell sajnálni. Vagy kegyelmed már jó előre tudja?

LORÁNTFFY: Láttá ezt az ostoba püspököt?

APÁCZAI (*komoran*): Láttam. Igaz, hogy ostoba, de van magához való esze.

LORÁNTFFY: Bizony. Imént azt mondta nékem, hogy végre érkezett a *belső* tisztogatás napja. Mintha nem tudná, hogy én magukkal tartok s nem véle és Baziriusszal. Tehát látszólag baklövés volt a mondata, de valójában csak ravaszkodott. Békéltető ravaszság. Egyszerűen nem akarja tudomásul venni, hogy én és a fiam két véleményen vagyunk. De mert érzi, hogy ez mindkettőnknek jólesik – előttem fiamat dicséri, a fiam előtt meg engem. Mintha egyik vol-

nánk. *Önmegtartó vakság*, így hívom én ezt, Apáczai úr. Maga viszont okos ember... sőt túl okos. Nagyon művelt. Ha volna magában legalább negyedannyi önmegtartó vakság, mint Csulai uramban... még sokra vihetne... igen sokra... No én megyek.

(Jön Keresztury és Aletta.)

Látom, a neje is segíti. Jó magának. *(Indulna.)*

ALETTA *(elője áll, mélyen meghajol):* Felséges asszonyom... kérem, az istenre kérem... beszélje le felséges fiát erről a vitáról.

APÁCZAI: Aletta!

ALETTA: Rosszat álmodtam az éccaka.

LORÁNTFFY: Ilyen eszes fiatalasszony, és még hisz az ilyesmiben. Ne féltse az urát. Lesz annyi épelméje, hogy ne áruljon el mindent hitéről, önmagáról.

ALETTA *(kétségbeesetten):* Én tudom, hogy kiadja magát... ki fogja adni magát... én jól ismerem... Őt nem kell besúgni! Ő besúgja önmagát!

LORÁNTFFY: Mint a tisztességes szellem mindig és mindenütt. Isten velük. Csak nyugodtan... szép nyugodtan... Ahogy maga is szokta, Keresztury uram... Beszéljék meg a *taktikát*...

(Indul, megáll.)

(Apáczai közben kétszer is megfogta neje karját, kicsit rángatva, hogy ne beszéljen.) S még egyszer mondom, Apáczai uram: ezért az asszonyért sokan irigyelhetnék magát. S kiváltképp egy ember... aki hozzám nagyon közel áll. Nagyon közel. *(Elmegy, kis csend.)*

APÁCZAI: Tiszteletes úr, miért hozta magával a ne-jemet... hogy engem meglágyítson véle?

ALETTA (*immár szelíd méltósággal*): Én akartam jönni.

APÁCZAI: Szégyenbe hoznak az öreg fejedelemné előtt. Még azt hiheti, én biztattam föl Alettát... mert félek...

ALETTA: Nem hiheti azt. Mindenki ösmeri magát.

APÁCZAI: Egy holland úrleány nem viselkedhet úgy, mint a szegény jobbágyfeleségek... az urukért a korcsmába mennek, hogy hazaédesgessék vagy épp cibálják...

KERESZTURY (*aki eddig komoran bámulta Apáczait*): Jól mondja, János. Mert ez a vitaterem némileg való-ban korcsma lesz. Nem fenyővíztől, de saját igazuk-tól megrészegült érvek csapnak össze... és kést vág-nak a hátába a bicskások annak, aki egyedül marad. És ez csak maga lehet. Akinek nincs falkája, aki fal-kán kívül él – azt összemarcangolják.

APÁCZAI: Talán bandát gyűjtsek magamnak? Nem fül fogamhoz, hogy átvegyem a metódusukat!

KERESZTURY: Akkor pedig előnyt ad nékik, kedves barátom! Nagyon hiszékeny ember maga, ha azt gondolja, hogy tisztességes és okos érvei számítanak valamit a kardok ellenében. A maga józan érve ott olyan lesz, mint magányos nádszál, ha megzendül az ég.

APÁCZAI: Hajlik, de nem törik.

ALETTA: Istenem, milyen kiszolgáltatott maga...

a sok könyvével együtt, amiket írt, és amiket olvasott ... ó milyen kiszolgáltatott...

KERESZTURY: Aki csak az igazságot keresi – annak nincs ideje cseleket szőni, s aki most nem cseles, az itt és most halott. Maga átlátszó ember, Apáczai uram, s ez nagy hátrány manapság. Emlékezzék a honi hit és a tudás újítóinak sorsára... Dávid Ferenc Déván halt meg a rácsok megett... Az elrugaszkodó Péchi Simon nem sokkal halála előtt szabadult börtönéből...

APÁCZAI: Az nem lehet, hogy néhány ember rossz sorsa elriasszon a cselekedettől. Ha sose teszünk semmit – elkapatjuk őket. Akkor nem látják meg, hogy *másképp is tudunk* tenni, nemcsak csukott szájjal s jól behúzott nyakkal *éldegélni*. Lehet, hogy átlátszó vagyok. Ám ha az üvegen át is lehet látni, és tisztán mutatja a dolgokat, amikor rásújtanak: bevérzi öklüket.

ALETTA: Istenem... ha maga a csengő, éles és tiszta üveg... engedjen engem kenderszösznek lenni, hogy bebugyolálhassam, nehogy összetörjön... Ennyi az én erőm: a kenderszöszé. (*Ezt suttogón, szinte imádkozva.*)

RERESZTURY: Hallgasson a gyöngéd erőre, ami lassítja dühét. A vesztébe ne rohanjon. Hallgasson asszonyára, aki holland hazájából eljött ide, *magáért*...

APÁCZAI: Ő akkor engem választott. És sejthette, hogy mire szegődik. Vállalta az ismeretlen földet. Ám tudnia kellett, hogy az ismeretlen ijesztő, s mellettem talán még inkább az lehet. Hisz én is mindig az ismeretlent akartam látni, s előtte nem kívántam be-

hunyni szemem, mint azok, akik száguldó hintó elé kerülnek, s leszorítják pilláikat, hogy ne lássák: már itt a vég... Az ilyenek talán azt hiszik: a halál megtorpan csukott szemük előtt, s azt gondolja róluk: ez már meg is halt... S a Pusztítás továbbáll... Éppolyanok ezek, mint a kisebb állatok, midőn megdermednek s lehunyják szemüket, ha a nagyobb vad közeleg... Tettetik a halált, hogy megmeneküljenek. Halálként rangrejtik magukat, hogy a másik kegyelmezzen. Azt akarják néki mutatni, hogy holtak, s így nem veszélyesek, s a húruk is döghús, így hát bűzös és rossz ízű. Így akarják elvenni a halál, a nagy veszély étvágját... A természet nagy komédiája ez. Vagy tragédiája. De én a titkok előtt nem zártam le szemem... nem játszottam halált... soha... de kinyitottam tágra... azért, hogy ha mi még remegünk is, föl-fölijedve éjszaka, de gyermekeink többé ne szorongjanak... Hát ezért nehéz mellettem élni... ezért áldozat... De mindezt sejtette az én Alettám... Vagy talán nem?

ALETTA: Sejtettem. *(Fejét lehajtva.)*

APÁCZAI: Hát akkor nem érzi magát becsapottnak és kiszolgáltatottnak.

ALETTA: Nem. *(Hirtelen.)* Én nem is vagyok, de maga az. *(Keserű.)*

APÁCZAI: Édes, drága asszony! A hatalmasabbak jól tudják, mivel kezelhetik meg a magányos lázadót. Némi elismeréssel... kitüntetések, címek... meleg házacská, könyvek... utazás... Tűzhely, gyermek, asszony... óvó, baráti szavak...

KERESZTURY: Ne kísértse a barátságunkat, Apáczai! Én ide nem Rákóczi parancsára jöttem... még csak nem is a kérésére...

APÁCZAI: Ezt én jól tudom. De mégis... ők hamarabb tudták, hogy maguk csitítgatni fognak, mint én s mint maguk. Ebben ez az ördögi, barátom.

ALETTA: Istenünkre kérem, vigyázzon... vigyázzon ... *(Megcsókolja, s kisiet, hogy bővebb könnyeit megelőzze. Kis csend.)*

KERESZTURY *(utána)*: Isten nem mindenkinek ad ilyen szelíd méltóságot és hű szívet. Ez az asszony isten ajándéka. Ha magának baja esnék, ez a virágszál örökre eltörik. Hát legyen óvatos. *(Kintről emberi hangok, jövés zaja.)* Menjünk innen, mert már csapatostul jönnek. *(Kimennek. Jön Basirius és Csulai.)*

CSULAI: Csak ne kímélje, Basirius uram! Vidéki ez, hiába járt Hollandiában. A társai is gyávák. Az öreg fejedelemné szoknyája mögé bújik valamennyi... *(Közben átmennek, a Diák utánuk lopózik, sötét.)* Nem kell kímélni őket! Tisztogatunk!

2. KÉP

A fejedelmi palota egyik terme. Korhűen berendezve, ám némileg tetszés szerinti. Egészen a háttérben menedékesen elvesző padsor. De a publikum állhat is. Egyelőre üres a terem. Később, amikor bejönnek (oldalról, hátulról szinte észrevétlenül szivarognak be, kivéve persze a főbb szereplőket), s leülnek, csak az első egy-két sorban

ülők arcát lehet látni. A többieket akár „káposztafejek”-nek is vélhetjük. Egyedül a Diák arca fog kiemelkedni közülük. A többiek nem hajtják le a fejüket, nem is emelik fel, arcukon nem tükröződik sem unalom, sem érdeklődés. Baloldalt kis emelvény, rajta díszes szék. Ezen ül majd a fejedelem. Középen, lennebb, egymástól három-négy méternyi távolságra két kis emelvény, amolyan „szellemi” ringféleség, amelyen – mikor éppen nem a padból vitatkoznak – Apáczai és Basirius áll majd. Bejön Rhédey és két – úgymond – kopogtató szolgál.

RHÉDEY (miközben maga árgus szemmel figyel): Vége a fogadásnak! Kezdődik a vita! Vizsgáljátok át a termet!

(A két szolgál, amiként a vasúti síneket szokás, kopogtatnak padlót, falat, székeket stb.)

Semmi?

EGY SZOLGA: Holmi könyves emberek ezek, uram, honnan volna pénzük puskaporra? Meg aztán ügyetlenek is.

RHÉDEY: Már jönnek is. (Érkezik Apáczai, Keresztury.)

EGY SZOLGA (vigorogva): Testi motozás nem lesz? (Feléjük int.)

RHÉDEY: Nem fehérnépek ezek, hogy oly buzgó légy a motozással! (Feléjük.) Kicsit korán érkeztek, uraim.

APÁCZAI: Én vagyok itt az egyik főszereplő. (A szolgálkhoz.) Ezt nem kopogtatjátok meg? (A fejére bök.)

RHÉDEY: Azt majd meglátjuk. Menjetek ki.

(A két szolga fölényesen néz Apáczaiékra, amikor előttük elhaladnak.)

REKESZTURY: A szolgálait már megnevelhetné, főkapitány uram. Azt se mondják az embernek, hogy félkucsma.

RHÉDEY: Nem ösmerik a papi rangokat.

KERESZTURY: De azért a fejedelem udvari papját már látták egyszer-kétszer.

RHÉDEY: Úgy látszik, feledékenyek. No most már helyet foglalhatnak. Apáczai uram pedig ne tréfáljon a szolgálaimmal. Ezeknek én parancsolok. És végzik a dolgukat, amit a fejedelem rájuk szabott. Látják, ezek a *hasznos* emberek. *(Gúnyosan int utánuk, ki-megy.)*

APÁCZAI *(izzó)*: Fejedelemség a fejedelemségben ez a szolgálhad. Semmibeveszik az embert, mindegy, kinek mi a rangja, s mennyi van a fejében.

KERESZTURY: Ne hergelje máris magát, fiam. Ismerem a lobbanékony véréét. Basirius pedig hideg és ravasz, és Rákóczi hallgat rá. Mondtam már, mire megy a játék. A nyulat a bokorból... Hát ne legyen nyuszi...

(Most hirtelen, szinte varázsszóra benépesül hátul a terem, a fent jelzett módon.)

APÁCZAI *(a széksorok felé néz)*: Csak azt tudnám, hogy kik ezek. Őket itt elől még ösmerem, de akik hátul vannak... talán egyet sem láttam közülük soha. Kik ezek? Tanároknak nem tanárok, papoknak nem papok. Begyűjtötte őket Basirius, hogy legyen utó-

védje. No, újra itt van Rhédey! *(Leül Keresztury mellé.)*

RHÉDEY *(sietve be)*: Jön a mi kegyelmes urunk, II. Rákóczi György fejedelem!

(Kis csend.)

(Mindenki feláll a széksorokban, a fejedelem bejön, Csulai követi, Basirius hátrább marad.)

II. RÁKÓCZI *(kezével üdvözlí a begyültéket, székéhez megy, leül, utána a többiek is, kis csend, minden szem rászzegeződik)*: Basirius mester és Apáczai uram *(azok felállnak)* vitát folytatnak itt. *Szabad vitát.* Basirius mester az idősebb jogán – kezdje el!

BASIRIUS *(fellép a „szellemi ringbe”, körültekint, lát-szik rajta, keresi a hatást)*: Méltóságos és kegyelmes urunk! Magas rendű uraim! Nagytiszteletű tudós férfiak!

DIÁK *(felugrik a hátsó sorokban: fontos, hogy csakis az ő arca legyen nagyon kifejező, mintegy kiemelve a többiek kifejezéstelenségét)*: Hol vannak itt – egyet kivéve – a tudós férfiak!?

(Meglepett csend. A fejedelem előrehajol.)

BASIRIUS: Ez merénylet! Ki maga, domine?

APÁCZAI: Lehet, hogy az ujjasa alatt egy Brutus töre lapul! Ne képzelje Julius Caesarnak magát. S ha tör van nála, az érvek töre az!

DIÁK: Csak egy diák vagyok, de tudom, miért gyűltek össze kendtek: hogy megbélyegezzenek egy nagy embert! Azt, akit a diákok jobban szeretnek, mint száz Basirius mestert együttvéve! S akit a mi ifjaink

a nagyságos és kegyelmes urunk, a fejedelem és vezető főrendi uraink után a legjobban becsülnek!

BASIRIUS *(a fejedelem felé):* Valaki felbérelte ezt az ifjút!

KERESZTURY *(felugrik, hogy Apáczai fellépését tom-pítsa):* Bocsásson meg, kegyelmes uram! *(Diák felé.)* Öcsémuram, azonnal szedje a sátorfáját!

II. RÁKÓCZI *(leinti):* Hagyja csak, Keresztury uram. Ez is egy vélemény. *(A Diákhoz.)* Diák úr! Te mit keresel ebben a teremben? Ki hívott téged ide?

DIÁK: A lelkiismeretem hívott. Beszöktem a terembe, mert hallottam a Basirius mester viselt dolgairól s azt is, hogy nyilvánosan támadni készül Apáczai professzorunk ellen!

BASIRIUS: Megállj! Milyen viselt dolgokról beszélsz? *(A Diák elillanni készül.)* De nem úgy! Fogják meg, mert a váddal maradok!

DIÁK: Éljen a nagyságos fejedelem, a mi igazságtévő urunk.

(Gyorsan el, hátul.)

(Csend.)

BASIRIUS: Kegyelmes uram, én most a váddal maradok. Ki hívta ezt a diákot ide? Kicsoda? *(Apáczai felé néz.)* Magától kérdezem, professzor Apáczai!

APÁCZAI *(feláll):* Nyilván az hívhatta, aki azokat is ott, leghátul, akiket én szintén nem ismerek.

BASIRIUS: De ők bizonyára ismerik magát, ha idejöttek. Vagy talán csak nem Angliából jöttek, ahol engem ösmernek jobban? Gondolja, professzor, hogy

fizettem az útjukat idáig? Kérdezzük meg őket, hátha tudnak angolul. (*Odakiált.*) Tudnak önök angolul? (*Csend.*)

APÁCZAI: Ne fáradjon, professzor uram, biztosak vagyunk benne, hogy nem maga után jöttek. Olcsóbb lett volna nekik inkább el se engedni magát, semmint maga után jönni. De úgy látszik, könnyű szívvel engedték el ottani hívei... e *vidéki* helyre...

BASIRIUS: Én a hazámat kényszerből hagytam el. Nem akartam egy levegőt szívni Cromwellékkel, a királygyilkosokkal, a függetlenkedő papokkal és nézni, hogy szemem láttára ássák meg Anglia sírját!

APÁCZAI: És mert maga eljött, mester – most meg fogják ásni! Mert maga eljött!

II. RÁKÓCZI: Apáczai uram! Fékezze a nyelvét! Tudós embernek tudós vitát kell állnia!

CSULAI: Úgy van! Érvei nincsenek, csak csipkelődni tud! Személyeskedik!

APÁCZAI: Mikor tagadtam én, hogy az igazságom személyes, mert egy vagyok vele?

RHÉDEY: Ennyit egy katona is tudna, ehhez nem kellett Hollandiát járni. Le az ilyenekkel!

BASIRIUS: Kegyelmes uram, egy bizonyos: nem miattam gyűltek be ide. (*Mintha gúnyosan.*) Mert hiszen ő a népszerű ember, népszerűsége vetekszik (*enyhén és sandán körülmutat*) sokunkéval...

APÁCZAI: Ezt sose állítottam. De hogy magának, mester, ez igen fáj, az bizonyos. Avagy azt hiszi, hogy a diákjaimnak cukorfütyülőt adok, hogy ne

járjanak a kelmed óráira? Mint ahogy meg is esett, hogy nem mentek el...

BASIRIUS: Nem tagadom, volt egy-két eset, amikor nem jöttek az óráimra, de úgy látszik, *nem az én tanaim vonzzák őket.*

II. RÁKÓCZI: Apáczai uram, maga mivel édesgeti őket?

APÁCZAI: Én nem tudhatom, kegyelmes uram, de Basirius mester bizonyára ezt is megmondhatja.

BASIRIUS: Én ezt nem tudhatom, de azt látom, hogy valami olyasféle tudományra tanítja őket, amelyre én bizonyosan nem tudom! (*Gúnyosan.*) Hiszen az ifjúság olyan fogékony – mindenre, ami nem éppen szigorú rend.

APÁCZAI: Én csak a tudományt tanítom, semmi más. De még mindig nem tudom, kik azok ott hátul.

II. RÁKÓCZI: Hagyja, professzor, ez nem a maga dolga. Lehet, hogy a maguk diákjai, lehet, hogy az én katonáim.

APÁCZAI: Akkor bocsásson meg, kegyelmes uram!

II. RÁKÓCZI: Folytassa, Basirius mester!

BASIRIUS (*kissé idegesen, ingerülten*): Már azt sem tudom, hol hagytam abba.

II. RÁKÓCZI: Ott hagyta abba, hogy beszélt függetlenkedők háborgásairól.

BASIRIUS: Köszönöm, kegyelmes uram! (*Lélegzetet vesz.*) Ott hagytam tehát abba, hogy kik azok az independensek. Azok, akik I. Károly angol királyt verpadra vitték, azok, akik Strafford lordot és Land érseket lenyakzták, independensek azok, akik királytól

független egyházat és hatalmat akarnak, akik végül már királyt sem akarnak. Fellázadtak a püspöki egyház ellen. Hogy ez miféle bajjal jár, azt megmutatták az angliai véres események. Jól mondta annak idején Stuart Jakab: Ha nincs püspök, nincs király! Nagyon jól mondta, mert valamennyien tudjuk, hogy a püspök a király kenyere, és a király a püspök itala!

CSULAK Igaz beszéd!

RHÉDEY: Nem kell ehhez nagy oskola, hogy megértsük, ez így igaz! Nem jutunk angol sorsra! Le velük!

II. RÁKÓCZI *(leinti, halkan)*: Ne mondja mindig, hogy le velük, mert azt hiszik, hogy más érvünk nincsen! *(Hangosan.)* Basirius mester! Ez mind igaz lehet, de ez Angliában volt. *Nálunk* más a helyzet. *(Kis szünet.)* Engem az érdekel: vannak-e a tanítói karban, a papi karban is függetlenkedők? *(Kis csend.)* Nézzen körül... Itt vannak mind. Kik itt függetlenkedők?

(Szünet.)

BASIRIUS: Nem, kegyelmes uram! *(Megáll a beszédben, körülnéz, szeme Apáczaian állapodik meg, hangjában enyhe gúny.)* Nincsenek. Nem is hinném, hogy a tanítói karban lennének függetlenkedők.

(Kis csend.)

II. RÁKÓCZI: Én bizonyos vagyok, hogy van egy-néhány a tanítói karban.

(Kis csend, majd Apáczai feláll.)

APÁCZAI: Méltóságos fejedelmünk, kegyelmes úr! Még csak hallani sem hallottam, hogy közöttünk füg-

getlenkedők lennének. De vannak igenis presbiteriek. Én magam is az vagyok. Függetlenkedő sose voltam, nem vagyok, lenni sem leszek, de presbiteri voltam és maradok!

II. RÁKÓCZI: A presbiteriek útja a legjobb út a függetlenedés felé! De hát miféle függetlenség és kitől? Az államtól? Az egész országtól? Európa nagy érdekeitől? Hisz valamennyiüknek össze kell fogniuk, hogy megvédjük a töröktől és tatártól magunkat és ezáltal Európát. S ráadásul: még vallásszabadságot is akarunk! (*Ingerülten.*) Függetlenség! No jó – Rómától egyszer már független lett az egyházunk! No de maguk telhetetlenek és – zabolátlanak! (*Apró szünet.*) Én kifejtettem véleményemet a függetlenkedőkről, maga pedig, Basirius uram, szóljon most a presbiteriekről.

BASIRIUS (*kissé zavart*): Én ugyan erre nem készültem. Váratlan kegyelmes urunknak ez a szólítása, de megpróbálom.

II. RÁKÓCZI (*mintha gúnyval*): Az igazság védelmére mindig kész az ember, professzor úr, ugyebár?

BASIRIUS (*kissé lehajtja a fejét, mert érzi: most már mindenki tudja, hogy ő rákészült erre az egészre, s a fejedelem pedig odadobta: hadd tudják ezt mások is. Felkapja fejét*): Igen, kész vagyok, kegyelmes uram!

APÁCZAI: Mégiscsak fölkészült, magister!

II. RÁKÓCZI: Apáczai uram, ne izgágáskodjék, mert maga is sorra kerül még!

APÁCZAI: Bocsásson meg, kegyelmes uram!

II. RÁKÓCZI: Most pedig fejtse ki a professzor úr

(kétértelmű nyomatékka), amire *nem készült* ugyan, de amire mindig kész az igaz ember.

(*Kis szünet.*)

BASIRIUS (*maga elé néz*): Kik azok a presbiteriek? Mít akarnak a presbiteriek? Azt akarják, hogy ne a püspök vezesse az egyházat, hanem a zsinat. Hogy a zsinat legyen a legfőbb hatalom az egyházban. De mit jelent ez? Ez azt jelenti, hogy a jobbágy és a kézműves is ott ül majd az egyház vezető tanácsában, és bírāja lehet a földesúrnak. Gondolják meg: a paraszt bírāja lehet saját urának. Sőt tán még a fejedelemnek is. Gondolják meg! *Egyenlősködni* akarnak végül is!

CSULAI: Úgy van! Ezt akarják! Hogy a jobbágyok legyenek az eklészia bírái, a mi intőink!

APÁCZAI: Nem az a jó vajon, ha a jobbágy és a földesúr is ott lehet az egyházi vezetésben, és így az egész hit gondja együtt lehet?

II. RÁKÓCZI: Hát ki hozza itt a törvényt? Ki akar itt még törvényt csinálni? Szóval engem Apáczai mester megnyugtat, hogy semmi baj, mert még *minket is* jó szívvel bevesznek az egyházi vezetésbe! (*Gúny.*)

BASIRIUS: Osztozom felháborodásában, felség! Gondoljon I. Károlyra, mindig csak I. Károlyra gondoljon, felség! Arra, akit – szörnyű még kiejteni is – lenyakaztak a saját palotája előtt, akit a presbiteriek és a függetlenkedők hurcoltak a vérpadra! A *tiszta* egyház hívei! A puritánok! Erre kell gondolnia, s akkor bizonyosan tudni fogja, hogyan ítélkezzék! Igenis, ahogy nagyságod mondta, úgy igaz: a presbiteri út ki van kövezve a függetlenkedők céljai felé!

II. RÁKÓCZI: Mit szól ehhez, professzor Apáczai?

APÁCZAI (*szomorkásan*): Hát ha így mondják, kegyelmes uram, akkor bizonyára így is van.

II. RÁKÓCZI: Maga, professzor úr, ha jól tudom, írt valamit a tirannusokról is, azt írta, ha jól emlékszem, hogy igazuk van azoknak, akik a zsarnokot megölik. Írt ilyesfélét, professzor úr?

APÁCZAI: Írtam valami hasonlót, kegyelmes uram.

II. RÁKÓCZI (*előrehajol*): Szóval a zsarnokot meg kell ölni? (*Kis csend.*) Na, csak bátran! Elvárom ezt a bátorságot alattvalómtól!

APÁCZAI: Igen, kegyelmes uram.

II. RÁKÓCZI: És *itt* – ki a zsarnok, professzor Apáczai? (*Csend.*)

APÁCZAI: Ezt én az első Károlyokról írtam. Azokról írtam, akik visszaélnék a kezükbe kapott hatalommal, az alkotmányt eldugják párnájuk alá, felosztatják a parlamentet, hogy egyedül uralkodjanak, és azokról, akik csalárdul, erőszakosan, a mindenki számára jó törvényt mibe sem véve kaparintják meg a hatalmat.

II. RÁKÓCZI: Ki itt a zsarnok, professzor Apáczai? Azt kérdezem: itt – van-e zsarnok?

(*Kis csend.*)

APÁCZAI (*mintha fejét kissé lehajtaná*): Természetesen nincs, kegyelmes uram.

II. RÁKÓCZI: Na! Akkor minek ez a presbiteri nyavalya?! Ha nincs zsarnok, nincs kit megölni, ha pedig nincs kit megölni, nem kell presbiteri nyavalya! Na *most* folytassa, Basirius mester!

BASIRIUS: Bocsásson meg, nagyságod; most – hol folytassam?!

II. RÁKÓCZI: Ahol abbahagyta! Egy ilyen tudós ember, mint maga, mesterem, azért egy kicsit emlékezzék is.

BASIRIUS: Hiszen emlékszem én, kegyelmes uram. Ezért jut eszembe mindig első Károly fejevétele. Meg Land esperes és lord Strafford!

II. RÁKÓCZI: Ez nem Anglia – ez Erdély. Itt mi nem azért beszélünk erről, mintha ilyesmi nálunk is előfordulhatna, hanem azért, hogy lássuk: mi is történt ott. Ez nem Anglia, mester!

BASIRIUS: Ezért is kell a függetlenkedést csírájában elfojtani. Nagyságod elképzelheti, mit éltem és mit éltünk mi át ott annak idején. Egy ilyen élmény az ember egész életét elrontja, elveszi a szánk jó ízét... Én már úgy vagyok, ha csupán két kötekedő embert látok a fogadóban – máris érzem a vér szagát. S ilyenkor ölni tudnék. Igenis ölni, hogy mások ne öljenek! Én félek, én aggódom, én meg akarom előzni a bajt, kegyelmes uram, azért szólok. Én jót akarok! *(Némi hisztéria.)*

(Kis csend.)

II. RÁKÓCZI: Itt nem lesz baj, ne féljen! Hallották ezt a tisztelt urak?! Itt a szemtanú beszél! Hát akkor, ki vele: ki itt a függetlenkedő?

APÁCZAI *(felugrik)*: Megmondtam, kegyelmes uram, hogy eszem ágában sincs independensnek lenni, de presbiteriánus, az vagyok, és ezt sohase is tagadtam!

CSULAI: Minek annyit húzni, halogatni, amikor

még annyi fáradságot sem vesz magának, hogy tagadjon!

RHÉDEY: Aki nem védekezik, kegyelmes uram, az beismer. Le hát az ilyenekkel!

II. RÁKÓCZI (*halkan*): Rhédey uram, mit mondtam?! (*Rhédey sértetten leül.*)

APÁCZAI: Védekezzék, akinek bűne van! Én csak presbiteri vagyok! Ezt nem tagadom. Becstelen lennék, ha tagadnám!

KEKESZTURY (*ingerülten*): Apáczai uram, hagyja ezeket, itt nem magáról van szó, minek akarja magára venni a másét!

II. RÁKÓCZI: Hagyja csak, hadd beszéljen: ő tudja legjobban, hogy ő micsoda!

KERESZTURY (*szinte dühösen*): Én nem bánom, kegyelmes uram, de a mi doktorunk olyan ember, akit vitával mindenbe bele lehet hajszolni, mert ő nemigen szokott elállni a szavától! Ha ez a szándék, ám legyen! Doktor úr, maga főzi magának!

APÁCZAI: Lehet! De a szakácskönyv *mások* kezében van!

II. RÁKÓCZI: Apáczai uram, itt ne kakaskodjék, inkább védje magát az ellen, amit Basirius mester mondott a presbiteriekről és independensekről! Érveket végre, érveket!

APÁCZAI: Kegyelmes uram, ha e kettő ellen védném magam, ez azt jelentené, hogy magamat azonosítom a függetlenkedőkkel, hogy egy kalap alá veszem a presbiterieket és az independenseket. De miért vé-

dekezzem én olyan vád ellen, amely tulajdonképpen őket éri.

BASIRIUS: A fejedelem önagsága megmondta, hogy az egyik biztos út a másik felé! Védekezzék akkor csak az ellen, amit a presbiteriekről mondtam!

APÁCZAI: Milyen kis igényű a mester. Az independensekről már lemondott? A presbiterieket védjem? Amit maga mondott, azok olyan vádaskodások, hogy egy presbiteri gyermek is könnyedén cáfolja őket!

BASIRIUS (*idegesen*): Kegyelmes uram, ez nem rám sértés, ez *nemcsak* rám sértés! Kérem, könnyelmű állítását támassza alá a doktor úr!

II. RÁKÓCZI: Úgy van! Védje meg az állítását: *vitakozzanak!*

APÁCZAI: Kegyelmes uram, én erre nem készültem rá, én nem tudtam, hogy magamat *ilyen* vádak ellen kell majd védenem... Én azt hittem, itt valóban az egyházzól lesz szó.

II. RÁKÓCZI: Ma már másodszor hallom, hogy valaki nem készült a vitára! Érveket halljak, érveket!

(*Sétál előttük, közöttük.*)

APÁCZAI: A készületlenséget nekem minden biztonnal elhiheti, kegyelmes uram, mert tudtommal én sohase mondtam valótlan nagyságodnak.

BASIRIUS: Ez azt jelenti, hogy én mondtam volna?

APÁCZAI: Én nem mondtam.

BASIRIUS: De kegyelmes uram, ott voltak a szavai mögött. Mikor mondtam én valótlan nagyságodnak, és miért mondtam volna? Vagy talán amit Angliáról mondtam, az lenne a valótlanosság? Egy egész világ

tudja, amit én láttam. Igenis, megint azt mondtam nagyságodnak, gondoljon a királygyilkos függetlenkedőkre, akik sem koronát, sem püspököt nem akarnak ismerni, akik összekuszálnák az ország biztos rendjét zavargásaikkal!

APÁCZAI: Kegyelmes uram, csak azt nem tudom, hogy gondolhat az értelemre is az, aki a világot örökösen csupán egy lehulló fej látványán át szemléli? E véres fürdővízzel vajon ki szabad öntenünk a jó változások gyermekét?!

II. RÁKÓCZI: Apáczai professzor, *itt nem erről van szó!* Hanem arról, hogy olyan dolgokba ártotta magát, amelyek nem kelmedre tartoztak.

APÁCZAI: Kegyelmes uram, nem tudom pontosan, mire gondol.

II. RÁKÓCZI: Az egyház dolgaira, professzor! Az egyház *szervezetének* dolgaira! Ebbe még én se igen ártottam magam. Hagytam püspökeinkre. Még én se igen, pedig énám mégiscsak tartoznék, hiszen az egyházak is a hazában vannak. Ezért mondom, professzor, maradjon a könyveinél, ne ártsa magát egyházi dolgokba, rendi ügyekbe, politikába! A tanár maradjon a könyveinél!

APÁCZAI: Én a könyveimnél maradtam, kegyelmes uram! Olvastam, írtam és tanítottam. Egyházi dolgok? Amikor Katona püspök úr elküldött Hollandiába tanulni, azt mondotta, tanuljam meg jól a teológiát, hogy használhassak az egyházamnak. Úgy-ahogy megtanultam. Idegen professzorok előtt doktoráltam, szégyent nem hoztam kicsiny hazámra. Hát most

verjem ki a fejből mindazt, amit ott tanultam?
Azért küldtek oda, hogy végül elfelejtsem?

II. RÁKÓCZI: Csak amit kell, azt felejtse el, professzor úr! Beszéljen a teológiáról annyit, amennyit kedve tartja, de az egyház szervezete más káposzta! Aki abba ártja magát, az már politizál! Mondtam: maradjon a könyvei mellett!

BASIRIUS (*sandán*): De milyen könyvei mellett, nagyságos uram? Az Enciklopédia mellett, amelyikben gyújtó szavakkal írja le a királygyilkosságot? Ha megnézzük ezt a munkát, amely egészében igen száraz, azt vesszük észre, hogy egyetlen indulatos része épp az, amelyben a „zsarnokölés”-ről szól. Ebből magából kiderül, hova húz Apáczai professzor szíve, mit szeretne Apáczai professzor.

APÁCZAI: Ne vádaskodjék, bizonyítson!

BASIRIUS (*könyvei húz elő*): Én azt is megtehetem (*idéz*): „Az angliai püspökök megharagudván, Károly királyt ráosztökélik, hogy a lázadók ellen fegyvert fogjon, mely ő boldogtalan igyekezetüknek és hadakozásuknak vége az lön, hogy mind a püspököknek, mind a királynak nyakuk szakada.” Hallották? Nyakuk... *szakada!* Mit árul el ez a hang? Azt, hogy aki írta: egyetért!

APÁCZAI: Tiltakozom. Az igazságot eltorzítják! Mert lehet, hogy én itt bévül egyetértettem Károly vérpadra vitelével, de ez, kegyelmes uram, ebből a szövegből nem derül ki!

BASIRIUS (*szótagolva idéz*): *Nyakuk szakada!* Mit jelent ez a hang?

APÁCZAI: Erre azt mondhatom, hogy akkor azt is vegyék figyelembe, amit előtte írtam: „Boldogtalan igyekezetüknek és hadakozásuknak vége az lón...” Hát akkor, Basirius mester, miért nem következetes, és miért nem magyarázza ezt úgy, hogy ez pedig a sajnálkozás hangja? Legyen következetes, ne csak a félremagyarázatban, hanem a magyarázatban is!

II. RÁKÓCZI: Ez igaz, Basirius mester, ennél jobb érvet hozzon. Vitatkozzanak! Csak vitatkozzanak? Nyíltan mondják ki, ami ott bévül van. A hazának segítenek vele! Az én elődeim és őseim a legnagyobb harcok közepette is szakítottak időt arra, hogy a művelt fők vitáit meghallgassák. Ez mindig kell a fejedelemségnek! Mindig! Vitatkozzanak csak!

BASIRIUS: Azt mondja a professzor, hogy nem készült fel.

II. RÁKÓCZI: Ezt maga is mondta, mester!

APÁCZAI: Hogy a mester nem készült, az abból is világosan kitetszik, hogy az én könyvem éppen a keze ügyében volt.

BASIRIUS: Hoztam, mert sejtettem, szükségem lesz rá.

II. RÁKÓCZI: Ez nem vita, ez marakodás, uraim! Avagy méltó ez két ekkora tudóshoz?

APÁCZAI: Most arra kérem kegyelmedet: döntse el, ki a másik tudós.

BASIRIUS: Ezt nem kellett volna, doktor úr! Én nem akartam magát bántani. Én méltányoltam tudását, ezt nem kellett volna, mert itt van a kezemben a maga

Enciklopédiája, és bizonyítom, hogy minden sorát másoktól... másolta! Nem írta – *kiírta!*

II. RÁKÓCZI: Igaz ez, Apáczai uram?!

APÁCZAI: Igen, loptam, lopkodtam, meglehet. De ha el is olvasta ezt a könyvet, és nemcsak a kezében tartja, akkor azt is láthatta, hogy az előljáró szakokban én magam mondom meg, mit honnan „lopkodtam össze” s azt is, hogy igenis, ez a lopkodás volt a céloim. Meg akartam mutatni az én hazám fiainak, hogy mit tudnak a külföldi tudósok, s mi mennyire vagyunk elmaradva. Azért lopkodtam tehát szíves engedelmükkel, hogy mások majd ne kényszerüljenek soha többé ilyen lopkodásra. De kissé gyengédebben azt is mondhatnám, hogy kölcsönvettem: kölcsönvettem a világtól, hogy a fajtámbeliek majd kamatostul visszaadják Európának ezt a kölcsönt! De még azzal is érvelhetnék, hogy ők is, ezek a nagymberek is, akiket könyvemben idézek, részben másoktól, de főként Istentől kapták e tudást, én pedig úgy véltem: amit Isten nekik adott – azt nekünk is adta! És ne feledjék el: azt is odaírtam mindig, hogy Isten ki által adta nekünk! Loptam tehát, de csak azért, hogy a tudásnak becsületet szerezzek. Tolvaj voltam, de *csengős tolvaj*, aki csengővel a kezén-lábán mászott be e nagy tudósok ablakán; így igazolván, hogy nem suttyomban, nem észrevétlenül kívánt tolvajkodni!

BASIRIUS: De azért a Cartesius ablakán mégse kellett volna bemászni, professzor úr!

APÁCZAI: Én annak idején Bisterfeld Jánostól azt hallottam, hogy a Szentírásban is jobban el lehet iga-

zodni, ha az ember ösmeri a tudományokat. A hit is erősebb lesz, ha az ész próbája edzi!

BASIRIUS: Nagyon kíváncsi lennék, felség, mennyire edzik Descartes könyvei, melyekkel a professzor úr olyan jól ellátta magát Hollandiában, hogy még Gyulafejérvárra, a tanórákra, az ifjúság elé is jutott belőlük, szóval, mondom, kíváncsi vagyok, milyenképpen erősíti Cartesius a hitet?

APÁCZAI: Ha feltesszük azt, kegyelmes uram, hogy a hit annál erősebb, minél több próbát áll ki, ahogy ezt a Szentírás tanítja, s amiként az életben is látjuk, hogy egy katona minél több harcban verekszik, annál jobban ösmeri a küzdést magát, ha ezt feltesszük, akkor az is nyilvánvaló, hogy Descartes tanait ösmerünk kell ahhoz, hogy hitünket eszünkkel is támogassuk.

BASIRIUS: De felség! Cartesiusról mindenki tudja, hogy istentagadó!

APÁCZAI: Rólam egyszer egy pásztorfiú azt híresztelte, hogy boszorkány vagyok, mert nem a tíz ujjamon adtam össze a számokat, hanem papíron, pennával ... Így tesz a hájfejű tudás is, ha metsző gondolatot talál!

BASIRIUS: Erre nem válaszolok! De folytatom. Apáczai professzor nem átallja ezt az istentagadó bölcselőt védelmébe venni, sőt a zsenge ifjúságot ennek tanaival büvölni-bájolni, s ha nem átallja, akkor mi is feltehetjük, hogy *(a közönség felé)* Apáczai professzor maga is karteziánus, maga is istentagadó! Ezt joggal feltehetjük!

CSULAI: Úgy van! Feltehetjük. Csatlakozom! Nagyon logikus, nagyon helyes, amit a professzor mond!

RHÉDEY: Jól mondja! Akárhogy is mondja, de jól mondja! Mondom, hogy le az ilyenekkel! (*Most hal-kabban.*)

II. RÁKÓCZI (*kissé óvatosan*): Basirius mester, előbb azt mondja meg, fejtse ki itt nekünk, miért isten-tagadó Cartesius.

BASIRIUS: Azonnal, kegyelmes uram, azonnal, csak össze kell szednem gondolataimat.

KERESZTURY: Minek szórta annyira széjjel, hogy most össze kelljen szednie. (*Nem erősen, profánul.*)

APÁCZAI: Kegyelmes uram, még mielőtt Basirius doktor kifejti nézeteit, ki kell jelentenem egy dolgot: számomra Descartes egyetlen dologban jelent útmutatást: abban, amiben itt, nálunk is használható. Elsőként az iskolaügyben, a tanítás dolgában.

II. RÁKÓCZI: Már megint közügyekbe keveredik, professzor!

APÁCZAI: De hiszen tanító volnék, kegyelmes uram! Az iskola nekem elsőként személyes ügyem! Iskolák nélkül hogyan lehetnénk tanítók! Azt, amit Basirius mester nem érthet meg, mert olyan országból jött, ahol másként fest a helyzet, amit egyetlenegy idegenből jött professzor sem érthet meg...

BASIRIUS (*közbevág*): Hogy én mit értek meg és mit nem, az még hagyján volna, de hogy a kelmed tudományos szócsinálmányait még a magyar kollégák sem értik meg, ez aztán számomra valóban érthetetlen!

Úgy hallottam, ezekért a szócsinálmányokért nem egyszer kinevették.

II. RÁKÓCZI: Mi a helyzet ezekkel az *újféle* szavakkal, professzor úr?

APÁCZAI: Igen, kinevettek, és én tűrtem, kinevettek, mert olyan tudományos szavakat csináltam magyarul, amelyek furcsán hangzottak a régihez szokott füleknek. Nem értették őket. Idegenkedtek tőle... De nagyságodtól most megkérdem: milyenek szoktak lenni az újszülöttek? Ráncosak, kopaszok s olyan színűek, mint a rák, igazán nevetségesek. De aztán kinő a hajuk, kisimul az orca, és emberi színre kap. Az én első tudományos szavaim is ilyen ráncosak voltak. De azt akartam, legyen nekünk is tudós nyelvünk. Ne csak a szalonnát, ne csak a disznófősjöt tudjuk magyarul mondani, hanem elménk világát is meg tudjuk nevezni, és el tudjuk keresztelni a szellem javait! Akartam, hogy tudjunk már egyszer magyarul is filozofálni, gondolkodni, kegyelmes uram!

II. RÁKÓCZI: Régi tudósaink talán nem tudtak magyarul gondolkodni, mégis jó volt nekik a deák nyelv! Miért épp magának jutott eszébe ez az új módi?

APÁCZAI: Azért, kegyelmes uram, mert az anyanyelven művelt tudomány mindenkié lehet, a deákul írott pedig csak az írástudóké. Avagy nem jobb a nagyságos fejedelemnek is művelt népet kormányozni, semmint olyanokat, kik úgy bámulnak a betűre, mint borjú az új kapura? Avagy a művelt nép nem jobban érti a törvények szavát, nagyságod rendelkezéseit,

nem jobban respektálhatja, ha megérti, mint ha tudatlanul, értetlenül, iránytalanul bolyong, mint pusztában a zsidók?

BASIRIUS: A deák nyelvet a tudományban felcserélni azért nem szabad, mert egyetemes, s ha ki-ki a maga nyelvén tanulja és műveli a tudományt, az szétszakad: a tudomány Babelét akarja, professzor, hogy egyik tudós ne értse meg a másikat?

APÁCZAI: Ezek szerint az sem jó, hogy mi, protestánsok a Bibliát anyanyelvünkre fordítottuk.

BASIRIUS: Az azért volt jó, mert a hit mindenki üdvére van.

APÁCZAI: És a tudomány? A tudomány nem éppen úgy mindenkié, mint az igaz Istenbe vetett hit?

BASIRIUS: Nagyon furcsálltam, hogy a professzor úr a hitre és a tudományra ugyanazokat az elveket kívánja ráhúzni. Ezek szerint rangban a tudomány éppoly fontos és magas, mint az Istenbe vetett hit. Ez megint csak afféle karteziánus gondolat! Kegyelmed a hit újítását a tudomány érdekében akarja felhasználni! A teológiát a világi tudomány és a filozófia szolgájává teszi!

APÁCZAI: Hát ezt is megértük! E hazában, hol oly dúsan terített a vallásszabadság asztala, ott most a tudomány iránt ne volna türelem?!

II. RÁKÓCZI: Ez a Cartesius érdekel minket, professzor urak, ezt fejtsék ki jobban!

BASIRIUS: Cartesius azzal, hogy a *cogito* és *dubito*, a *gondolkodjál* és *kétkedjél* elvét a főként el akarja hinteni, tulajdonképpen az ész – nota bene! –, az

emberi ész elsőbbségét és felsőbbségét hirdeti meg a hittel szemben.

APÁCZAI: Ez nem így igaz! Cartesius éppen azzal, hogy az ész, az értelem ellenőrző hatáskörét körülírja – erősíti hitünk világát is. Az ész temérdek új érvet adhat a hitnek, hogy az még erősebbé lehessen.

BASIRIUS: Ha ad, s ha nem akarja elvenni az érveket. Ha épít, és nem rombol!

APÁCZAI: Basirius szerint tehát a hittől ésszel el lehet venni az érveket?! Én ezt nemcsak hogy nem hiszem, de állítom, hogy nem lehet. Aki ennyire félti a hitet az észtól, az nem bízik eléggé a hit erejében!

BASIRIUS: Ez mind arra vezetne, hogy a hitet és tudást kettéválasztjuk. A hit és a tudás kettéválasztása azt jelenti, hogy mindkettő külön utakon jár. Ez pedig azt eredményezné, hogy két egyenlő hatalom állna egymással szemben: a hit és a tudás. Márpedig hit nélkül tudás nincsen, márpedig a tudás egyetlen forrása: a hit. Hiszünk Istenben, és Isten ajándokul megvilágosítja elménket. Ez a rangsor, urak! És az időrend is ez!

APÁCZAI: Kegyelmes uram, ezt én magam is hirdetem, és mindéig hirdetem. Én magam mondtam, Fortius tanácsaival egyetemben szólván, hogy minden tudomány csak erősíti a teológiát, és fordítva is. Egy dolgot minél több oldalról támasztunk meg, annál erősebben áll.

BASIRIUS: Uraim, ebbe jól bele kell gondolni: a hit és tudás kettéválasztása szinte ugyanaz, mintha el

akarnánk szakítani az egyházat az államtól! Fejlődhet-e külön a kettő? Uralkodhat-e a fejedelem, ha alattvalói nem érzik, hogy őt pedig Isten akaratából tisztelhetik és szolgálhatják?

APÁCZAI: Ez túlságosan pápista módon hangzik.

II. RÁKÓCZI: Azért nem hangzik olyan nagyon pápista módon, Apáczai uram!

BASIRIUS: A hit és tudás kettéválasztása, a hit által nem ellenőrzött féktelen tudás éppoly veszedelmes, mint az a helyzet, amidőn az uralkodó Istentől nem félő, szilaj, szabados és rendetlen alattvalókat próbál kormányozni. Sose felejtjük el, uraim, az angliai példát!

CSULAI: Igaza van a professzornak! Cromwellék ott a gonosz Salomé táncát lejtették, és első Károly feje, akárcsak a Keresztelő Szent Jánosé, ma ott fekszik a függetlenkedő bűnök tálcáján!

RHÉDEY: Ne ijedjünk meg, de ne feledjük, hogy meg lehet ijedni!

APÁCZAI: AZ ijedtség rossz tanácsadó, uraim, az ijedtség még sohase tett jót az értelemnek! Amíg Basirius mester mindig visszatér az elrettentő példához, hogy ne érveivel, hanem élményeivel győzzön meg minket, addig hadd mondok én egy szelídebb példát – bocsássanak meg –, véres fejek nélkül, példát egy – virágról. Egyszer matematikaórán felszólítottam egy diákot, hogy oldjon meg egy példát. A diák kiment, és számok helyett krétával egy virágot rajzolt a táblára. Mi ez, deák uram? – kérdeztem én. Azt válaszolta erre: Azt csak a jóisten tudja, professzor uram.

(Enyhe derű itt-ott.) Miért mondtam el ezt a szelíd példát? Azért, hogy újra megmutassam: a diákokat eleddig csupán hitvitázni tanították, a tudományra alig volt gondja valakinek. Így hát a diákok unták is a tudományt, és rest lett a szellemük. De vajon meg tudja-e magyarázni igazából a Szentírást az, aki semmi egyebet nem tud, mint egy virágot rajzolni a táblára? Meg lehet-e egy virággal magyarázni akár magát az Evangéliumot is? Annyiból igen, merthogy a virág a szeretet jelképe, s az Evangélium is erre tanít. De vajon alaposabban meg lehet-e érteni anélkül, hogy a tudományok ne segítsenek a teológiának?

CSULAI: A teológia nem szorul a karteziánusok segítségére!

APÁCZAI *(feléje néz):* Vajon? Hogy tudják megérteni, mit is teremtett Isten, ha magát a teremtést, a művet, Isten alkotását nem akarjuk megismerni? A csillagokat, ha estelente nézzük, ennyi jut eszünkre: Isten teremtette őket, és milyen szépek. De vajon elég-e ennyi? Mennyivel jobban, mennyivel nagyobbra becsüljük az isteni teremtést, ha tudjuk, ismervén az asztronómiát, hogy milyen pontos órájuk van, milyen állandó és biztos törvény szerint járnak útjukat. Igen, uraim, a csillagok – az Isten észjárása! Isten teremtményeinek jobb ismeretével bepillantunk az ő mindenható, mindentudó elméjébe is, ha csak egy villanatnyi időre is, de be. Jobban becsüljük a teremtést, ha tudjuk, milyen nagyok és pontosak a teremtés törvényei!

BASIRIUS: Gyarló ésszel az isteni teremtésbe, az

isteni elmébe bepillantani, mintha csak önmagunk gondolataiba néznénk... Ez megint Cartesius! Ez azt jelenti, kegyelmes uram, amit Descartes mond, hogy Isten bennünk volna. Hisz ha meg tudjuk érteni az ő teremtésének a logikáját, akkor ez azt jelenti, hogy Isten bennünk van. Nem attól vagyunk, mert gondolkodunk, hanem azért és abból, merthogy Isten eszméjében benne voltunk, és abból születtünk! Részesei, örökösei volnánk tehát az ő elméjének? Így temetné el Cartesius Istent a halandó emberekbe! Cartesius az emberi észet így szánta volna a mi Urunk, Istenünk sírhelyéül!

APÁCZAI: AZ értelemnél jobb és éltetőbb temetőt Istennek én sosem kívánok!

BASIRIUS: Hallják ezeket a legalábbis kétértelmű szavakat?! Én azonban ezen nem csodálkozom, hiszen a professzor, amikor Vergiliust tanította, egyben a földrajzot is ösmertette, és a csillagászatot is magyarázta diákjainak.

APÁCZAI: A költészetet is jobban megértik, ha ösmerik a tudományt!

BASIRIUS (*folytatva*): És valahányszor a Szentírást magyarázta, mindig a logikát is szóba hozta!

CSULAI: Horribile dictu! Horribile dictu!

APÁCZAI: Na, csakhogy végre nem a vérpadról beszél a professzor, hanem arról, hogy szerinte milyen véres gondolatok vannak az én fejemben! De, kegyelmes úr, ő téved, ha azt hiszi, hogy mindaz, amivel engem itt befeketíteni akar, azt én titkolom. Nem! Én olyan iskolát akarok, amelyik sem sokaságában,

sem pedig tudományában nem marad a külhoniak mögött. Miért maradnánk el más országoktól?! Isten minket nem éppúgy teremtett, mint őket? Ha őket tudásra teremtette, minket vajon tudatlanságra ítél? Kisebbség lehetünk, mint ők, de alábbvalók nem leszünk soha. Igaz, Keresztury uram?

KERESZTURY: Nem velem vitatkozik a doktor úr, nem tudhatom, hova akar kilyukadni.

APÁCZAI: Jól van, ne válaszoljon! (*Basiriushoz.*) Nos, Basirius uram, van-e még valami kérdezni-valója?

BASIRIUS: Nincs! De hallgasson rám a nagyságos fejedelem. Én messziről jöttem ide, és nem azért, hogy megmérgezzem az itteni szellem kútjait. Én onnan jöttem, ahol...

APÁCZAI: Tudjuk: első Károly! A véres fej!

II. RÁKÓCZI: Nyughasson, doktor úr, mert itt nem maga győzött! Nem maga győzött! Várjon a végére!

APÁCZAI: Bocsásson meg, nagyságod: nem tudtam, hogy a győztes ügyében már előbb ítélkezett.

BASIRIUS: Én vállalom azt is, hogy kinevessenek, én akkor is emlegetem Angliát. És aki a gazok királygyilkosságát zsarnokölésnek kereszteli el, azzal – enyhén szólva – én tudományos vitát nem folytatok. Ez, uraim, nem tudományos tárgy, ez már élet és történelem. Itt már mások a fegyverek. Én azzal nem vitatkozhatom, aki Cromwellel egyetért, mert én gyűlölöm a királygyilkos Cromwellt!

APÁCZAI: De azt tán megkérdezhetem a professzor úrtól, hogy ebben az érthető és nyilván jogos, nagy

gyűlöletében miért nem maradt ott, hogy megboszulja királyának halálát, az istentelenek cselekedetét?

BASIRIUS: Bár a kérdés nem ide tartozik, mégis válaszolok: úgy véltem, *innen* jobban harcolhatok ellenük.

APÁCZAI: Igaza van, professzor úr: biztonságos fedezékből mindig jobban lehet harcolni. De ebből, amit most mondott, arra is következtethetek, hogy én a professzor úrnak egy afféle kis próba-Cromwell vagyok, afféle bábu, akire a katonák lődöznek, akin célozni tanulnak, hogy mesterségüket majd jobban értsék. Vagy talán én vagyok Cromwell maga? Válasszon, mester, ne titkolja, ha tud valami bizonyosat. Én vagyok itt, Gyulafejérvárott, Cromwell Olivér?

BASIRIUS: Nem! Még nem! De ahogy látom, a legjobb úton halad. (*A fejedelem felé.*) Már megbocsásson kegyelmed, de ha tudom, hogy egy nyílt és színt valló karteziánussal és független színű presbiterivel kerülök szembe, akkor ezt a vitát minden igyekezettel elkerültem volna.

(*Csend.*)

APÁCZAI: Talán már a halálnememet is kigondolta a mester? Megmondaná, hogy melyik testrészemet kívánja elveszejteni?

II. RÁKÓCZI: Apáczai uram, ne ragadtassa el magát, mert ha jól látom, én is itt vagyok.

APÁCZAI: Bocsásson meg, nagyságod, ha kijöttem a sodromból, de mit tehetnék, amidőn látom, hogy Basirius mester mennyire szeretné az én presbiteri elveimet a függetlenkedőkkel összekavarni.

II. RÁKÓCZI (*komoran*): Apáczai János – ezt a kettőt tudtommal én kavartam össze.

(*Kis csend.*)

APÁCZAI: Kegyelmes uram nagyon jól tudta, hogy amit mondott, miért mondta.

II. RÁKÓCZI: Nagyon is jól, de kelmed nekem itt nem fog a presbiteriek mellett kardoskodni. Amíg én itt ülök, addig kelmed sem presbiteri, sem karteziánus, sem függetlenkedő elveket többé nem hangoztat. Ki itt a zsarnok, hogy erről itt beszélni kelljen?!

APÁCZAI: Kegyelmes uram, én az angliai eseményekről szóltam.

II. RÁKÓCZI: Akkor hagyja, hogy azok hirdessék, akik ott élnek, akik pedig itt vannak – hirdessenek mást! Magát, doktor úr, az az egyház taníttatta, amelyiknek a régi, bevált rendjét most fel akarja forgatni! De amíg én itt vagyok, ezt meg nem teszi!

CSULAI: Úgy van! Én is tanúsíthatom, hogy Apáczai háládatlan ember... én voltam, aki meghívtam Hollandiából... és most tessék!

APÁCZAI: Meghívott? Hát vendégnek néznek saját hazámban? Megtúrtnek, ahol Basiriusok ágálhatnak? Presbiteriánus vagyok, de nem függetlenkedő. Descartes-ot vallom, de Istenben hiszek. Az ész hatalmával Isten hatalmát szolgálom és mondom. És egyetlen eszme sem lehet tartós, egyetlen vallás, tudomány, cselekedet sem, amely nem tud és nem akar hasonlítani a népre, és amelyre a nép nem kíván hasonlítani.

II. RÁKÓCZI: De maga itt nem tesz nekünk hitvallást a tanai mellett! Ha maga nem veri ki most rögvést

a fejből ezeket, én a toronyból vettetem le, Isten engem úgy segítjen! A toronyból, érti, amelyet megtagad! Ez az utolsó szavam! *(Felugrik, haragosan siet el, valamennyien követik, Apáczeit és Kereszturyt kivéve. Basirius még tétován áll.)*

BASIRIUS *(észbe kap, hogy egyedülmaradt Apáczaikkal, szinte rémülten a fejedelem után kiált):* Kegyelmes uram! *(Indul.)*

APÁCZAI: Siessen, mester, nehogy lekéssen az ülep kegyelméről – a nyalánk tudománya!

BASIRIUS *(megtorpan, gyűlölettel):* Nem titkolom: meg fogom neki mondani, hogy inkább azok nyaka szakadjon, de hamar, akik ilyesmiket hirdetnek, semmint az övé. *(Felnéz.)* Istenem, segíts! Nekem épp elég volt meghalni látnom egy királyt. *(Sietve el.)*

(Csend.)

KERESZTURY: János, miket beszélt itt, János!

APÁCZAI *(csendesesen):* Hagytam volna a vádakat? És ha hagytam volna, nem ugyanide jutok?

KERESZTURY: Átkozott nyakasság! Ez vert meg minket! *(Indul.)*

APÁCZAI: Menjen maga is, professzor uram, nem jó egy megbélyegzettel kettesben túl sokáig lenni.

KERESZTURY *(megtorpan):* Beszéljen csak! Magát verni teremtette az Isten! *(El.)*

APÁCZAI *(áll egyedül egy darabig, nézi az üres termet):* Mindenki elment. Barátok, ismerősök. Hogy lapítottak, Istenem! Titkolták, ó, hogy titkoltak, hogy jelen vannak. De hiszen igaz is, csak a testük volt jelen: az eszük, a lelkük, ki tudja, hol járt eközben! *(Kis csend.)* Hadd idézzelek most, Istenem, ha már

azt mondták, hogy tagadlak: Az én magam mentésében senki sem volt mellettem, hanem mindnyájan engemet elhagytanak. Ne tulajdoníttassék ez bűnül önekik. De az Úr énmellettem állott, és engemet megerősített.

(Miközben Apáczai imádkozik, megjelenik – nem tudni honnan – fönt, ott, ahol a padsorok vége volt, Második koldus és figyelmesen hallgatja a szöveget.)

(Szünet.)

Egy tornyot. Keresnem kell egy tornyot.

(Apró szünet.)

(Megreccsen egy pad, feszülten figyel, rekedten.) Van itt valaki?

(Csend.)

(Apró reménnyel.) Van itt rajtam kívül még valaki?... Hát mégis?

(Hosszabb csend.)

(Fejét lehajtja.)

Nincs.

(Most megszólal egy harang. Apáczai fejét felkapja.) Egy tornyot. *(Második harang szólal meg: mélyebb hangú. Aztán egy harmadik, egy negyedik. Mindegyiknek más a hangja. Apáczai figyel.)* Hogy versengenek értem a harangok... *(Apáczai arcán furcsa mosolyfélség dereng.)* Versengenek, hogy az ő tornyukat válasszam ... mintha mindegyik azt mondaná, csak más és más hangon... mintha mindegyik azt mondaná: Engem! Engem! Engem! *(Sajátos ritmusban – fokozva, túlkiabálva – mondja; illik a harangjátékhoz. E szót motyogva megy ki. A koldus felemeli fejét. Sebesen indul utána, szinte nyögve.)*

(Sötét.)

3. KÉP

Háttérben templomrészlet, oldalt nyitott ajtó: látszanak a toronyba vivő lépcsők. A templom előtti térségen a két koldus. A tornyot nézik.

ELSŐ KOLDUS: Én azt mondom, hogy aki felment, a harangozó volt. Fogadunk? Ott ment fel a toronylépcsőn, ezzel a két szememmel láttam.

MÁSODIK KOLDUS: Minek ment volna? Már egyszer harangoztak.

ELSŐ KOLDUS: Akkor ki volt?

MÁSODIK KOLDUS: Lehet, hogy a pap.

ELSŐ KOLDUS: A pap nem lehetett, mert az öreg, és nem mászik a toronyba.

MÁSODIK KOLDUS: Akkor valami bolond.

(Kis csend.)

ELSŐ KOLDUS: Azt mondtad, hogy bolond?

MÁSODIK KOLDUS: Azt.

ELSŐ KOLDUS: Ha bolond, miért mászik a toronyba?

MÁSODIK KOLDUS: Miért? Mit tudom én.

ELSŐ KOLDUS: Hogy nézze a tájat?

MÁSODIK KOLDUS: Ha egyszer bolond, mászhat a toronyba is. Nem igaz?

ELSŐ KOLDUS *(elmereng)*: Mikor kicsi voltam, én is felmáztam egyszer a toronyba. Megfogtam a harangkötelet is.

MÁSODIK KOLDUS: Meg se tudtad mozdítani, mi?

ELSŐ KOLDUS: De nem ám!

(Egy ember elhalad, egy leples árnyék, fölmege a toronyba.)

MÁSODIK KOLDUS *(utána)*: Segítse a szegény szerencsétlent ...

ELSŐ KOLDUS: A győzelmes háború rokkantját.

(Második koldus kiköp.)

MÁSODIK KOLDUS: Ott érted is véreztünk, te gyalázatos!

ELSŐ KOLDUS: Ezt hiába mondod neki itt. Aki egyszer oda felment, annak te itt lenn hiába mondod.

(Kis csend, bámulnak utána.)

MÁSODIK KOLDUS: Ez mintha a pap lett volna.

ELSŐ KOLDUS: Nekem is úgy látszott. Mert lassabban járt.

MÁSODIK KOLDUS: Na, akkor ma itt nem lesz istentisztelet.

ELSŐ KOLDUS: Te ezt honnan tudod?

MÁSODIK KOLDUS: Csak úgy mondom. El kén menni. Nem úgy néz ez itt ki, mint ahol istentisztelet lesz. *(Többértelműen.)* Rossz idők elébe nézünk. Sötét idők elébe.

ELSŐ KOLDUS: Na, akkor elmegyünk? Más templom előtt még kaphatunk valamit.

MÁSODIK KOLDUS: Menjél. Én még ücsörgök egy kicsit. Pihenek.

ELSŐ KOLDUS: Na, még én is ülök egy percet, aztán megyek.

MÁSODIK KOLDUS: Ez biztos a pap volt. S ha ez oda felment, nemigen megy a szószékre.

ELSŐ KOLDUS *(elgondolkodik)*: Minek mehetett fel?

MÁSODIK KOLDUS: Valami elromolhatott.

ELSŐ KOLDUS: A harang? Az szólt. Az nem romolhatott el, mert szólt.

MÁSODIK KOLDUS: Felmehetett a harangozó után. Hogy ne harangozzon többet. Mert ma itt nem lesz istentisztelet. Hát el is mehetsz.

ELSŐ KOLDUS: Nagyon biztos vagy te benne, hogy nem lesz. Ezt te tudod valahonnan.

MÁSODIK KOLDUS: Hát én biztos is vagyok benne, hogy nem lesz.

ELSŐ KOLDUS: Mert tudod?

MÁSODIK KOLDUS (*kitérően*): Biztos vagyok benne.

ELSŐ KOLDUS: Akkor minek nem mész el?

(*Kis szünet.*)

MÁSODIK KOLDUS: Én el is mehetek. (*Indul.*)

ELSŐ KOLDUS: Várj, én is megyek veled.

MÁSODIK KOLDUS: Menjél te is egy más templomhoz.

ELSŐ KOLDUS: Ezt minek mondod?

MÁSODIK KOLDUS (*mintha kicsit ingerülten*): Keresse meg ki-ki a maga templomát.

(*Indul.*)

ELSŐ KOLDUS: Hát eddig... eddig... nem mindig együtt mentünk?

MÁSODIK KOLDUS: De igen...

ELSŐ KOLDUS: S most minek nem?

MÁSODIK KOLDUS: Mert... mert... lassan mozgol, én meg sietek! (*Indul.*)

ELSŐ KOLDUS (*szinte kétségbeesetten*): Várj, ne hagyj itt egyedül. Itt harangoznak, de nem lesz istentiszte-

let. És mindenfélék mennek a toronyba, és nem tudom, hogy kik.

MÁSODIK KOLDUS: Na látod, akkor menj el. Ha te is látod, hogy nem lesz istentisztelet, menj el. Menj más templomhoz.

ELSŐ KOLDUS (*ráméred*): Te... te itt egyedül akarsz maradni! Minek akarsz te itt egyedül maradni?!

MÁSODIK KOLDUS (*teszi a közömböst*): Én mindig ide járok.

ELSŐ KOLDUS: Én is.

MÁSODIK KOLDUS: De én ma hamarabb jöttem.

ELSŐ KOLDUS: De nem mindig egymás mellett szoktunk kéregetni? Eddig sose szóltál semmit, mindig te hívtál magaddal!

MÁSODIK KOLDUS: De *ma* nem hívtalak.

ELSŐ KOLDUS: Nekem is jogom van itt lenni. Én is nyomorék vagyok, mint te, én is kergettem a császáriakat, mint te. Én is kálomista vagyok, mint te. Akkor te nekem meg nem tilthatod, hogy én a saját templomom előtt kolduljak.

MÁSODIK KOLDUS: Saját templomod? Hogyhogy a saját templomod?

ELSŐ KOLDUS: Hát nem? Kálomista templom előtt kálomista koldus vagyok.

MÁSODIK KOLDUS: És én mi vagyok? Én tán katolikus vagyok?

ELSŐ KOLDUS: Ez az! Te is velem egy hiten vagy. Te is koldulhatsz.

MÁSODIK KOLDUS: Még szép, hogy megengeded!

(*Katonák haladnak el.*)

Katonák! Mégiscsak lesz itt valami. (*Halkan.*)

ELSŐ KOLDUS: Ez csak őrségváltás. *(Hirtelen.)* Te miben reménykedsz? Azt mondd meg: te miben reménykedsz?

MÁSODIK KOLDUS *(meghökkenve)*: Én? Én nem reménykedem! Csak nézelődök.

ELSŐ KOLDUS: Hát nekem nem szabad?

MÁSODIK KOLDUS: Én ma elhatároztam, nem fogok koldulni. Pihenek. *(Eldől.)*

ELSŐ KOLDUS: És én? Nekem nem lehet egy szabad vasárnapom?

MÁSODIK KOLDUS: Akkor ülj otthon!

ELSŐ KOLDUS: Nem ülök! Ott töltöm a vasárnapomat, ahol akarom! *(Ő is eldől.)*

MÁSODIK KOLDUS *(felemelkedik)*: Hogy engem boszszants, mi? Hát ezt érdelem én tőled? Nem együtt véreztünk a harmincéves háborúban? Nem együtt kergettük az ellenséget?

ELSŐ KOLDUS: Ezt én is kérdezhetném tőled. Minek akarsz engemet más templom elé küldeni? Ha ez mind igaz, amit most mondasz, te minek nem úgy viselkedsz velem, ahogy illik?

MÁSODIK KOLDUS: Mert... *(elharapja a szót)* mert két dudás nem fér egy csárdában, azért nem!

ELSŐ KOLDUS: Néked a templom az csárda?... Na, most mit szólnál ahhoz, ha ezt szépen megmondanám a tiszteletes úrnak, ahhoz mit szólnál?

MÁSODIK KOLDUS: A tiszteletes úrnak? Ó, hát ez csak egy mondás volt. Te még ennyit se értesz... Ki is kacagna a tiszteletes úr. *(Kicsit megszeppen.)*

ELSŐ KOLDUS: Azt majd meglátnánk. De látod, én

nem mondom meg, pedig ha olyan lennék, meg is mondhatnám. De nem vagyok olyan. Akkor te minek vagy olyan?

MÁSODIK KOLDUS: Milyen? Nem vagyok semmilyen! Én elmegyek! Majd megunod te itt ülni egyedül! (*Indul.*)

ELSŐ KOLDUS: Én is megyek!

MÁSODIK KOLDUS: Velem nem! Menj utadra! Koldulj egyedül. Kolduljon mindenki egyedül, ahol tud! Nagy a világ – mindenkinek jut egy seggnyi hely! A szerencsáját keresse ki-ki magában!

ELSŐ KOLDUS: A szerencsáját? Jön, hogy nevessek. Hát neked nincs istened? Mi ütött beléd? Hát mióta együtt járunk? Hát barát vagy te? Azt mondtad, a barátom vagy. Ez neked barátság?!

MÁSODIK KOLDUS: Ha most egyedül elmész más templom elé koldulni, akkor barátom vagy! Ha nem, nem ösmerlek többet!

(*Kis csend.*)

ELSŐ KOLDUS: Minek olyan fontos neked, hogy én elmenjek innen máshová koldulni?

MÁSODIK KOLDUS: Az én dolgom.

ELSŐ KOLDUS: Ez neked valamiért fontos. Hogy egyedül maradj. De minek? Ha megmondod, elmegyek!

MÁSODIK KOLDUS: Nem mondok semmit. Akkor meg én megyek el, ha te nem mész. De többet nem ösmerlek!

ELSŐ KOLDUS: Én esküszöm, hogy ha megmondod – elmegyek. Itt hagylak egyedül. Boldogulj magadban!

(Mint akinek a „boldogulás” szó szeget üt a fejébe.)
Boldogulni... Mert biztos ezt akarsz. Egyedül akarsz... érzem, egyedül akarsz szerencsét próbálni.

MÁSODIK KOLDUS: Ne faggass, úgyse mondok semmit. De ha megmondanám: nem is hinnéd el. Mert hihetetlen. El se hinnéd, ha mondom!

ELSŐ KOLDUS: Elhiszek én mindent: csak mondd meg. De én már tenélküled is közel járok az igazsághoz. Ki fogom én találni mindjárt, minek akarsz te egyedül lenni kakas a szemétdombon.

MÁSODIK KOLDUS: Na... én ezt nem mondhatnám meg a tiszteletes úrnak, hogy te szemétdombnak nevezed ezt itt? *(Körülmutat.)* Nincs a szemétdomb olyan rossz, mint a csárda?

ELSŐ KOLDUS *(maga elé)*: Ki fogom találni. Ki én!

MÁSODIK KOLDUS: Azt soha!

ELSŐ KOLDUS: Kitalálom, s ha nem... nem megyek el addig, amíg nem látom, hogy minek akartál te itt egyedül maradni!

MÁSODIK KOLDUS: Hát maradj itt. Nem bánom. De úgyse mondom meg.

ELSŐ KOLDUS: Mert irigy vagy. Ez a helyzet. Inkább te is éhezél, csak hogy én se ehessenek!

MÁSODIK KOLDUS: Igen, na: inkább nekem se adjon az Isten, csak neked se adjon!

ELSŐ KOLDUS: Hát barát vagy te? Nem vagy te barát, rosszabb vagy a császáriaknál!

MÁSODIK KOLDUS: Ezt nekem ne mond. Mondjál rám kígyót-békát, de a császáriakat ne emlegesd. *(Villanatyí szünet.)* De tudom én, minek mondd

ezt. Hogy hátha megbántasz vele, s akkor megmondom neked, miről van szó. Hát nem bántasz meg... Igen, rosszabb vagyok, mint a császáriak, s mivel rosszabb vagyok – hát nem mondom meg. S tudod, miért? Mert irigy vagy!

ELSŐ KOLDUS (*megrökönyödve*): Én? Hiszen az te vagy!

MÁSODIK KOLDUS: Te vagy az irigy, mert nem akarsz, hogy egyszer nekem is legyen szerencsém: egyedül!

ELSŐ KOLDUS: Te vagy az irigy, mert nem akarsz, hogy nekem is legyen egyszer szerencsém – teveled!

(*Szünet.*)

MÁSODIK KOLDUS: Hiába is reméled, nem mondom meg. De ha megmondanám: meg is ijednél. Mert nagyon ijesztő. Nem tudnál aludni. Félnél állandóan.

ELSŐ KOLDUS: Nem akarok aludni, meg akarok ijedni. Félni meg így is félek.

MÁSODIK KOLDUS: De én nem akarok megijeszteni. Ne reménykedj, nem ijesztelek meg!

ELSŐ KOLDUS: Én reménykedem. Meg fogod mondani. Mert nincs mit tenni. Ki kell mondani. Mert nincs mit tenni, hát legalább ki kell mondani. Addig maradok, amíg meg nem mondd. S ha megmondod, akkor elmegyek.

MÁSODIK KOLDUS (*ráméred*): Nem mész te el, csak mondd!

ELSŐ KOLDUS: Elmegyek én, ha mondom!

MÁSODIK KOLDUS: Esküdj meg!

ELSŐ KOLDUS: Esküszöm!

MÁSODIK KOLDUS: Mondjad utánam: Ha a barátom megmondja nekem, minek akar egyedül maradni itten, a torony előtt, akkor én rögvest elmegyek egy másik templom elé koldulni, Isten engem úgy segéljen! Na – halljam!

ELSŐ KOLDUS: Ha a barátom megmondja, akkor én elmegyek koldulni, Isten engem úgy segéljen!

MÁSODIK KOLDUS: Hohó! Kihagyta a javát. Azt, hogy: ha megmondja, minek akar egyedül maradni...

ELSŐ KOLDUS: Ha azt megmondja, minek akar egyedül maradni...

MÁSODIK KOLDUS: ... akkor én abban a minutában elmegyek egy másik templomhoz koldulni.

ELSŐ KOLDUS: Akkor én rögvest elmegyek egy másik templomhoz koldulni.

MÁSODIK KOLDUS: Így mondjad: *Abban a minutában.*

ELSŐ KOLDUS: Azelőtt azt mondtad, hogy *rögvest.*

MÁSODIK KOLDUS: Milyen jól emlékezel! De most így mondjad, mert én így akarom!

ELSŐ KOLDUS: Na jól van: Abban a minutában elmegyek. *(Szünet, a Második koldus gyanakvóan firkészi, vajon igazat mondott-e.)*

ELSŐ KOLDUS: Na, mondd, vagy nem mondd?

MÁSODIK KOLDUS: Milyen sürgős neked, hallod?

ELSŐ KOLDUS: Nekem nem sürgős, csak nem szeretem, ha kiszekíroznák a lelkemet, s azután meg hoppon maradok.

MÁSODIK KOLDUS: Mitől maradnál hoppon? Te

(*gyanakvóan nézi*), te mégiscsak reménykedsz vala-
miben. Miben reménykedsz te tulajdonképpen?

ELSŐ KOLDUS: Hogy megmondod.

MÁSODIK KOLDUS: És ha én azt mondanám, hogy
ne reménykedj?

ELSŐ KOLDUS: Azt nekem megtiltani nem lehet.

MÁSODIK KOLDUS: Na, ha megmondod, minek ér-
dekel téged az, hogy én megmondjam – akkor meg-
mondom.

ELSŐ KOLDUS: Nem érdekel engem, csak tudni aka-
rom.

MÁSODIK KOLDUS: Csak úgy, mi?

ELSŐ KOLDUS (*szemrebbenés nélkül*): Csak úgy. Na
mondod vagy nem?

(*Szünet.*)

MÁSODIK KOLDUS (*látszik, végül is elhatározta ma-
gát, lassan a torony felé fordítja fejét, felbök*): Ott...

ELSŐ KOLDUS: Mi van ott?

MÁSODIK KOLDUS: Csak lesz.

ELSŐ KOLDUS: De mi lesz, azt mondjad nekem.

MÁSODIK KOLDUS: De elmész. Abban a minutában.

ELSŐ KOLDUS: El, el, csak mondjad mán.

(*Kis szünet, mereven nézik egymást.*)

MÁSODIK KOLDUS: Le fognak valakit lökni a to-
ronyból.

(*Csend.*)

ELSŐ KOLDUS (*bólogat, mint aki hibbantnak nézi
a másikat*): A toronyból.

MÁSODIK KOLDUS: A toronyból.

ELSŐ KOLDUS (*mint fent*): Onnét. (*Fejével felbök.*)

MÁSODIK KOLDUS: Onnét.

(Apró csend. Első koldus éktelen hahotázásba kezd, zeng a térség.)

Mit nevensz, te istentelen? Mit nevensz? *(Próbálja túl-
üvölteni. Az, mintha meg volna kergülve, cikázik a szí-
nen, röhögve. Aztán nevetőn és lihegve kicsúszkál, szinte
dülöngél bele.)*

ELSŐ KOLDUS: A tohorohonybóhól! A tohoroho...
tohoroho... *(Visszhangzik. A másik meredten bámul
utána, majd mint aki várakozásra rendezkedik be, ledől,
szunnyadni a földre. Csend.)*

*(Most katonák menetelése hallatszik, nagyon ke-
ményen. Árnyaik látszanak. Második koldus felkapja
a fejét. Bámul előre, homloka izzad, keze remeg. Na-
gyonfeszült.)*

(Sötét, függöny.)

Második rész

1. KÉP

A torony előtt Második koldus alszik – egyedül. Be Első koldus. Megrázza.

MÁSODIK KOLDUS (*felriad, motyog*): Mi a'... mi a'... anyám... anyám! (*Rábámul.*) Te?

ELSŐ KOLDUS: Én.

MÁSODIK KOLDUS: Mi az, mán nem röhögsz?

(*Kis csend.*)

ELSŐ KOLDUS: Gondolkoztam a dolgon.

MÁSODIK KOLDUS: Még szép.

ELSŐ KOLDUS: Lehet, hogy nem is hazudsz. Hol hallottad?

MÁSODIK KOLDUS: Nem mindegy? Tudom... valami apáca... Hollandiából jött.

ELSŐ KOLDUS: Szóval fehércesléd. Boszorkánykodott, mi?

MÁSODIK KOLDUS: Férfi. Csak Apácának hívják. És János. Tanító volt vagy afféle. Hazajött, mert honvágya volt... azt mondják...

ELSŐ KOLDUS: Honvágya... egy kis toronyra, mi?

MÁSODIK KOLDUS: Nem tudom, mit csinált... de valami semmiségért csak nem dobatná le a nagyságos fejedelem! (*Ezt hangosan, mintha közönségnek mondaná.*)

ELSŐ KOLDUS (*átveszi a hangot, körül is les*): Hát

gondolom is. A mi nagyságos fejedelmünk igazságos ember!

MÁSODIK KOLDUS: Istenfélő ember a mi nagyságos fejedelmünk. Nemigen dobatná le hiába! *(Körülpillant, hangosabban megismétli.)* A fejedelem igazságos ember!

(Most egy árnyékalak halad el, felmegy a lépcsőkön, a koldusok látják, elég hangosan egyszerre mondják.)

MINDKETTEN: Igazságos ember a mi nagyságos fejedelmünk, nem dobatná az le hiába.

(Kis csend.)

ELSŐ KOLDUS: Te, ha ez mégis igazi apáca, akkor fellibeg a szoknyája, oszt alája nézhetünk...

MÁSODIK KOLDUS: Legfeljebb a gatyakorcát láthatod ...

ELSŐ KOLDUS: Igaz, hallottam már olyan boszorkányról, aki férfiember volt. Egy ilyen a végén azt hiszi, többet tud, mint maga a nagyságos fejedelem. Meg a püspök urak. A végén még Istennél is többre tartja magát.

MÁSODIK KOLDUS: Na, akkor azért dobják le Isten tornyából. *(Harangoznak, majd csend.)*

ELSŐ KOLDUS: Nem ebben a toronyban harangoznak.

MÁSODIK KOLDUS: Nem. Máshol harangoznak.

ELSŐ KOLDUS: Vajon azért?

MÁSODIK KOLDUS: Azért.

(Kis csend.)

ELSŐ KOLDUS: Te számoltad, hányan mentek fel?

MÁSODIK KOLDUS: Hova?

ELSŐ KOLDUS (*felbök*): Oda.

MÁSODIK KOLDUS: Hát ment egyszer... egy ember.
Aztán még egy...

ELSŐ KOLDUS: Nem. Azután az ment, akire azt
mondtuk, hogy a tiszteletes úr.

MÁSODIK KOLDUS: Igaz. Utána ment a kettő.

ELSŐ KOLDUS: S aztán megint egy. Az összesen...

MÁSODIK KOLDUS: Öt.

(*Kis csend.*)

ELSŐ KOLDUS: De le még nem jött egy se...

(*Kis csend.*)

MÁSODIK KOLDUS: De volt, aki lejött... Én láttam...
Ki lehetett az első?

ELSŐ KOLDUS: Az első lehetett ő. Akit dobnak...

MÁSODIK KOLDUS: Az nem lehet. Őt nem engedhe-
tik egyedül. Oda.

ELSŐ KOLDUS: Akkor a második volt.

MÁSODIK KOLDUS: Nem megismertük? Az a tisz-
teletes volt.

ELSŐ KOLDUS: Akkor az a kettő, aki azután jött.
Az egyik közülük.

MÁSODIK KOLDUS: Az már meglehet. Az egyik volt
az ő, aki vitte, hogy meg ne szökjön, a másik meg ő.

ELSŐ KOLDUS: S aki utoljára jött?

(*Kis csend.*)

MÁSODIK KOLDUS: AZ lehet, hogy az, aki ledobja?

(*Kis csend.*)

ELSŐ KOLDUS: Azt nem egyedül csinálja.

MÁSODIK KOLDUS (*megborzong*): Mind?

ELSŐ KOLDUS: Úgy lehet.

(Csend.)

MÁSODIK KOLDUS: Ezt mi innen látni fogjuk.

ELSŐ KOLDUS: Húzódjunk el.

MÁSODIK KOLDUS *(felnéz)*: Messze van az ablak.

(Kis csend.)

ELSŐ KOLDUS: Nem szeretnék ott fent lenni.

MÁSODIK KOLDUS: Én se... *(Tétován.)* Hogy onnan ... ide... le... le... *(Megütögeti a fadarabbal a földet.)* Akkor már jobb itt. S így. *(Igazít, fészkelődik.)*

ELSŐ KOLDUS *(felnéz)*: Bele fog fúródni a földbe.

MÁSODIK KOLDUS: Van, aki a levegőben meghal.

ELSŐ KOLDUS: A szíve?

MÁSODIK KOLDUS: Az. Meghasad.

(Csend.)

ELSŐ KOLDUS: Na látod, jobb, hogy megmondtad az egészet. Én féltem volna egyedül a titokkal. Kettesben véle – féltem volna. Jobb, hogy megmondtad.

MÁSODIK KOLDUS *(ingerülten)*: Jobb, jobb, de nem tudod, hogy én mit akartam... látod, mégse mész el! Nem tudod, hogy én mit akartam! Egy nagy dolgot akartam én! Megígérted, oszt mégse mész el!... Adtam a kisujjam... *(Csendesen.)* De most már ne is menj. *(Mintha sötétebb lenne.)* Most, hogy ez a titok nálad is van, most, hogy megosztottam, nem félek úgy.

(Az itt következő szövegrészeket mindketten általában halkabban mondják, olykor szinte suttogva, máskor felerősödik a hang, felizzik, de sohasem túl hangosak.)

ELSŐ KOLDUS: Annyi halált láttam. Ilyet még úgyse. Elmondom az unokáimnak is. Én láttam... megmon-

dom nekik... én vagyok az, aki látta... ezzel a két szememmel láttam.

MÁSODIK KOLDUS: Látom, most már úgyse mész el. Ne is menj. Maradjál itt velem. Most már megmondom, mit akartam. Elmenni az emberekhez, elvinni a hírt. Ilyenkor az emberek nagyon hálásak. Sokan jönnének ide. Ilyenkor az emberek nem fukarok. Érted? Nem fukar az ember, ha látja a halált. Mert megborzong, és adakozik. Mert magára gondol. Az életére, a halálára. Ilyenkor hálás annak, aki azt mondja neki, gyere és lásd, mivé lehetsz. Ilyenkor félnének nem adni. Lenne, aki sokat adna. Mert ijedtében mélyebbre nyúlna a zsebébe. Lenne, aki hányna az iszonyattól, s ilyenkor az ember szíve máson is megesik. Lenne, aki a rémülettől összevizezné magát, vagy még több. Ilyenkor elgyengül az ember, s ha elgyengül – lágyul a szíve is. Érted? Soha életemben nem lehetett volna úgy tele a tarisznyám, mint most. Először lehetett volna igazán tele! A temetés a koldus Paradicsoma! És ez több, mint egy temetés. Ez temetés is meg história is! Itt a báméskodók, akik csak nézik, azok is meghalnak egy minutára, akik a szájukat tátják, azok is alázuhannak egy hangya kis időre véle együtt, aki jön lefelé, onnan a toronyból. Itt a két szemükkel láthatják azt az egy halált: nemcsak a leszegezett koporsót hozzák elébük, hanem egy élő embert, egy ép, egészséges embert látnak, láthatnak... egy nagy embert... aki meghal előttük, épp itt előttük... most... S majd mondhatják: mi láttuk őt meghalni... (*Mintha fohászkodna.*) Istenem, egy életre megterít-

hetted volna az asztalomat, egy egész életre feltarisznyálhattad volna a te szegény koldusodat! Ámen.

(*Csend.*)

ELSŐ KOLDUS (*megborzong*): Nem jó, amit mondasz. Nem jó, mert jobb, ha nem szólunk senkinek, s csak mi látjuk. Így minden házba meghívnak majd bennünket, mert csak mi láttuk... akik saját szemükkel látták, nagyon kapósak: hívják őket, hogy elmeséljék, hogy volt, mint volt. S a házak sosem fogynának ki. Mert mindig új lakók születnek, a nevendék gyermek felnő, s ő is hallani akarja, hogy esett meg a história. Ez a halál mindig új lesz valakinek. És mi csak járánk, világ végéig a házakat, ahol bizonyára dúsan megvendéglélnének bennünket, és mindig elmondanánk, hogy történt egy nagy ember halála. (*Kis szünet.*) Nem, nem szabad idehívni senkit. Csak mi lássuk ezt a halált! Az, hogy mi láttuk őt – ez lesz a mi vagyunk, örökségünk: mi *láttuk* őt meghalni! Nagy becsben tartják azt, aki szemtanú. Örök szemtanú. Azt hiszed, akik ott voltak az Olajfák hegyén, és látták Őt meghalni – nem az Ő halálából élnek mostanáig? Mert elmesélték a fiúknak, hogy ők látták Őt meghalni. Azok meg elmondták a fiaiknak, hogy látták azt, aki látta Őt meghalni, ott, az Olajfák hegyén. S így a végtelenségig ... Így éltetett az a halál... Nem, nem szabad ennek a halálnak a szerencsését eldobni magunktól!... Nem! Meglátod, ez a halál a jövőnk lehet. Meglátod: ez a halál a mi jövőnk lesz! Nem szabad elmondani, titkolni kell, hogy mi tudjuk csak, s akkor ez a tudás lesz a kincsünk mindörökre.

(Csend.)

MÁSODIK KOLDUS *(az iméntieknél hangosabban mondja)*: Nem jó. Nem jó, amit mondasz. Azt hiszed, nem csődít amúgy is ide a fejedelem mindenféle népiséget, hogy lássák: így jár, aki Istennél is többre tartja magát. De igen. A nagyságos fejedelemnek tanúkra van szüksége, akik látják, hogy meghal az, aki ellenszegül. Mert ha sokan látják, hogy meghal, azt is vélni látják, hogy miért hal meg. Ha látják, hogy a fejedelem elítél egy bűnöst, az emberek, mikor meghalni látják ezt az embert, azt hiszik, hogy magát a bűnt is látták, amit elkövetett. Mert ilyenek az emberek. *(Megrázza a fejét.)* Nem jó, amit mondasz. A nagyságos fejedelem azt akarja: lássák minél többen, milyen sors vár arra, aki nem fogad szót neki. Hogy senkinek ne legyen kedve ujjat húzni a nagyságos fejedelemmel. Épp ezért minden ember Fej érvárról ide fog csődülni. Ne reménykedj. Nincs miben. Ezt, komám, nemcsak mi fogjuk látni. De...

ELSŐ KOLDUS: De?

MÁSODIK KOLDUS: De megelőzhetjük a hírt. Mielőtt a fejedelem szétkürtölteti, mi már rég elvihetjük minden házba. S ezért a megelőzésért is hálásak lesznek az emberek bizonyára. Aki hamarabb tudja a hírt – hamarabb tud másképpen élni. Úgy ahogy éppen a friss hír szerint kell. Érted? Aki hamarabb tudja, hogy vihar lesz, van ideje becsukni az ablakot. Érted? És hálásak is lehetnek majd nekünk, mert épp ők behúzódhatnak a kuckókba, s ki se bújnak addig, míg el nem múlt a vihar, míg ki nem süt a nap. S ak-

kor meglátják, hogy a sík mezőn egy fekete ember fekszik a földön, egy szénből való ember, aki az összes villámokat magába szívta, ott fekszik egy vakondtúráson, de az igazából nem vakondtúrás, hanem a villámok bölcsére, ahova a villám tüze befolyt, amit az a szénből való ember kikapart, hogy a villámok rajta át, mint a krumpli, fészket rakhassanak a földbe... S akkor az emberek kijönnek a sík mezőre, vállukra veszik ezt a szénből való embert, aki a villámokat bekaparta a földbe, és eltemetik, és zsoldárokat énekelnek. Érted? Hálásak lesznek nekünk, mert megmutatjuk nekik az embert, aki a villámokat a földbe kaparja! Aki magára vállalta a villámokat! Gyere! Menj! Én északra megyek vinni a hírt és keletre.

(Csend.)

MÁSODIK KOLDUS: Én nyugatra és délre. *(Teljesen józan hangon.)* Hogy megtudja mindenki Gyulafejérvárban: milyen sors vár egy boszorkányra, aki nem fogadott szót vagy Istennek, vagy a fejedelemnek!

ELSŐ KOLDUS *(szintén)*: Hogy két rokkant, üres tarisznyájú katona, két, valaha erős, dús győzelmeket látott koldus vigye először a hírt az embereknek, hogy féljenek másképp élni, mint ahogyan kell!

(Két irányba el.)

(Katonák menetelnek át a színen.)

(Majd egy leplek alak felsiet a toronyba.)

(Sötét.)

2. KÉP

A fejedelmi palota másik terme. Több oldalról nyitott. Lorántffy balról közeledik, Aletta jobbról.

LORÁNTFFY: Mi történt, leányom? *(Aletta szeme kisírva.)*

ALETTA: Eltűnt... másfél napja nem jött haza...

LORÁNTFFY: És nincs nála váltás fehérmemű... igaz? Ösmerem én az asszonyokat. Olyasmért aggódnak, ami férjuruknak épp akkor – *dehogyan* hiányzik! *(Derűje vigasztalni akar.)*

ALETTA: Felség, én tudom, milyen az uram. Félek. Nehogy felindultságában valami szörnyűséget köveszen el. Két kisgyermekünk van... Nem dobhat el magától, s önmagát sem veheti el tőlem. Esedezem, felség, kérdezze meg kegyelmes fiát, a nagyságos fejedelmet: mit tud az uramról? Mert, ha ő sem tud semmit... akkor... akkor... *(Felzokog.)*

LORÁNTFFY: Protestáns ember nem hajtja el magától az életet. Az isten ezt nem bocsátaná meg. Hanem, ha netán csavarogna...

ALETTA: De hiszen nem szokott!

LORÁNTFFY: Ha netán csavarogna, sose bocsátom meg neki, hogy családját így megijesztette. Légy nyugodt, nem eshet baja. Lehet, hogy valamelyik barátjával a fejét szellőzteti vagy épp elkótyagosítja.

ALETTA: Már majdnem minden barátjánál voltam. S most megyek tovább...

LORÁNTFFY: Nem lesz semmi baj, ne félj. Ügyelj inkább a kicsinyeidre.

ALETTA: Ők észre sem veszik, ha nincs otthon az apjuk. Ilyenkor szinte haragszom rájuk... pedig hát olyan kicsik. Az jut eszembe: tán én sem hiányoznék nekik... Mindenféle örültség jár a fejemben... családirtság... halál... hiszen az uram nem egészséges, jól tudja kegyelmed.

LORÁNTFFY: Tudom. Menj szépen haza. Ha valamit tehetek, azt biztos megteszem. Úgyis én vagyok itt már az örök közbenjáró. És én pusztulnék bele, ha nem jönnétek hozzám.

(Belép Báthory Zsófia, tétova lesz.)

BÁTHORY ZSÓFIA: Bocsánatot kérek kegyelmedtől, de az uram – idehívatott. Nem tudtam, hogy...

LORÁNTFFY: Mi már úgyis befejeztük. Isten veled, Aletta.

(Aletta megcsókolja kezét.)

ALETTA: Felség, nékem már nincs hazám... vagy ha van – az nincs itt... csak Apáczai s a két gyermekem – ők nékem az idehaza. Kérem, segítsen rajtam. *(Meghajol, el. Meghatott csend.)*

LORÁNTFFY *(utána)*: Mindig az ura nyomában van, egy pillanatra sem eresztené el a kezét. Vannak ilyen asszonyok... hálistennek... *(Báthoryra néz.)* A fiammal előbb én beszélnék.

BÁTHORY ZSÓFIA: Engedelmével később vissza-jövök. *(Indulna.)*

LORÁNTFFY: Várj csak. *(Zsófia megtorpan.)* Már említetted neki?

BÁTHORY ZSÓFIA: Mit, asszonyom?

LORÁNTFFY: A te ügyedet.

BÁTHORY ZSÓFIA: Még nem.

LORÁNTFFY: Én szóltam. De csak tényeket mondtam. Annyit fűztem hozzá, lehet, hogy részedről ez csak asszonyszeszély.

BÁTHORY ZSÓFIA: Köszönöm kegyelmednek, hogy megkönnyítette az én nehéz dolgomat.

LORÁNTFFY: Hogy megkönnyítettem-e, nem tudom, de azt igen, hogy még gondolkodhatsz. A visszautadat elkezdtem kövezni. Még asszonyszeszélynek is beállíthatod, hogy bármikor visszavonhasd.

BÁTHORY ZSÓFIA: Nem fogom visszavonni.

(Bejön Rákóczi.)

II. RÁKÓCZI *(mormogva)*: Két légy egy csapásra. *(Gyanakvón méri végig őket.)*

LORÁNTFFY: Előbb én szeretnék néhány szót váltani veled.

BÁTHORY ZSÓFIA: Én majd visszajövök. *(Kimegy. Kis csend.)*

LORÁNTFFY: Hát oda is eljutottál, hogy saját hit-társaidat üldözöd. Református a reformátust?

II. RÁKÓCZI: Közöttünk nincs hitvány ember talán? Sokféle református van. Az egyik csak azért vette fel hitünket, mert egy másik üldözött vallás híve volt... Mint például a szombatosok. Mások pedig jobban megtalálták számításaikat a református fejedelmek alatt... Nem igaz hitet – csak koncokat reméltek ... Ösmerem én őket, egy szálig!

LORÁNTFFY: Még apád is jobban hallgatott rám.

II. RÁKÓCZI: Néki kegyelmed a felesége volt.

LORÁNTFFY: Hogy beszélsz velem?

II. RÁKÓCZI: Túl sok hívet gyűjtögetett magának egyházunkon belül. Ez a puritán meg presbiteri nyavalya kezdi elkapatni a derék atyámfiat. Már apám is óva intette: ne avatkozzék abba, ami nem kegyelmedre tartozik.

LORÁNTFFY: De jól emlékszel... ám én is terád... Türelmességet hirdettél... ifjúként... kiálltál a Péchi lányáért és jó pajtásodért... Te magad mondtad, hogy Zsófiának idő kell, míg vallást választ magának... Hát ez voltál... hány éve is? Nem is oly rég, ha meg-gondolom. A trón elmélyítette akaratos ráncaidat... Megváltoztál, fiam.

II. RÁKÓCZI: Csak az ökör következetes. Én pedig nem szeretem az ökröket, legfőnnebb igában.

LORÁNTFFY: Akkor mért akarod, hogy iskoláinkban a tulkok vezessenek... a művelt, nagyeszű férfiakat megszegyeníted... és halálba akarod küldeni. Apáczai másfél napja eltűnt. Hol van?!

II. RÁKÓCZI: Honnan tudjam én? *(Vállat von.)* Biztosan gondolkodik.

LORÁNTFFY: Titok? Remélem, nem a katonáid titka...

II. RÁKÓCZI *(közbevág)*: Megérdemli a sorsát, bármi van is vele. Nem szeretem a papok s tudósok függetlenkedését. Függetlenségük a fejedelem gyengesége. S erről szó több ne essék! Az államügyektől tiszta kezű egyház éppoly képtelenség, mintha a piszt-rángtól azt kérném, hogy ne legyen vizes! Igaz ugyan,

hogy van szárított hal is – de az döglött, édes jó anyám. Döglött. *(Kis szünet. Más hang.)* Egy ilyen idős és tiszteletes asszony nem átalija taknyos, új eszmékhez szegődni!

LORÁNTFFY: Az idős szellem néha fiatalabb, mint a tietek! Éppúgy megérzi a jövőt, mint időváltozást a vénebb csontok.

II. RÁKÓCZI: Ne úgy sirassa vissza ifjúságát, hogy a friss eszmékkel, a legújabb módival kacérkodik... mert igenis kacérkodik vele!

LORÁNTFFY: Tiszteletet kérek apád emlékére, aki most a sírjában foroghat!

II. RÁKÓCZI: Pláne, ha látná, hogy kegyelmed kikkel szövetkeznek!

LORÁNTFFY: Ne merd megöletni Apáczeit, mert mindenki haragja rád borul. Ha nem hagyod, hogy legalább kétféle református úr közül szabadon válaszszunk – kitagadlak!

II. RÁKÓCZI: Itt nem fog a politika szoknyát hordani!

LORÁNTFFY: De szeges csizmát se ajánlok, ha templomunkba lépsz! S ha nem látod be, hogy ez az ember milyen hasznos nekünk... akkor...

(Báthory jön, mint aki az ajtóhoz közelebb akar lenni, ha sorra kerül, hirtelen megáll, de Rákóczinak kapóra jön.)

II. RÁKÓCZI: Jó, hogy jön! A fejedelemné épp azt kérte, hogy fáradt korára való tekintettel engedjem meg néki a távozást. *(Megcsókolja anyja homlokát. Az csak áll. A jobbadán szelíd asszony imént a sodrából kijött, ami nála igen ritka. Indul, megfordul.)*

LORÁNTFFY: Ha tölem ezt a hangot nem kapod is vissza... lehet, hogy visszakapod mástól. (*Zsófiára pillant, sarkon fordul, el.*)

(*Csend.*)

II. RÁKÓCZI (*utána gúnnyal*): Özvegyek a politikában! Férjük meghalt, gyermekük felnőtt – mi mást tehetnének... ott az egyház s a politika! Nem igaz?! De maga még nem özvegy... hát akkor mit akar?! Azt hiszi, amiért elődeim s én megküzdöttünk, most apránként odaadom. Szüntessem meg az egész reformációt, s térjek a régire, engedjem, hogy a Habsburg sógor meg a török koma azt csináljanak, amit akarnak ... mondjak le a minden magyarokról és a lengyel koronáról? Az asszonyszeszély miatt?! Mert anyám szerint ez csak asszonyszeszély! Igen?

BÁTHORY ZSÓFIA: Nagyságod anyja téved.

II. RÁKÓCZI: Hát akkor mi?

BÁTHORY: Elhatározás.

II. RÁKÓCZI: Magyarázza meg!

BÁTHORY ZSÓFIA: Eleget sértegették régi hitemet.

II. RÁKÓCZI: És nem érdemelte meg?

BÁTHORY ZSÓFIA: Méltatlanok bántották. Máglyagyújtató hitnek nevezték előttem...

II. RÁKÓCZI: És nem az volt?

BÁTHORY ZSÓFIA: De akik azt mondták rá, azok se voltak különbek... Gondoljon csak hazánkra... Mennyi börtön és halál járt itt az emberek hitéért... Ezen a vitán is... hisz hallottam... Hát máglya vagy torony, nem mindegy? És Genfben Kálvin is meggyújtotta a máglyát ugyanúgy!

(Kis csend.)

Mitől különbek hát?! S ha nem különbek, miért kell nékem odaadnom régi és jó hitemet egy tökéletlen újért? Minek?

II. RÁKÓCZI: Én azt hittem, nagyváradi kapitány koromban, midőn megláttam magát... midőn a kettőnk szíve egy lett... azt hittem: így már nem számít, hogy ki vet keresztet és ki nem. *(Kesernyés.)*

BÁTHORY ZSÓFIA *(halkan, kis szünettel)*: Annak a közös szívnak egyik fele kihült.

II. RÁKÓCZI: Vagy már hideg volt kezdettől fogva is...

BÁTHORY ZSÓFIA: Maga terjesztette el rólam, hogy márványasszony vagyok... hogy nekem semmi se jó... fanyalgok, zsémbelek... Azt hiszi, nem jutott fülembe vissza... még jó, hogy nem mesélt anekdotákat éjszakáinkról a részeg cimboráknak, mint a katonái szokták!

II. RÁKÓCZI: Elhallgasson!

BÁTHORY ZSÓFIA: Jól jött magának, mert tetszetős volt a kép: jéghideg asszony és szilaj férfi... Így az én becsületemet is védte, meg a saját hírét is növelte általa. Hisz a márványasszonyhoz férközni senki se tudott, csak maga... A szilaj férfi viszont mindenkivel és mindenre kapható. Hát a férfiak elkerülték a házat, de az asszonyok nem annyira... Farizeusok egytől egyig.

(Kis csend.)

De én nem vagyok hideg, érti? Nem voltam, s nem vagyok! Nem is leszek!

II. RÁKÓCZI (*felhördül*): Mit akar ezzel mondani?

BÁTHORY ZSÓFIA: Mit? Hogy lehet a folyón a jég bármilyen vastag, de lent, a meleg iszapban megbúznak a halak. Olvadásra várnak. Az én halaim is... az én iszapomban... S az első lépés az olvadáshoz az lesz: ismét lángolni fog hitem... nem leszek többé későn megtért és megtúrt jövevény egyházukban, akire gyanakszanak, hogy tán a fejedelmi trón bírta rá az újsütetű bitre! Nem... Visszatérek, és az enyéim jöttömnek örvendezni fognak!

II. RÁKÓCZI: A megtért bárány mindig kedvesebb! De csak egy darabig. Aztán eszébe juttatják egykori elbitangolását.

BÁTHORY ZSÓFIA: Nem tud lebeszélni semmivel.

(*Jön Rhédey a mindig nyitott ajtókon át.*)

RHÉDEY: Bocsánat, de igen fontos hírem van, felség ... Nagyasszonyunk mondta, hogy merjem háborgatni...

II. RÁKÓCZI (*morogva*): Mi történt?

RHÉDEY: Csak annyit tudok, hogy kedvező hírek... a lengyel trón körül... (*Az asszonyra pislog.*)

II. RÁKÓCZI: Kitől a hír? (*Izgatott lesz.*)

RHÉDEY: Futár érkezett. Szóval és levéllel.

II. RÁKÓCZI: Még várjon egy kicsit.

(*Rhédey tiszteleg, el.*)

(*Rákóczi fel-alá járkal, mint aki valamit forgat fejében.*)

BÁTHORY ZSÓFIA: Tudomásul vette szándékomat?

II. RÁKÓCZI: Igen. (*Nagyon hirtelen megáll.*)

BÁTHORY ZSÓFIA: S a kettőnk sorsával mi legyen?

II. RÁKÓCZI: Mi? Hogyhogy mi? Édes angyalom... hiszen nem mindegy nekem, hogy maga háromoltáros templomba jár... vagy oda, ahol egy sincs? Mi változik ezáltal? Semmi. Tegyen, amit akar, én mától mindent megbocsátok! Sőt... egyenesen megparancsolom magának, hogy ha erre az elhatározásra jutott – akkor cselekedjék is így. Megparancsolom, érti? És én magát annál jobban fogom szeretni... Mert hite van és véleménye is!

(Zsófia csak bámul.)

BÁTHORY ZSÓFIA: Megparancsolja?

II. RÁKÓCZI: Igaza van, fölöttébb katonásan hangzott. De csak azt szerettem volna mondani, hogy nagyon szépen megkérem: cselekedjék hite szerint. És minél előbb! Sőt – gratulálok pompás eszéhez!

BÁTHORY ZSÓFIA: Gúnyolódik?

II. RÁKÓCZI: Az isten verjen meg, ha gúnyolódom! *(Őszinte.)*

BÁTHORY ZSÓFIA: Akkor nem értem. Azért kellett engem az imént elítélnie, hogy most... gratuláljon!

(Kis csend.)

II. RÁKÓCZI: Hogyhogy nem érti? Lengyel királynét csinálók magából, érti? *(Halkabban.)* A lengyelek pedig katolikusok.

(Mély csend.)

BÁTHORY ZSÓFIA: Itt minden csak *fedőnév*... Isten neve. A vallás. Az érdek fedőneve... Ó istenem... s én már azt hittem... hogy valami emberi sugallat...

valami emberi sugallat szállta meg... amely istentől jött szívébe! (*Sírva kisiet.*)

II. RÁKÓCZI (*maga elé*): Emberi sugallat – istentől, az ördögbe is! Mi baja? (*Utána kiabál.*) Hát nem istentől jön ez a lengyel trón, ha jön? Hol az a futár?! (*Kiáltva.*) Rhédey főkapitány, hol az a futár?

(*Jön sietve Rhédey és a Futár.*)

RHÉDEY (*Futárhoz*): Beszéljen!

FUTÁR: Felső, svéd Károly követe az úton megbetegedett. Így rám bízta levelét... s néhány szóban azt is elmondta, hogy jó és fontos hír van benne a lengyelekről ... (*Átadja.*)

II. RÁKÓCZI: Menj, pihend ki magad! (*Az meghajol, el.*)

(*A fejedelem átfutja a levelet.*)

RHÉDEY (*alig leplezett kíváncsisággal*): Tényleg jó a hír?

II. RÁKÓCZI: Támad a svéd király. Segítséget kér.

RHÉDEY: Akkor adunk neki. (*Ravasz lelkesedés.*)

II. RÁKÓCZI: Hát persze, ha cserébe a lengyel trónt kapom.

RHÉDEY: Alig várjuk már, felség, hogy lássuk kegyelmed polyák koronáját! (*Halkabban.*) De azért a töröknek is szólnia kéne róla. (*Óvatos.*)

II. RÁKÓCZI: Nem kell annak mindent tudni. Majd ügyelünk szultán uramra.

RHÉDEY: Hát... (*Nyakát tekergeti.*)

II. RÁKÓCZI: Szövetségeseim a minden szomszédok. Még a kozák hetman is az én pártomon van. S ha ő

velem – ki verhet le? Svéd Károllyal végleg megtörjük Habsburgék uralmát.

RHÉDEY: Én nagyon lelkesednék felség, ha... a szultán is tudna róla.

II. RÁKÓCZI: Te... Csak nem estél törökbe? Meg ne tudjam! (*Fenyegető.*)

RHÉDEY: De felség!

II. RÁKÓCZI: Visszajött a táborból Kemény?

RHÉDEY: Vissza.

II. RÁKÓCZI: Akkor menj és értesítsd Kemény Jánost és Balás Ábrahámot. Hívatom őket!

RHÉDEY (*mintha szórakozottan*): Igenis, felség. (*El.*)

II. RÁKÓCZI (*tűnődve utána*): No lám... már nemcsak szajkózni tudja, amit mondok... Már aggódik is... Véleménye van! Hova fejlődünk? (*Gúny.*)

(*Jön Lorántffy.*)

LORÁNTFFY: Valóban azt hiszed, a lengyeleknek annyi elég, hogy katolikus a feleséged?

II. RÁKÓCZI: Kitől hallotta?

LORÁNTFFY: Tőle.

II. RÁKÓCZI: Hamar megtalálták egymást.

LORÁNTFFY: Itt voltam a közelben, mert mi ketten még nem fejeztük be. Szóval: a lengyel is szabad nemzet, és hátha *saját királyt* akarnak?

II. RÁKÓCZI (*szinte nyersen*): Ők akartak magyar királyt! Nem én tukmáltam magam rájuk. Mi szabaddá akartuk tenni őket... nem feldarabolni, mint a többiek! De mit akar tőlem? Mert biztos nem ezért jött.

(Kis csend.)

LORÁNTFFY: Valóban nem. Túl sok katonád settenkedik a templomok körül. Mi van Apáczaival?

II. RÁKÓCZI: *Settenkednek?* A katonáim? Nem-sokára *masírozni* fognak, s a vérüket adják értünk, kegyelmes anyámnak pedig settenkedek, mint a tolvajok?

LORÁNTFFY: Hol van Apácza?

II. RÁKÓCZI: Mért tőlem kérdezi?

LORÁNTFFY: Mert a katonáid úgy veszik körül a templomtornyokat, mint akik a szájatató népet akarják távol tartani. *A látványosságtól.*

II. RÁKÓCZI *(gúny)*: Talán imádkozni akarnak a háború előtt. *(Felingerlődik.)* Mért nyuggat engem? Én maholnap duhaj táncba hívom fél Európát, kegyelmed meg cini-cini muzsikát húzatna fülemben ez-zel a... professzorral! Most már elég legyen!

(Jön Kemény és Balás Ábrahám.)

Sürgős ügyem van az urakkal.

LORÁNTFFY *(kis szünet után)*: Apáczeit nem fogom hagyni, jól jegyezd meg. S ha megtudom, hogy valami ... az a valami már megtörtént véle – titokban... imádkozni fogok. Imádkozni, hogy a háborúd ne járjon sikerrel. *(Az urak felé.)* Az urakat pedig bölcses-ségre intem!

II. RÁKÓCZI: Anyám! Várja a kisunoka! És alapítson új iskolákat Sárospatakon, hívjon meg új Come-niusokat, mit bánom én... de ez – nem a kegyelmed konyhája! Itt én sütöm a pecsenyét!

LORÁNTFFY: Csak ne sikerüljön angolosra. Ők véresen eszik.

II. RÁKÓCZI: Mert jobban hasonlít az igazira. Menjen.

(*Lorántffy végigméri, némán kisiet. Apró csend.*)
Lengyel Kázmér királyt megtámadjuk a svédek oldalán.

KEMÉNY JÁNOS: Hallottunk róla.

II. RÁKÓCZI: Kitől?

BALÁS: Rhédey súgta meg imént.

II. RÁKÓCZI: Sunyi egy alak.

KEMÉNY JÁNOS: Akkor mért futtatja kegyelmed?

II. RÁKÓCZI: Mert minden parancsomat *szó szerint* hajtja végre. Amit kegyelmetektől is elvárok. Rhédey olyan pontos, olyan *hibátlan*, hogy nincs mibe belekötni. Rhédey az én szavaimon kívül nem ismétel semmit.

KEMÉNY JÁNOS: Még a török fülébe is a kegyelmed szavait fogja ismételni – szó szerint!

II. RÁKÓCZI: Soha! Mert fél... de félhet is... Hivatalnok ez, hiába főkapitány. Legnagyobb merészsége az aggályoskodás.

(*Kis csend.*)

Szóval a svédeknek adott segítségért a lengyel koronát kapom. Ezt ígéri Károly.

BALÁS: A svédek messze vannak, uram.

II. RÁKÓCZI: De Lengyelország nincsen. Majdnem a fele úton találkozunk velük.

KEMÉNY JÁNOS: Felség, a lengyel király néked *békével* ígérte a trónját.

II. RÁKÓCZI: De milyen áron! Hogy Ferenc fiamat kereszteltessem katolikus hitre, s akkor majd örökébe fogadja. Hát van nékem időm kivárni a Kázmér halálát? A trón különben is nékem kell... mert míg a fiam odanő, sok víz lefolyik a Szamoson meg a Maroson. A fiamat különben sem adnám néki! Akkor már inkább a feleségemet!

KEMÉNY JÁNOS (*zavart*): Nagyságod... tréfál.

II. RÁKÓCZI: Eszem ágában sincs. Egy félórája, hogy Báthory Zsófia kijelentette: visszatér a katolikus hitre.

KEMÉNY JÁNOS: ÉS felséged... mit mondott neki?

II. RÁKÓCZI: Tekintettel a lengyel tervekre – megengedtem. Meg aztán az sem árt, ha honi katolikusaink látván e gesztust, még jobban zászlóm alá sereglegnek ... hisz annak nemsokára Varsóban kell lobognia!

BALÁS: Kegyelmed református fejedelem.

II. RÁKÓCZI: Én egy kicsit még a szombatosokat is védtem, vagy te már nem emlékszel? A reformátusok majd azért támogatnak, mert én is az vagyok, a katolikusok pedig a nejemért... illetve remélik, hogy ha lengyel király is leszek, több jogot kaphatnak. Hát csak reméljék. A remény nem kér enni. Nem lehet úgy eseményeket csinálni, hogy ne csapjunk be senkit. Hagyjuk a morált!

BALÁS: Morál? A hó nem ösmér erkölcsöt. Tél jön a hadakra, felség.

II. RÁKÓCZI: Legalább a jó varsóiak ki se dugják az orrukát a házból, amikor rájuk zúdulunk. Úgyhogy készülődni – máris! A fővezér miért hallgat?

KEMÉNY JÁNOS: A török portának már az se tetszett, hogy felséged Moldvában megverte a román vajdát, és hogy Havasalföld is hűséget esküdött nekünk. Kegyelmességed nem hiheti, hogy a szultánnak kedvére van, hogy Erdély erősödik. Miért tetéznék hát féltékenységét még a lengyel trónnal is? A vajdák közben a portához dörgölődznek, mert most onnan jön az ígélet. S ezért még csak meg se lehet őket szólani... hisz a szultántól ők is tartanak.

BALÁS: A török és a lengyel most jó viszonyban van, felség. Hát inkább azt biztosítsuk, amit már megszereztünk. Ne kockáztassunk, nem olyan az idő.

II. RÁKÓCZI: Vajon nejed: Péchi Debórah keze biztos volt számodra, Ábris? Vajon a túlzó törökbarátság hamis vádja nem kockázatba vitte fejedet? Ha én nem próbálok meg mindent érted s nejedért – kockáztatván ezzel megboldogult apám bizalmát –, vajon most boldog családátya lennél? Én szórtam a kegyet, de te... Fösvény a hálád, Balás Ábrahám.

BALÁS (*nyel egyet*): A hála néha azt jelenti, hogy tudjunk nemet mondani.

II. RÁKÓCZI: Én csak azt a hálát fogadom el, amely egyetlen szót ösmer, csak egyetlen szót: *igen!* A hála, amelyik azt mondja *nem*, az nékem: árusítás! Mindent meg fogok tenni, hogy még erősebbek legyünk. S az árusítókat lefejeztetem.

KEMÉNY JÁNOS: Néha jobb gyengének látszani– ezt kegyelmed is tudja.

II. RÁKÓCZI: Én úgy ítélem meg: most erősnek lát-

szani és lenni – ez az egyetlen út. S ki erről letér: jö-
vendőnk árulója.

KEMÉNY JÁNOS *(komoran)*: Kegyelmezzen terveink-
nek Isten.

II. RÁKÓCZI: Készüljünk hát, ne húzzuk az időt.
Te, Ábris, a székelyekhez mész... Nem lesz nehéz
dolgod...

BALÁS: Ha sikerül meggyőznöm őket, hogy e harc
övék.

II. RÁKÓCZI: Hát kié legyen? Kell a székelyeknél
jobb magyar? S különben is a csatában minek frak-
ciózni? Halálos vétek! *(Más hangon Keményhez.)*
Mennyi sereget állíthatunk elő?

KEMÉNY JÁNOS: Nagyjából negyvezret, felség.
S távollétünkben... kit hagysz helytartóul?

II. RÁKÓCZI: Meglátjuk... az egyik lehet akár
Rhédey is.

BALÁS: Te mondtad, hogy sunyi.

II. RÁKÓCZI: Sunyi, sunyi, de szófogadó! *(Más
hang.)* Indulni hát! A zsoldot főlemelem! Nem fukar-
kodunk, mint szegény jó atyám! Nagyasszonyaink
pedig mind ott legyenek a sereg búcsúztatásán. Lás-
sák orcájukon a biztató mosolygást! Negyvezzer
ember... nem kicsiny sereg. Méltó arra, hogy fejemen
a lengyel koronával éljenezzen. *(Arcán kemény biza-
lom, derű. A másik kettő szinte félvest nézi. Jön Rhédey
sietve.)*

RHÉDEY: Felség, Apáczai Cseri János... *(Izgatott.)*

II. RÁKÓCZI *(közbevág)*: Maga is kezdi? Remélem,
már a pokolba sülyedt az izgága koponyája! *(Más*

hang.) Kelmed lesz a helytartóm, míg én a hadak útját járom.

RHÉDEY: Én? *(Meglépettség, zavar, feszültség.)*

II. RÁKÓCZI: Igen. Aztán vigyázzon *(apró szünet)* a hazára! Induljunk, urak!

(Sietve el, Rhédey áll, arcán sötét komorság, bámul maga elé.)

RHÉDEY: Vigyázok... de nem úgy, ahogy te gondolod ...

(Sietős léptek, körülnéz, indul – más irányba.)

3. KÉP

Egy torony harangháza. Gerendák. Kötelek. A harang mellett ablak. Ajtó. Apáczai nem látszik: a harang mögött áll. Így a szín üresnek hat. A színnek van egy pereme, lentebb, amely nem a harangházhoz tartozik. A „senki pereme”. Lépcsőrecsegés. Valaki jön. Doby tiszteletes lepelszerű köpenyben besiet, mint aki épp most jött fel; látszik két-három lépcsőfok is. Megáll a harangház közepén, feszülten körülpillant, nem moccan, így áll egy darabig. Liheg.

DOBY: Apáczai Cseri János! Szóljál! Tudom, hogy itt vagy. Mondta a harangozóm... Már mindenki tudja... Itt kell lenned. *(Csend.)* Professzor Apáczai, kérlek, szóljál. *(Csend.)* Miért jöttél az én templomomba? Miért akarod az én szégyenemet? *(Csend.)* Az Isten is arra kér, menj ki a templomomból!

(Apró szünet.)

APÁCZAI *(hangja)*: Ez nem a te templomod, Doby tiszteletes úr, hanem az Istené.

DOBY: Akkor az Isten templomából menj ki!

APÁCZAI *(előlép a harang mögül)*: Ő pedig nem küldhet ki innét engem. *(Kis szünet után csendesen.)* Őneki jól vagyok így is, leköpve és megcsúfolva. Ő házába fogad bármikor. *(Más hangon.)* Tiszteletes úr, mióta szokás egyházunkban, hogy a híveket ki akarják dobni a templomból? A toronyból hagyom magam, de a templomból soha!

DOBY: János, ne beszélj így velem! Különb is a környék tele van katonákkal.

APÁCZAI: Félti a temploma hírét, ugye? Mert bejött a templomába egy elítélt? Egy megbélyegzett... Ne, ide csak ne jöjjenek holmi elítéltek. Ide csak olyanok jöhetnek csőstül és bizalommal, akiket majd az Isten fog elítélni. Ezek bezzeg ülhetnek ott zsoltárosan a padokban, bűnbánó, busa fejükkel, de akit a világ s a fejedelem ítél el, az csak maradjon kinn, s nyüszítsen a maga bajával ott kívül a templomkerítésen!

DOBY: Magad is tudod, hogy nem így igaz. Tudod jól, miért mondod hát! Ne tedd magad, professzor úr!

APÁCZAI: Hát nem! Nem nyüszíték én nagy bajomban a templomkerítésen kívül. Bejöttem én ide. Vagy tán a nép, valahányszor az ellenség üzte, nem tette jól, hogy betódult a templomokba? Nem azt énekel-tük-e Luther szavaival, hogy „Erős várunk nekünk az Isten”? Ha ő erős vár – miért ne legyen az ő temploma is az? Fogadja csak be a menekülőt! Azért a mi

Istenünk, hogy segítsen. Azért van temploma, hogy a bajban hajlékunk legyen. *(Más hangon.)* Attól fél a tiszteletes úr, hogy a fejedelem előtt kompromittálom a templomát, és halálommal szégyent hozok fejére! Félt, hogy hírhedt lesz a tornya, mi?

DOBY: János, János, milyen jól tudod te, hogy másról beszélsz, s hogy én is egyébről beszélek. Ha elbújni jöttél volna ide, az életedet menteni, nem szólnék én semmit, rejtenélek is, mert szeretlek, mint a fiamat, kockáztatnék mindent, még a fejemet is, ha az életedet akarnád menteni, János. *(Indulattal fogja meg a másik mellén a ruhát.)* De te itt nem élni, te itt meghalni akarsz, János!

(Csend.)

APÁCZAI *(ernyedten ül le egy gerendára)*: Igaza van, tiszteletes úr. Bocsásson meg, de felindulásomban beszéltem így, és jöttem föl ide. Nem akartam én megbántani, de tudja, úgy gyanakszom, már mindenkire gyanakszom. Az apámra, az anyámra is, akiket pedig nem ismertem soha. Jaj, Istenem, már még Reád is gyanakszom!

DOBY *(megindultan nézi)*: Te józan, okos ember, te... hogyan juthattál ide?

APÁCZAI: Mert sárral kentek be, úgy. Bekenték az agyamat sárral az ostobák. Befeketítették, bevádoltak, és elég egy halk szó, egy suttogás a fejedelem fülének, s máris ide jut az ember. Mert nem nekem hisz, hanem az irigyeimnek, akik, mert nem érték fel az eszemet, hát elhintik körülöttem a bizalmatlanság szellemét. Akik, mert kevesebbet tudnak, mint én, hát-

mögötti szókkal, vénasszonypletykával pótolják a tudást.

DOBY (*szelíden*): Ha talán szerényebb lennél, János ...

APÁCZAI: Próbáltam, tiszteletes úr. Próbáltam a legszerényebb lenni, jócskán meg is alázkodtam, ha kellett, de az eszem, az érveim nem tudtak megjuhászkodni, mert ők más törvény szerint élnek... mintha függetlenek lennének tőlem... az eszem s az érveim nem engedelmessé válnak többé nekem! Még félelmet is legyőzi az igazság, a kimondás kényszere. S ez baj, nagy baj! Ha az érveim alázkodnának meg, akkor lehetnék akár gőgös, még pökhendi is, nem törődénének velem, elnéznék. Mert nekik nem az a szerény, aki alázatos, aki szelíd, hanem az, aki hagyja magát meggyőzni, aki könnyen eláll az elveitől.

(*Kis szünet.*)

DOBY: Egyet ígérj meg nekem, János.

APÁCZAI: Mit, tiszteletes úr?

DOBY: Hogy elmész innen.

APÁCZAI: A templomból?

DOBY: Nem, János. Csak a toronyból.

(*Csend.*)

APÁCZAI: Itt várom ki az ítéletet. Nekem ez a torony kell! Ennyit kaphatok én is doktor létemre... hogy megvállasszam a tornyomat!

DOBY: Nem! Az én templomomat nem hozod szegyenbe! Ez mindig becsületes templom volt. Nem a fejedelem birtoka, hanem a hívéké. És az Úristené.

(*Kis szünet.*) Válassz magadnak más tornyot, Apáczai János!

(*Csend.*)

APÁCZAI (*halkan*): Azért jöttem ide, mert ezt a templomot szeretem a legjobban. S ennek a papját. (*Gyöngéden.*) Magát, tiszteletes úr. Ahogy az ember, aki természetes halállal hal meg, azt mondhatja: oda temesetek, a nagy cserfa alá, a völgybe vagy a dombtetőre, ahogy az ilyen ember megválaszthatja sír helyét, én is a tornyomat, ahonnan... (*Elhallgat, hirtelen.*) De maga mitől fél? Az is lehet, hogy nem ezt a tornyot jelölik ki számomra, hanem valamelyik másikat, vagy a vármegyeházáét, vagy valamelyik vár tornyát... én ezt még nem tudhatom, én csak magamtól idejöttem... és itt is maradok, innen nem megyek el, ragaszkodom a választott tornyomhoz, ragaszkodom! Érti?

DOBY: Azt nem teszed te meg! Ha kell, úgy, amennyire szeretlek, de kiverlek innen, mint Krisztus...

APÁCZAI (*szelíden közbevág*): Tiszteletes úr, azok kufárok voltak.

DOBY: Ne tedd ezt meg velem, ne tedd meg a templommal, ha már úgy szereted. Ujjal mutassanak majd erre az öreg toronyra? Ahonnan Isten felé szállt a harang szava... Ujjal mutassanak? ... Szégyellje magát ez az öreg torony? ... Mit vétett néked ez a kő?

APÁCZAI: És hogy magára is ujjal mutassanak: hogy a maga tornyában történt... Igaz?

DOBY: Lehet! Lehet, hogy ez is. De mivel érdekelttem én meg, hogy épp az én papságom alatt vá-

laszd ki e szégyenletes ítélet betöltése helyéül? Ha megmondod, mivel érdemeltem ki, vállalom a szégyent is, ha bele fulladok is. Mondd!

(*Csend.*)

APÁCZAI (*csendesen, fejét lehajtva*): Nem érdemiette ki sem maga, sem a temploma. (*Szünet.*) De akkor én most mit tegyek? Mert ha azt mondták volna... Válassz magadnak tornyot, Apáczai Cseri János! Ha ezt mondanák, már ez is valami.

DOBY: Nem jól mondod, hogy ez is valami... mert ez lenne a legtöbb, amit kaphatunk, ha az ítélet már adott.

APÁCZAI (*hirtelen*): Nem vette észre még, hogy az ítéletekben mindig csúfolkodás van? Hogy bennük a halál csúfolódik az élettel? A halál neme egyezőn ráfelel életünk vitelére. Itt volt ez a Dózsa, aki fel-lázította a parasztokat, tüzes trónra ültették, meg-csúfolásul: parasztkirály akartál lenni, hát itt a trónod meg a korona, csak éppen lángnyelvekkel! És Krisztusunknak, hiszen Dávid királytól származónak mondta magát, töviskoronát adtak... Dózsa mellé kiéheztetett alvezéreket tettek, hogy rágják a húsát, hiszen ő maga az éhesek vezérének mondta magát... Krisztus mellé két latrot tettek: no, ha Megváltónak hitted magad, ezeket váltsd meg, ha tudod! És leköpdözték. Valaki fizette ezeket a köpködőket, nap-számban köpködtek le Jézust. S aztán maga az is, hogy keresztjét vele cipeltették a hegyre föl. Igen. Nemcsak halált akartak, hanem *gúnyos halált*. Nagyon szeretik az ítélezők a gúnyos halált. Nem vette még

észre, tiszteletes úr, hogy a parasztokat és a polgárokat felkötni szokták, mintegy csúfolódva: úgymint fel akaratok kapaszkodni! A jobbágyokat karóba húztatják, kerékbe törik, mintegy mondván: nem maradtatok a munkátok, a szerszámaitek mellett, hát most ők jöttek utánatok, utolértek és már sose hagynak el benneteket! És a királyoknak, hiszen ők az ország feje, még a talléron is a fejük van – a királyoknak fejét szokták venni, úgy gurul el a fejük, mint ahogy a pénz is elgurul. Igen, kevés a halál maga az ítélkezőknek. Az ítélkező már nem tudja, hogyan is tobzódjék a leleményben. Válogat, mint az ingyenc haspók a rogyásig terített asztal mellett. Már csak a gúnyos halál elégíti ki őket. *(Kis szünet.)* És most itt van ez a torony... Ez vajon mit akar jelenteni?

DOBY: Ne kínozd magadat és engemet se, János.

APÁCZAI: Azt akarja-e jelenteni, hogy túl magas dolgokra adtam a fejem, s így magasról is kell megadnom az árát? *(Hirtelen ötlettel.)* Milyen magasról is? Lássuk csak... *(Feláll, odamegy a szemben lévő ablakhoz. Lenéz.)* A másik ablaknál talán jobban látni. *(A nézőtér felé fordul.)* Tiszteletes úr, jöjjön csak... ide a lépcső mellé!...

(A tiszteletes tétován, lassan odamegy.)

Látja azt a két koldust ott lenn?

DOBY: Látom. Minden istentisztelet előtt itt szoktak lenni.

APÁCZAI: Ezek szerint ma istentisztelet lesz.

DOBY *(halkan, csendesén)*: Nem, ma nem lesz istentisztelet. Amikor megláttam, hogy feljössz ide, már

tudtam, hogy elmarad az istentisztelet. Kiírtam a kapura is – és elküldtem a templomszolgát, vigye szét a hírt, beteg vagyok, a harangozót pedig kiállítottam az utcára, hogy küldje a híveket haza.

APÁCZAI: Ezek a koldusok mégis idejöttek. Két öreg varjú alászállt, mert a magasban valahol már kavargó a hó... vihar lesz...

DOBY: Ezek mindig hamarabb szoktak jönni.

APÁCZAI: Vajon most mit gondolkod: miért nem jönnek a hívek? Figyelje csak! Hogy hadonásznak, valamin vitatkoznak. Nem tudják mire vélni az egészséget. Milyen izgatottak! Gondolja csak meg: ezek most el-esnek szegények egy vasárnapi koldulástól. Miattam. Meg kéne nekik mondani, hogy ne menjenek el, várjanak. Mert csak idegyűl majd a tömeg, ha...

DOBY: Hallgass! Hát beléd bújt az ördög?! Gyere innen, itt nem hagylak, leviszlek a pincémbe, ha kell, elrejtelek, adok neked más ruhát, ennivalót, amíg elszökhetsz innen, mindent vállalok érted, de nem itt... könyörgök néked... ne itt! Ne légy gonosz, Apáczaik, ne akard a templomom halálát!

APÁCZAI: Nagy tömeg fog itt összegyűlni. Meg kell a koldusoknak mondani, ne veszítsék el a reményt, ne menjenek el! Valakinek csak hasznos lesz az én halálom is.

(Apró szünet.)

DOBY: Vélem ne kegyetlenkedj, szólj, ha megérdemlem ...

APÁCZAI *(mintha valóban megszégyellné magát):*

Igaza van, tiszteletes úr, csak gonoszodom. Nem szabadna. Bocsásson meg. Nem teszem többet.

DOBY *(hirtelen előrenéz a nézőtér felé):* Jönnék!
(Most mindketten abba az irányba néznek.)

APÁCZAI: Ezek még csak az előőrsök. Ezek nem azok, akiknek jönniük kell. Vajon mit akarhatnak?

DOBY: Csak nem maradhatunk egyedül itt kettesben, hiszen ki tudja, miket beszélhetünk. *(Gúny.)*

APÁCZAI: Csak benépesül ez a torony lassacskán. Ők is lepellel jönnék. Ők is titkolnak valamit. Vajon ki küldte őket?

DOBY: A rossz lelkiismeret.

APÁCZAI: Az meglehet. Ó, az irigység, a féltékenység megfoghatatlan. Olyan utakon jár, hogy ésszel követni nem lehet. Apró kis suttogások itt-ott, s azután valaki egyetlen fülbe, egyetlen nagy fülbe gyűjti őket. Olyan valaki, aki a legirigyebb s a legféltékenyebb. Ez az egy, aki összegyűjti a szóbeszédet, éppúgy cselekszik, mint azok, akik a nép dalait szokták gyűjteni; kiválogatják a legszebb, legépebb, legtisztább változatokat, azokat, amelyeket a szájhagyomány a legtökéletesebbre csiszolt. S ezeket súgja a fejedelem fülébe, s ettől kezdve te megfoghatatlan, látthatatlan hálóban vergődsz, mert nem tudod, ki honnan, mikor s mit beszélt rólad összevissza. *(Felocsúdik.)* Visszafordultak? Meggondolták magukat?

DOBY: Megálltak pihenni a lépcső alján.

APÁCZAI: Igen, most meggondolják, fel kell-e jönni végül is, jó lesz-e, ha feljönnek. Ezek is ilyenek. A sok apró szóbeszéd emberei, akik néha talán nem is akar-

nak rosszat, csak nem bírják megjegyzéseiket a begyükben tartani, nem tudják türtőztetni kiseded gonoszkodásaikat, de ők végeredményben nem akarnak elveszejteni, csak irigységből rajtad élesítik a nyelvüket. Mert nem bírhatják szó nélkül fölényedet. De az az egy, aki a legirigyebb szándékú, összegyűjti ezeket az apró szóbeszégeket, hogy tőkét kovácsoljon belőle magának, fegyvert – ellened. S ez azt mondja a fejedelemnek: „azt rebesgetik”, „sokan mondják”, és „szél fúvatlan nem indul”. És ezt azért mondja, hogy a fejedelem lássa, hogy nem a saját véleményét, hanem a sokaságét mondja...

DOBY: És ki az az egy, az a legirigyebb ember?

APÁCZAI: Nem tudhatom. De van. Mindig van egy legirigyebb az irigyek között. (*Recseg a lépcső.*)

DOBY: Most már kibeszélted magad. Most már vigyázz, mit szólsz előttük.

APÁCZAI: Ítélet után vagyok, nincs mit vigyáznom.

DOBY: Az ítélet nem végleges, jól tudod, ne vágd hát el az utadat visszafelé. Az ítélet nem végleges...

APÁCZAI: Ezt mondjátok mindig: az ítélet nem végleges. Ezt mondták tudtommal Dávid Ferencnek és Péchi Simonnak is... Ezt mondja az orvos a betegnek, ezt mondja mindenki: még javíthattok, még változtathattok. De ez csak afféle utolsó szalmaszál... (*Apáczai figyelni a feljövőket, mintha nekik mondaná.*) A macska is azt mondja az egernek, amikor még egy pillanatra elereszti: az ítélet nem végleges. (*Szeredai Albert és Csavaró József iskolamesterek be, első idős férfi, második fiatalabb.*) Ó, iskolamester kollégáim! (*Ezt maga elé.*)

(Csend, azok zavartan, mintha kissé ijedten is néznének Apáczaira. Arcukra emlékeznünk kell a vita elejéről.)

SZEREDAI (megköszöri a torkát): Igyekeztünk mindent megtenni érted.

APÁCZAI (többértelműen): Mindent, Szeredai Albert kolléga, mindent.

SZEREDAI: De te is... valamikor szelídebb ember voltál.

APÁCZAI: Igen, bátyámuram. Hollandiában temérdek tejet és vajat ettem. De a paprikás meg a füstölt szalonnán felszökött fejembe a vérem.

CSAVARÓ: Azért jöttünk, hogy biztosítsuk kendet iskolai kollégái, barátai, ösmerősei legjobb szívbeli indulatáról.

APÁCZAI: Ha szerettek, ki feketített be? Mondd meg, Csavaró József, kicsoda? (Az hallgat.)

SZEREDAI: Azok, akik nem szerettek.

APÁCZAI: Azokkal én nem szoktam beszélgetni. (Hirtelen.) De kelmedékkal szoktam. Mondják meg nekem, nagyon fáj az, hogy én egy árnyalattal okosabb vagyok? (Kis szünet.) Nem felelnek, hát még egyszer kérdem: maguknak nagyon fáj az, hogy a másik egy árnyalattal vagy kettővel okosabb és talán tehetségesebb is? Nem sokkal, csak egy árnyalattal. Miért nem ismerik el az árnyalat jogát? Azt nem, de a bukás jogát, azt igen. Hogy valaki, ha akar, elbukhat maguk miatt. Ha akar. És akkor maguk azt mondják, mi nem biztattuk, hogy elbukjon. Ő akarta. Senki se mondta neki. De ha sikerül a terve, akkor azt mondják majd

neki, hogy segítették, hogy velük és miattuk sikerült a terve. Igen, az is szabadság, nem mondom, a bukás joga. Csakhogy meg kellene az embernek néznie, hogy kiért, kikért veszejtik el.

(Csend.)

SZEREDAI: Mi csak azért jöttünk, hogy biztosítsuk arról, mi nem értünk egyet Basirius vádjaival. Mi csak ezért jöttünk.

APÁCZAI: Ha ott voltak, miért nem szóltak? Miért hagytak engem egyedül, egészen egyedül, szemben a gyáva és ravasz Basiriusszal és a fejedelem bizalmatlanságával? Miért nem álltak fel, miért nem kérték ki maguknak a jobb belátás nevében? Vagy valaminek a nevében... Mindegy... egyáltalán valaminek a nevében, ami igazabb, mint azok a vádak voltak.

CSAVARÓ: Könnyű magának beszélni, Apáczai uram, mert maga mégiscsak nagy ember, nem lehet úgy leütni, mint egy kutyát. Magára mégiscsak mindenünnen figyelnek az emberek. Még Európából is. De miránk ki figyel? Velünk senki se törődik, mit tudna rólunk a világ, ha eltüntetnének egyik napról a másikra?

APÁCZAI: És akkor... mi itt a teendő?

SZEREDAI: Nem szólhattunk. Minket is a fejedelem fizet, be kell látnod, többre nem számíthatsz, többre sose számíthatsz, mint arra, hogy titokban eljövünk hozzád, és titokban egyetértünk veled.

CSAVARÓ: És hiába vet meg most bennünket kelmed, van, aki most még ezt sem teszi, amit mi tettünk, hogy idejöttünk...

SZEREDAI: Igaza van József kollégánknak. Van, aki hazaódalgott, van, aki csak a fél utat tette meg ideig, van, aki... (*mintha kinézne az ablakon*) gyere ide, Apáczai János. (*Megfogja a kezét.*) Látod ott azt az embert? Ösmered?

APÁCZAI: Ösmerem.

SZEREDAI: A kollégád ő is, professzor ő is! Látod, a templom előtt megáll, rálép az első lépcsőfokra. Mit gondolsz, fel fog jönni ide? Várjunk csak, vajon tovább lép? Mit gondolsz, tovább?

(*Csend. Mindenki az ablaknál áll, feszült figyelem.*)

CSAVARÓ: Hát elment.

SZEREDAI: Meggondolta magát. (*Kis csend.*) S még hányan lehetek, akiket mi nem is láhattunk.

APÁCZAI (*hirtelen a tiszteletes felé*): A fejedelemnek van igaza. Ő védi, ami az övé: de mi mit védünk? Én és Basirius mit védünk? Egymásnak mentünk, ahelyett hogy összeálltunk volna. A fejedelemnek kellett ez a vita: ő akkor jár jól, ha a szellem két embere öltre megy. Minden torzsalkodásunk csak neki jó. Már azt vártam, mikor mondja: vitatkozzatok, hiszen azért fizetlek benneteket! Hadd lássam, ki mit kotytyint el... Kikotyogjuk semmiért a szellem titkait! Lássá, mi van itt bévül. Odadobjuk bensőnket, rendelkezék vele! S mindezt miért, miért?!

(*Azok ismét ijedten figyelik.*)

SZEREDAI: Azért, fiam, hogy a mi urunk fejedelemünk megbízzék bennünk. Hogy lássa, nincs előtte titkunk. Ezért.

CSAVARÓ: A mi fejedelmünk, professzor úr, erős ember, tudja, mit akar.

SZEREDAI (*Apáczaihoz*): Mi nem azért jöttünk ide, hogy nekünk ilyen szavakat mondjál, professzor úr, hanem azért, hogy elmondjuk: mi mindent megtettünk érted.

CSAVARÓ: Ilyen szavakat mi nem hallgattunk, az eféle szavakat nekünk ne mondja kelmed.

APÁCZAI: Menjetek, és mondjátok meg! Hátha hálas lesz nektek! Na, menjetek!

(*Azok még ijedtebben néznek egymásra.*)

CSAVARÓ: Professzor úr, ha a végzetet mindenáron ki akarja hívni... de mi azok nem leszünk, akik megmondjuk. De nem is hallgatjuk tovább... Mi nem akarunk tanúi lenni semminek. (*Biccentenek, gyorsan el.*)

DOBY (*nézi őket az ablakon át*): Hogy sietnek! Így sietnek örökké azok, akik nem akarnak tanúi lenni semminek.

APÁCZAI: Elmentek?

DOBY: El.

APÁCZAI (*odalép a tiszteleteshez, erősen a szemébe néz*): Tiszteletes úr, valamit meg kell mondanom. Valamit meg kell vallanom magának.

DOBY: Nem bánom, de tudd meg: én azért vagyok református, mert nem kedveltem a gyónást.

APÁCZAI: Csak el kell mondanom valakinek. Ha fél is az igazságtól. Csak el kell mondanom... Én nagy zavarban voltam a fejedelem előtt. Nagy zavarban,

mert éreztem, ő tudja, mit akar, én meg nem. Ő védi a hatalmát, de mit védek én? Van-e ma a szónak, a betűnek, a könyvnek hatalma? Lehet-e vele hatni a fejedelmekre? Vagy csak gyújtósnak használják könyveink lapjait a kemencetűzhöz? Hát ma már csak a vének, a nyeszlett bolondok s az iskolások eledele a könyv? Az erős, hatalmas férfiak nem tartják rangjukhoz méltónak, ha magyar könyvet is forgatnak, nemcsak kardot és szónoki szavakat? Nem, nekem nincs hatalmam, csak néki van! Tudja, mi lenne az én hatalmam? Az értés. Ha értik, amit mondok – van hatalmam, ha nem – nincs. Ha érzem, hogy nem értenek – minden sorom, betűm, szavam önmagát pusztítja. A fejedelem önvédelemből és önvédelmének él. Ha engem nem értenek, ha a szellemei nem értik – elpusztítja önmagát, mert célját nem lelve, fegyvereit gúlába rakja. Udvaroltam egyszer, még mielőtt a feleségemet megismertem volna, egy másik holland lánynak. Tudtam pedig a nyelvét. De mégsem értette, amit mondok. Éreztem, nem érti. Abba hagytam. Az értetlensége fegyverzett le. Hát így vagyok most már a szellemmel is, nemcsak a szerelemmel.

DOBY (*kinéz az ablakon*): Elmentek a koldusok.

APÁCZAI (*tűnődve*): Vajon miért? Miért mentek el a koldusok egy ilyen torony alól, amelyben fent én vagyok? Ha én felmegyek a toronyba – aznap nem lesz istentisztelet. Ha én felmegyek a toronyba – a templom elől elmennek a koldusok is. (*Lehajtja a fejét, majd hirtelen.*) Mit gondol, miért mentek el?

DOBY: Nem tudom. (*Villanatnyi szünet.*) Talán azért, mert látták, hogy nem jön senki a templomba.

APÁCZAI: Gazdagabb templom után néztek, mi? Más tornyot keresnek. Ki-ki a maga tornyát. (*Hirtelen.*) Mondja, tiszteletes úr, miért hazudtam én a fejedelemnek?

DOBY: Nem hiszem, hogy hazudtál volna.

APÁCZAI: De hazudtam. S talán ha megkérdezte volna: Professzor Apáczai, maga komolyan védekezik a vádak ellen, vagy pedig bévül egyebet hisz – akkor talán kibukik belőlem az igazság.

DOBY (*szinte rémülten*): Micsoda?

APÁCZAI: Hogy igenis... igenis: minden vád igaz! Ha a magyar tudományt meg akarják ölni, a könyveket meg akarják ölni, az iskolákat meg akarják ölni, akkor nemcsak presbiteri, hanem independens is vagyok!

DOBY (*döbbenten*): János!

APÁCZAI: Gyűlölöm a szellemi restséget, az ész tunyaságát: igenis a jóra való okosságot tartom a leg-többre. Az ész. A kételkedés és gondolkodás jogát. Igenis: Descartes híve vagyok! S ha sokat mondják, hogy ateista vagyok, végül is el fogom hinni, hogy az vagyok: abba kergetnek, amibe nem kívántam, azzá tesznek az igaztalan vádak, amivé nem volt szándékomban lenni. És igenis örvendtem, hogy a zsarnok feje lehullt Londonban! És azt szeretném, ha minden zsarnok feje lehullna! Igenis Platonnal tartok, aki azt szerette volna, hogy az uralkodók filozofáljanak, és filozófusok uralkodjanak! Elegem van a butaságból,

a sötétségből... mindenből, ami az eszem és az eszünk ellen történik! Hazudtam a fejedelemnek.

(Csend.)

DOBY: Miért?

APÁCZAI: Talán mert van még néhány dolgom, amit tető alá akarok hozni. Talán azért a néhány eszendőért, ami ebből a beteg életemből még hátravan. De vajon érdemes volt? Hiszen úgymint beteg vagyok. Legalább most, a halál előtt, legalább most megmondhattam volna neki az igazat. *(Tűnődve.)* Mert végeredményben ő sem olyan rossz ember... csak hatalma van.

DOBY *(suttogva)*: János, a templomudvarra egy csuklyás ember jött be. Vagy asszony? Lehetséges. Ott megállt. Mit akarhat vajon? Elébe megyek.

APÁCZAI: Menjen, tiszteletes úr.

(A tiszteletes el, Apáczai egyedül marad. Láthatatlan sokasághoz beszél.) Az embernek csak azért kell sírnia, a legjobban sírnia, mert az eszét legfőként arra használja, hogy védekezzen. A gondolat, az ész önvédelmére rendezkedik be: körülbástyázza önmagát, nehogy sebezhető legyen, és mert a gondolat, a szellem oly törekeny, oly kiszolgáltatott, az ember legfőbb Achilles-sarka itt főtt van – a koponyánkban! Azután meg azért kell sírnia, mert arra használja, hogy támadjon. A természetes az lenne, ha se védekezésre, se támadásra, hanem a jóra, a természetes gondolkodásra kellene használnia. Akkor nem kellene sírnia az eszéért az embernek. *(Leül.)* Megvádoltak, hogy idegen könyvekből vettem az Enciklopédiámat.

De hiszen a szellemet, ha jó, ha igaz, nem öünkbe kell ültetni, bármilyen messziről jött is! Ölbe kapni és behozni, a házunkba, szállást adni néki. Azt mondták, hogy Descartes-tól, a franciáktól, az angoloktól vettem könyvem minden részét, hogy a szellem óriásaira támaszkodtam. Hát szégyen ez? Vajon egy óriás vállán ülő gyermek nem messzebbre lát az óriásnál? Ha már nem tudtam népemnek, nemzetemnek aranyat-ezüstöt nyújtani, adtam e könyvben hasznos tudást: arany helyett lent, kendert, gyapjút, pamutot, amit magára vehet, hogy ne fázzék, ami oltalmazza a nyomorúságban. *(Kinéz.)* Jönnek. *(Vissza.)* Azt szerettem volna, hogy a népem ne legyen buta, mint a barom, hogy ne legyen igaza Neuhausennak, ennek a pápai csatlósnak, aki azt mondta: ha Luther nem jön, ők annyira ki tudták volna használni a nyomorult nép állatias tudatlanságát, hogy egyetlen szavukra akár füvet is legelt volna, mint a kérődző tehének és borjak. Hát nem! Ezt az egyet nem! De hiszen mit is fáj nekem?! Mit kapok érte, milyen hálát? Egy tornyot. Igaz, én választottam. Innen még messzebbre lehet látni. Hiszen, ha az óriás vállán ülő gyermek ráadásul még toronyban is van... akkor aztán igazán messzire láthat... Nem, soha senki hálát ne várjon... legfőbb idejében szemelje ki a tornyát.

(Aletta jön. Doby mögötte, a háttérben szinte személytelenül áll meg.)

APÁCZAI *(Alettához csöndesen)*: Ó, maga szelíd árnyék.

ALETTA: Minden árnyék szelíd. Nesztelenül jár előttünk vagy nyomunkban.

APÁCZAI: Igen, vezet vagy üldöz – azért nesztelen. De maga, kedvesem, mégiscsak szelíd árnyék.

ALETTA: Jöjjön le innen. Nem szabad ilyen magasra mászni. Innen az emberek már túl kicsik, de ide még az Isten nincs közel. Így és itt a földtől távol van, de az éghez alig jutott közelébb.

APÁCZAI: Gyakran vagyok ilyen állapotban.

ALETTA: Legalább olykor-olykor térjen vissza istenétől hozzánk.

APÁCZAI: Mintha valami kalandból jönnék, igaz?

ALETTA: Minden apró dologban Istenhez fordulni az emberek helyett – önzés. Istennek túl sok dolga van, milliószor elfoglaltabb, mint a fejedelem, mégis mindenki hozzá fordul.

APÁCZAI: Ez a dolga. Mert Isten is önző. Ő maga a világnagy önzés. A mindenség egoizmusa. Hisz egész lényünket kívánja. Végtelenül akarja. S mi is önzők vagyunk, mert mindig az ő mérhetetlen társaságát keressük. De akkor mi lesz a földi tereferéinkkel? A kis csacsogásokkal a tűzhely mellett s a korcsma asztalánál? Mi lesz a föld tarka, nyüzsgő látványával, ha Isten határtalan távolába mélyesztjük szemünk? A föld barnászöldjét vagy az ég kékes ezüstjét választjuk-e végül? Talán nem is ti hívtok le innen, hanem maga a föld... Mert a Magasság bizony hontalanság: eltereli figyelmünket a fejedelmekről és koldusokról, akik körében élünk, akikhez jobban tartozunk. Lehet, hogy igaza van, Alettám... Kinek kén ma holmi hősiesség?

Inkább elijeszti, mint lelkesíti a sokaságot. Én nem a sorsot jöttem ingerelni... ezt csupán terjesztik rólam ellenségeim.

ALETTA: Jön velem?

(*A lépcsőn kapaszkodik valaki. Aletta megremeg, férje mellé lép, szorosan.*)

APÁCZAI: Védeni jött vagy védelmet keres?

ALETTA: Egy és ugyanaz.

(*Belép Keresztury, megáll, kifújja magát.*)

KERESZTURY: Lemehetünk, János.

APÁCZAI: Úgy gondolja?

KERESZTURY: A fejedelem elállt fenyegetéseitől. Lorántffy Zsuzsanna megtette a magáét. S különben is Rákóczi hadba indul nemsokára. Kell a béke, az egység – itt belül. (*Az országra érti.*)

APÁCZAI: Sejthettem volna. S akkor ezt a *tornyosdít* sem illett vón' csinálnom.

KERESZTURY: Ne vádolja önmagát. Nem páholyból kockáztatott. Nem volt védőháló a torony alatt.

APÁCZAI: Ha ők akarják, még ezt a pókhálót is annak vélik!

ALETTA: Maga arra büszke, amit pedig röstelni illenék. Nem ösmeri a legnagyobb ígét.

APÁCZAI: Mi volna az?

ALETTA: Hogy *elég*. Nincs ennél fontosabb ige. Hát menjünk.

(*Kis szünet.*)

APÁCZAI: És a fejedelem – milyen feltételeket szabott? Mert szabott, az egyszer bizonyos. Semmit se adnak ingyen.

KERESZTURY: El kell mennie Fejérvárról.

APÁCZAI: Hová?

KERESZTURY: Kolozsvárra.

APÁCZAI: Oda is kell egy madárijesztő. *(Hirtelen.)*
S ha nem mennék? Mi volna akkor?

ALETTA: Mondtam, hogy *elég...*

KERESZTURY: Mi volna? Nem tudom. De el kell mennie. Félttem magát. *(Mefogja a karját.)* Csak egy Apáczaik van. Ne vesztegessen el magát. Szükség van magára, szükség is lesz, szükség lesz még sokáig, szükség lesz mindig. *(Kis szünet.)* Lehet, hogy Isten maga választotta ki.

APÁCZAI: Kiválasztott? Nem. Nem vagyok én kiválasztott, csak alkalmas. A kiválasztottat segíti az Isten, az alkalmasnak önmagát kell segítenie. *(Kis csend.)* Köszönöm, professzor úr.

KERESZTURY: Nincs mit köszönnie. A fejedelem is belátta, hogy maga már túl híres ember ahhoz, hogy boszorkányként bántsák épp itt, ezen a tájon, ahol a türelmességükre mindig büszkék voltak fejedelmeink.

(Szünet.)

APÁCZAI: Most örülnöm kellene. És magának is, professzor úr, örvendeznie kell, hogy jót tehetett. Az orvos örvend, hogy meggyógyította a halálos beteget. De aztán az orvosnak eszébe jut, hogy a beteg kilép az ispotályból, elmegy tőle, és az utcán kint éli a régi életét: fázik és éhes, mint az állat. Mire mentette meg az orvos a beteget? *(Kis csend.)* Mire?! *(Apró szünet.)* És most? Most lemehtek a toronyból? *(Alet-*

tához.) Magához és a földhöz közelébb... *(Karjával átfogja az asszony vállát.)*

KERESZTURY: Mehetünk, János.

(A nézőtérén át, a széksorok között a két koldus bejő, fel a színre, annak szélére, a „senki peremére“.)

DOBY *(lenéz)*: Urak, nagy tömeg gyűlt össze a templom udvarán. Élükön az a két koldus.

(Valamennyien lenéznek.)

KERESZTURY: Mi ez a komédia?

DOBY: Ezek nem úgy néznek ki, mintha istentiszteletre jöttek volna. S egyre idegesebbek, zajonganak. Vagy csak feszülten hallgatnak? De ez meg olyan, mintha pokoli zaj lenne. Hallják? Csendben vannak, figyelnek, s mégis mintha nagy zsvivaj lenne.

(Figyelnek.)

(A két koldus most idegesen „cikázni” kezd.)

ELSŐ KOLDUS *(a nézőtér felé, mintha a tömeg ott lenne)*: Legyenek türelemmel, jó emberek, legyenek türelemmel!

MÁSODIK KOLDUS: Meglesz, mindjárt meglesz. Várjanak, jó emberek, várjanak!

(Egyre rémültebben „cikáznak“.)

ELSŐ KOLDUS: Ne fenyegetőzzenek, az Isten áldja meg magukat! Miért fenyegetik a szegény nyomorultat, aki magukért is vérzett a vallásháborúban?

MÁSODIK KOLDUS: Nem bolondítottunk mi el senkit! Meglesz, mondom, hogy meglesz, csak várni kell egy kicsit!

ELSŐ KOLDUS: Ne bomoljanak!

(Most iszonyattal, mintha már a tömeg rajtuk lenne,

mintha üldöznék őket, nagy kínnal-bajjal, lihegve kapaszkodnak fel a látható két-három lépcsőfokon.)

ELSŐ KOLDUS: Ide jönnek! Meg akarnak bennünket ölni!

MÁSODIK KOLDUS: Mondják már meg: lesz itt valami? Mert úgy hallottuk...

ELSŐ KOLDUS: Te hallottad.

MÁSODIK KOLDUS: Én, igen, én hallottam, hogy lenne itt valami... Valakit... innen... oszt mentünk s mondtuk az embereknek a hírt, idecsődültek, s most meg akarnak bennünket ölni, mert azt mondják, elbolondítottuk őket.

(Kis csend.)

ELSŐ KOLDUS: Harcoltunk a vallásháborúban, elfoglaltuk Szatmárt, Tokajt...

MÁSODIK KOLDUS: Fővezérünk, Kemény János már Nyitraig jutott...

APÁCZAI: Beszélünk velük, hagyják abba, beszélünk velük, ne féljenek! Menjenek nyugodtan!

ELSŐ KOLDUS: Megyünk, csak jöjjenek velünk. Mi megyünk előre, de tessenek utánunk jönni... és tessenek valamit kitalálni... és valamit kiáltani nekik...

MÁSODIK KOLDUS: Tessenek azt kiáltani, hogy ma elmarad, de nem marad el örökre, csak máma marad el, de nem marad el a végtelenségig. *(Szinte hisztériásan.)* Tessenek ezeknek az elvetemülteknek megmondani, hogy ne féljenek, csak máma marad el! Nem véglegesen, csak máma marad el – nem mindörökre!

(Sebesen indulnak, Apáczaik utánuk, a két koldus

szinte alázuhan a lépcsőkön, már lenn vannak a székek között, rémülten tekingetnek jobbra-balra.)

APÁCZAI *(lassan lépegetve)*: Emberek! Ma elmarad az, amiért idegyülekeztek! Ma elmarad! De talán holnap, de legkésőbb holnapután meg fog történni! *(Hangja egyre konokabb lesz, szinte monoton módon ismétli a mondatokat. De keményen, sugallatosan.)* Ma elmarad, amiért idegyültek. A koldusok nem hibásak. Nem bolondították el magukat! Senki sem hibás! Ma elmarad, de legkésőbb holnap vagy holnapután meg fog történni, amiért idegyültek!

(A két koldus rémülten a bejáratig jut már, s onnan mintegy védekezve fordítják vissza a fejüket, karjukat szemükhöz kapják, időnként fejüket is le-lehúzzák, mintha kövel dobálnák őket.)

ELSŐ KOLDUS: Hangosabban. Apáczai uram! Ezek nem hallják! Ezek nem hisznek nekünk! Jaj, ezek meg akarnak ölni!

APÁCZAI *(mintha már berekedt volna, erőlködve mondja)*: Ma elmarad – de nem örökre! Elhalasztották, de nem örökre!

MÁSODIK KOLDUS: Hangosabban! Az Istenért! Harcoltunk, véreztünk a háborúban, jó emberek! Mi is csak hallottuk, nem bolondítottunk el senkit. Hangosabban, Apáczai uram! Hangosabban! Hangosabban! Meghalunk!

(Mindketten kibuknak a bejárati ajtón, hirtelen sötét. (Csend.)

4. KÉP

A fejedelmi palota már látott terme (nem a vitái). Két nyitott ablak. Az egyik – oldalt – alig, a másik – szemben – jól látható. Utóbbin át – akár valami rikancshangok, Első koldus szövege hallatszik igen érthetően. E közben jön be Rhédey a szolgálával.

ELSŐ KOLDUS: II. Rákóczi György, a mi fejedelmünk elfoglalta Varsót! De gyalázatos békére kényszerült János Kázmér lengyel királlyal! A Visztulánál seregeink fele elpusztult! Török és tatár hadak törtek hazánkba! Lipót császár katonái Munkácson, a Mármarosban és Szatmárban dúlnak, gyűjtogatnak. Rákóczi napjai megszámláltattak! Új fejedelmünk lesz!

RHÉDEY (*feszült*): Csukd be azt az ablakot! (*Szolga indul.*) Ezek mindent jobban tudnak, mint mi. (*Maga elé.*) Én már tudom... de miért titkolom? Talán még most is Rákóczitól félek? (*Hirtelen.*) A levelet kinek adtad át?

EGY SZOLGA: Hát annak a hadnagynak, akinek kegyelmed mondta.

RHÉDEY: Nem látta senki?

EGY SZOLGA: Hacsak nem az úristen. Ő mindenütt ott mászkál. Még a török határon is.

RHÉDEY: Túl sokat jár a szád... Mint a koldusoknak.

EGY SZOLGA (*enyhe vigyor*): Mert ugye ki a tájékozott manapság? A külföld meg ez a koldusnépség. Sok helyen csellengenek, meg aztán több idejük van

gondolkodni rajta, meg kombinálni... Engem is egyszer megtaposott egy bika... *(Közben csukta be.)*

RHÉDEY: Nem eléggé. *(Kifelé figyel.)*

EGY SZOLGA: Oszt a földön hagyott... rohant tovább ... Nékem volt már időm hátulról őt bámulni... meg felőle gondolkodni, de ő futtában nem nézhetett vissza, meg nem is gondolt semmire, mert ugye a dühösség elvette az eszét... meg a sietség... a nagy gyorsaság... Hát azért mondom... akiket ezek az események itt hagytak a földön, már gondolhatnak rá... A vesztesnek van ideje bőven. Írhatja az emlékiratot, hogy így meg úgy, milyen vitézek voltak... de aki talpon maradt, a győztes – annak nincs ideje, mert tovább kell rohanni. Neki semmi se elég. *(Ő feltűnően nyugodt, míg ura idegeskedik.)*

RHÉDEY: Ne zagyválj mindent összevissza.

EGY SZOLGA: Kopogtassak? *(A kopogtató botra.)*

RHÉDEY: Ugyan! *(Maga elé.)* Döglött oroszlánra senki sem lő! ő már régen holttetem. Az volt már a lengyel tervek idején... A napja leáldozott.

EGY SZOLGA: Hát kegyelmed is tudja?

RHÉDEY *(idegesen)*: Mit?

EGY SZOLGA: Hát... ugye mindenki rebesgeti, hogy új fejedelem lesz... meg hogy Báthory Zsófia katolikus hitre téríttette Ferenc fiukat. De még néhány földesurat is... csak Rákóczi nem tud semmit.

(Kis csend.)

RHÉDEY: Te ezt honnan veszed?

EGY SZOLGA: Hát ugye... odatapasztottam a fülemet, ahova kell... Két ember beszélgetett...

RHÉDEY: Kicsodák?

EGY SZOLGA: Azt hiszem, Kemény János meg Balás Ábrahám... mert ugye ma ideinvitálták őket... nagy fejmosás lesz... de nemcsak őket...

RHÉDEY: Honnan tudtok mindent, ti átkozott kulcslyukvitézerek?! (*Megrázza.*)

EGY SZOLGA: Nemcsak mi, a külföld is, uram. A török is. A német is. Csak Rákóczi nem...

RHÉDEY (*elereszti*): Meg én, mi? (*Teszi magát.*)

EGY SZOLGA: Kegyelmednek nem érdemes mondani semmit. Pedig még tudok egyet s mást.

RHÉDEY: Beszélj!

EGY SZOLGA: Tudom, ki lesz az új fejedelem.

RHÉDEY: Micsoda?!

EGY SZOLGA: Helyesebben... tudom azt, hogy az a nagyúr lesz, aki az Apáczai-vitán mindig csak egyet hajtogatott: „Le az ilyenekkel!” Szóval ennyit mondott Kemény János Balás Ábrahámnak, de ezt ők is csak hallották... a hitvitán ugye nem voltak ott... Nomármost én már egy órája azon töröm a fejem: ki lehetett ez az úr, hisz ott sokan voltak... Kegyelmed nem tudja?

RHÉDEY (*zordul*): Honnan a fenéből tudnám!

EGY SZOLGA: Szóval azt mondta Kemény: egy tökfilkó lesz az új fejedelem... ez kell a szultánnak, az ilyen... aki csak egyet tud ismételni... hogy „Le vele!” Állítólag a töröknek is ő súgott meg valamit a lengyel tervekről... Mit... mit tetszik akarni... kegyelmesség, mit akar?! (*Közben Rhédey szinte eltorzult arccal közeledett feléje.*)

RHÉDEY: Te... te...

(Úgy véljük, megfojtja. Közeledik Apáczai köhögve és Aletta.)

EGY SZOLGA: Megjöttek Apáczai uramék! Isten hozta, professzor úr! Tekintetes asszony!

(Boldog, hogy megúsza, egy óvatlan pillanatban eliskol.)

APÁCZAI: Végre megtanította köszönni a szolgáit, Rhédey uram.

RHÉDEY: Én – meg... *(Még csikorog, de türtőzteti magát. A jelenet komikuma végig visszafogott volt. Rhédey bólogat.)*

APÁCZAI: Csak mindig későn jön az ilyesmi...

RHÉDEY *(éberen, kissé élesen)*: Hogy érti ezt?

APÁCZAI: Ne értsen félre... úgy értettem, hogy nagyon beteg vagyok... nekem már későn jön az efféle süvegelés. A nagyasszonyhoz jöttünk, üzent, hogy fogad bennünket.

RHÉDEY: Előbb még lesz egy kis megbeszélés... *háború után. (Ezt nyomatékkal.)*

APÁCZAI: Értem. Győzelem után a fejedelem karja azért nyúl fejünk felé, hogy babért helyezzen homlokunkra ...

RHÉDEY: Miféle győzelem?

APÁCZAI: Nem fejeztem be. Vereség után pedig a keze azért közeledik fejünkhöz, hogy megmossa... netán – levágassa. Azt hiszem, rosszkor jöttünk, Aletta.

ALETTA: Itt maradunk. A főkapitány úrnak meg kell engednie...

RHÉDEY: Tekintetes asszonyom, már hogyan engedném meg... de átviszem kelmedéket egy melegebb terembe, hallom, a professzor meghült... *(Szívesen invitál. Megszólal a nyitott ablak felől a Második koldus hangja.)*

MÁSODIK KOLDUS: A dánok Svéd Károlyt megtámadták! A kozákok is visszavonultak Lengyel földről!

(Rhédey idegesen becsukja, közben azok beszélgetnek.)

ALETTA *(suttogva)*: A koldusok... hát még mindig élnek?

APÁCZAI: Lehet, hogy ezek mások... lehet, hogy ugyanazok... Már az öreg Rákóczi is tudta... az igénytelenség túlél mindent, mindenkit. Mint a köz-helyek és az Isten.

(Máris követik Rhédeyt.)

RHÉDEY: Ezek a koldusok mindig elkésett hírekkel jönnek... Erre... itt majd megvárhatják, amíg vége lesz...

(Eltűnnek.)

(A másik oldalon jönnek lassan: Lorántffy, Csulai, Báthory Zsófia, Márton atya, Keresztury, Basirius – ebben a sorrendben. Némán megállnak.)

LORÁNTFFY *(végignéz a társaságon)*: Kemény Jánosék hol vannak?

CSULAI *(jól informáltan)*: Őket későbbre hívták... *(Súgta.) (Jön Rhédey – mögötte távolabb Rákóczi, aki megáll.)*

RHÉDEY *(bejelenti)*: Őkegyelmessége, nagyságos II. Rákóczi György fejedelem – a varsói győztes!

(Rezdületlen arccal mondja, de benső feszültsége érződik. Jön Rákóczi, testőrei lemaradnak. A fejedelem összeroppan, megöregedett az események óta.)

II. RÁKÓCZI *(zsémbesebb, de mégis nyers árnyalatlansággal)*: Nem a varsói győztes, hanem a visztulai vesztes... még ennyit se tudsz... mindig csak egyet tudtál fűjni... s azt is csak, ha szádba adták a sípot... *(Ezt halkabban, Rhédey arca megrándul, de fegyelmezi magát.)*

RHÉDEY: De vigyáztam, hogy az győzelmi síp legyen, *felség*.

II. RÁKÓCZI: Hogy érted ezt?

RHÉDEY *(észbe kap)*: Nekem nem voltak nagy gondolataim, *felség*, gyönyörű terveim se... szóval... nekem meg kellett azt a sípot várnom... Engem afféle szürke embernek tartottak... Nekem meg kellett várnom... *(Mögötte ott izzik a feszült kétértelműség.)*

II. RÁKÓCZI: Varsói győztes... elfoglalni és megtartani, két külön dolog. *(Ezt inkább magának. Mindenki szinte dermedten áll.)*

CSULAI *(torkát megköszörülve)*: Nékünk *felség* mindig a varsói győztes marad. Az a dicső férfi, aki elfoglalta Varsó városát. És ha a szultán épp akkor nincs jóba a lengyellel, akkor ma nem itt állunk...

II. RÁKÓCZI: De ti... miért nem mondtátok nekem, hogy a szultán épp akkor jóba van a lengyellel... mért nem akadályoztatok meg?!

CSULAI *(mint aki nem hallotta)*: Úgyhogy ha innen nézzük: *kegyelmességed* varsói győztes, ha onnan: esetleg... visztulai vesztes.

II. RÁKÓCZI: Néztétek volna innen is – onnan is! Miattatok veszítettem...

BASIRIUS: Ám mi *innen* nézzük, felség. Ezért nekünk nagyságod a varsói győztes, és az is marad.

II. RÁKÓCZI (*leinti*): Mért nem mondtátok, hogy szövetségeseim megbízhatatlanok?!

CSULAI: De felség...

II. RÁKÓCZI (*szavába vág*): Mért nem figyelmeztettek, hogy a lengyel tervek egyelőre még veszélyesek ... hogy van ott nép is, nemcsak főurak... de még a főurak is megoszlanak, nem mind akarják ugyanazt, akárcsak itt... Miért? Senki nem állt előm, hogy azt mondja: nem ajánlom, nem lehet! Senki! Basirius mester, kelmed mért nem szólt? Mindenki csak lelkesedett! Tapsolt! És most... mikor veszítettem ... egyedül vagyok...

(*Kis csend.*)

BASIRIUS: Felség, én idegen voltam... én nem árthattam magam ilyesmibe... tanácsaim nem illetékesek... ami jó volna ott az én hazámban... itt nem lenne okos tanács...

II. RÁKÓCZI: De az Apáczai ügyében bezzeg nem ezt mondta. Épp azért, mert idegen, és a kibicnek minden olcsó... hát jótanácsot adhat! És Csulai püspök meg Keresztury, az udvari papom...

KERESZTURY: Ha már Apáczai ügyét említette... Én még azt is alig tudtam elérni felségednél a nagyaszony segítségével, hogy Apáczait ne dobattassák le a toronyból... történelmünk örök szégyenére... hát akkor egy kegyelmed számára sokkal fontosabb do-

logban ugyan mi olyat tudtam volna mondani, ami meghallgattatik.

CSULAI: Igen, igen... csatlakozom Keresztury kolégámhoz... ez az Apáczai-ügy a belső dolgok felé terelte figyelmünket... talán túlságosan is...

II. RÁKÓCZI: Még mindig erre a szerencsétlenre fognak mindent! Szégyelljék magukat!

KERESZTURY: Dehogy fogjuk rá, felség! Épp azt mondom, hogy...

II. RÁKÓCZI: Semmit se mondjanak! Az égvilágon semmit!

LORÁNTFFY: Én mondom. Valaki mégis emlékeztette a fejedelmet arra, hogy nem elegendők a szomszédos szövetségek... még a török is ott van...

II. RÁKÓCZI: Ki volt az?

LORÁNTFFY: Kemény János. Sőt, ha jól emlékszem, én is elleneztem...

II. RÁKÓCZI: Én apámnak halálos ágyán megígértem, hogy a lengyel trónt megszerzem a Rákócziaknak.

LORÁNTFFY (*halkan, hogy csak fia hallja*): Nem apádnak – a hiúságodnak ígérted meg ezt... De én előre megmondtam...

II. RÁKÓCZI (*szavába vág*): No igen... az én anyám mindent előre mond... előre tud... az én anyám egy jósnő! A gyulafehérvári Püthia!

(*Lorántffy sarkon fordul, tesz néhány lépést.*)

Hova megy kegyelmed?

LORÁNTFFY (*visszafordul*): Vár egy ember. Számomra ő most fontosabb. (*Indul.*)

II. RÁKÓCZI (*utána*): Majd hozza be, én is látni szeretném azt az embert, aki most kegyelmednek nálam fontosabb!

(*Az asszony el.*)

Van valaki, aki most a fiánál fontosabb! (*Keserű.*)

No most mondja meg! (*Ezt Zsófiához.*)

BÁTHORY ZSÓFIA: Valóban nincs a gyermekünk-nél fontosabb... éppen ezért...

II. RÁKÓCZI: Várjon, még nem fejeztem be. Azért hívtam magukat, hogy tudják: nem egyedül vagyok felelős mindazért, ami történt. Ezért hívatom szép sorjába a tisztelt társaságokat... Sem a visztulai történetekért... sem a varsói szerencsétlen békéért... sem azért, hogy török és tatár beözönlött hazánkba... még azért sem, hogy legfőbb szövetségesem, Károly svéd király seregeivel váratlanul visszavonult, ott-hagyva engem... nem egyedül vagyok felelős! Ezt tudni kell és híresztelni országszerte, főurak, kisle-mesek, papok, tanítók és a nép körében!

(*Kis csend.*)

Hát most ne kenjenek mindent rám! Ne mossák kezeiket ... mert maguk mind Pilátusok lesznek!

MÁRTON ATYA: Pilátus Krisztussal szemben vétkezett ... Krisztus viszont sose kívánta a lengyel koronát ...

II. RÁKÓCZI: Hát én nem töviskoronát kaptam végül is? Hogy megjött a jezsuiták hangja! Nagyon megjött!

MÁRTON ATYA: A lengyelek végül is nem akarhat-
tak protestáns királyt.

II. RÁKÓCZI: De a magyar jezsuitáknak jól jött volna egy nagy katolikus ország, amit a kálvinista fejedelem kardja szerzett nekik!

MÁRTON ATYA: A lengyelek egyszer már leverték a reformációt. Mi biztosítékuk lett volna, hogy kegyelmed nem kezdi újra velük!

II. RÁKÓCZI: A végén kiderül, hogy maguk mind *ellenem* imádkoztak! Ezért még számolunk!

BÁTHORY ZSÓFIA: Ne fenyegetse az ország leghűségesebb fiait. (*Fagyos.*)

II. RÁKÓCZI: Védje csak a jezsuitáit! Védje csak! Azt hiszi, nem tudom, hogy teljesen a hatalmukba kerítették! Sötét sereg!

MÁRTON ATYA: Én engedelmével elmegyek, felség. (*Zsófiához.*)

BÁTHORY ZSÓFIA: Maradjon!

II. RÁKÓCZI: Menjen csak, úgyis gyakran találkoznak... itt most országos ügyekről lesz szó, nem holmi csuhás intrikákról!

(*Márton atya elsiet.*)

Csulai uram is elmehet... nehogy azt mondja a fejedelemné, hogy a saját papomat nem küldöm el, csak az övét...

Csulai: Felség... én elmegyek... de még egyszer el akarom mondani, hogy én megboldogult atyjának ígéretet tettem: véghezviszem a belső tisztogatást... előbb a hit búzájában túl sok volt a konkoly... aztán a lisztben a korpá is... Megboldogult atya szokta volt mondani: vetés után aratás, aratás után cséplés, cséplés után rosta, rosta után szita. Így tisztul, így

finomodik az erkölcs és a szellem. Én erre szegődtem. A külső ügyekhez mit se értek... Ez a katonák dolga. Miért nem kérdi meg inkább Kemény Jánosékat?!

II. RÁKÓCZI: Azt bízva rám! Őket hagyom utoljára, mint ínyenc ember a finom falatot! Elmehet, püspök úr.

CSULAI: Én el is... el is én... (*Motyogva el.*)

II. RÁKÓCZI: Maga is mehet, Basirius uram!

BASIRIUS: Felség, én azért is jöttem... hogy felséged engedelmével visszaindulhassak hazámba...

II. RÁKÓCZI (*kis szünet után*): Melyikbe, professzor úr? (*Gúny.*) Franciaországba, ahol született, Angliába, ahol tanult és tanított, Konstantinápolyba, ahol lelkészkedett, s ahonnan idehozattam, hogy ne érezzen mindig a pogányszagot... hát melyikbe: válasszon maga! Ahogy Apáczai is kiválasztotta a tornyát!

BASIRIUS: Az angol trón ismét szilárd, uram.

II. RÁKÓCZI: Értem... ott már nem veszik fejét... Hát menjen! Talán *itt* süllyed a hajó? No menjen, de minél hamarabb, míg meg nem gondolom magam!

BASIRIUS: Köszönöm, uram. És múlhatatlan hálám-ról biztosítom... Én e dicső időszakban jól éreztem magam e nyájas, szép, gazdag és szorgalmas hazában...

KERESZTURY: Kérdezze meg Apáczait is, ő hogy érezte itt magát?

II. RÁKÓCZI: Keresztury uram! Házigazdák vagyunk!

KERESZTURY: Furcsa illeme van a természetnek olykor, felség. Az átutazókat pazar idővel kínálja meg... saját fiait pedig faggyal, esővel, hóviharral...

BASIRIUS: Én elmegek.

(Futólag odamormolja Rhédeynek.)

Fogalma sincs, hogy már nincs alatta trón.

(Gyorsan el.)

II. RÁKÓCZI: Mit sugdolóznak ott? *(Gyanakvón.)*

RHÉDEY: Csak megkért, hogy újfent biztosítsam fel-
ségedet hálájáról.

II. RÁKÓCZI: Sokra is megyek vele! *(Más hang.)*
Most pedig nézzük jövőendő terveinket. Hisz abból
élünk... nem a sirámokból...

KERESZTURY: Felség, Doby tiszteletes úr jelentke-
zett nálam... fontos mondandója volna... Az, akinek
a tornyából Apáczai...

II. RÁKÓCZI *(közbevág)*: Hozza be azt az embert!

(Keresztury kilép, int, közeleg Doby.)

II. RÁKÓCZI: Beszéljen, tiszteletes úr!

DOBY: Felség! *(Körülnéz, szeme Zsófián áll meg.)*
Beszélhetek? Nyíltan?

II. RÁKÓCZI: Ki vele!

DOBY: Engem a gyulafehérvári templomból áthe-
lyeztek egy falu templomába.

II. RÁKÓCZI: Miért?

DOBY: Mert végül is rajtam csattant... hogy Apá-
czai az én templomom tornyába rejtezett... Hiába ke-
gyelmeztek meg Apáczainak – engem mégis áthelyez-
tek.

KERESZTURY: Ez Csulai püspök úr műve volt.
A nagyobbikba nem mert belerúgni – hát a kicsit bil-
lentette meg.

II. RÁKÓCZI: Maga csak ne kommentáljon, nagy-
tiszteletű úr! Folytassa! *(Ezt Dobyinak.)*

BÁTHORY ZSÓFIA (*kissé feszülten*): A maguk egyházának ügyeit nekem miért kell hallgatnom itt?

II. RÁKÓCZI: Mert a fejedelemmé ura református... és a gyermeke...

(*Báthory arca megdermedt, kis csend.*)

DOBY: Én engedelmesen elmentem falura, ám nem rég jezsuiták jöttek és... elzavartak onnan!

II. RÁKÓCZI: A maga jezsuitái!

(*Zsófia szoros szájjal hallgat.*)

Látja, mit nem mernek, ha felbátorítják őket! Újra kezdik! De immár nem az unitáriusokat meg a szombatosokat, hanem a *fejedelmi* vallást üldözik! Az uralkodó hitet! De ezért meglakolnak... Az uralkodó vallása és egyháza nem vonul gyáva önvédelembe... A végén mi esdekeljünk toleranciáért, mi, akik megszüntettük a vallásüldözést?!

BÁTHORY ZSÓFIA: Az unitáriusokat és a szombatosokat mégsem a jezsuiták üldözték, uram.

II. RÁKÓCZI: Mert nem voltak olyan helyzetben! A kutya láncon csak ugathat, de nem rohan bokádnak. De most én különben is az üldözés újra feltámadt szelleméről beszélek! Az uralkodó vallás húzza be tán farkát és fülét, mert elveszített egy háborút?! De a jövő háborút még nem veszítette el! Azt, ami lesz! Mert lesz – az bizonyos. Beszéljen, tiszteletes úr!

DOBY: Nem tudom, hogy merészelték... én nem is tudom... nem is bátorkodom rágondolni... (*Az aszszony felé sandít.*)

(*Kis csend.*)

KERESZTURY: E szegény tiszteletes nem meri ki-

mondani. Hát kimondom én. Itt sokan határozott biztatást, sőt – utasítást kaptak, hogy református papokat kergessenek el, sőt... Már néhány birtok református gazdáját is kikezdték.

II. RÁKÓCZI (*ez már neki is új*): Miféle utasítást? És ki adta azt?

RERESZTURY (*széttárja kezét*): Szóval újra térítenek, de most már magos engedéllyel... egészen magos engedéllyel...

(*Kis csend.*)

BÁTHORY ZSÓFIA: Én ebben isten ujját látom. A megtérítőket is megtérítik egyszer... isten ítélete ez. Én ebben isten ujját látom. (*Majdnem fanatikusán.*)

KERESZTURY: Ha kegyelmességed isten ujját, úgy én egy halandó földi lény *könyökét* vélem észrevenni ebben.

(*Kis csend.*)

II. RÁKÓCZI: Ki adta az utasítást, Keresztury uram?

KERESZTURY: Én biztosan nem.

II. RÁKÓCZI: Maga is fél?

KERESZTURY: Nem annyira, mint ő, aki most hallgat. (*Szeme Zsófiára téved.*)

(*Rákóczi a nejére bámul.*)

II. RÁKÓCZI: Csak tán...?

BÁTHORY ZSÓFIA: Én.

(*Csend.*)

De nem félek. Nincs mitől. Maga azt mondta: én áttérhetek. S én úgy gondoltam: ez nem lehet csak

nékem kiváltságom: térjenek vissza testvéreim is. Hisz sokan tértek át reformátusnak, akárcsak én is – kényeszerű helyzetükben.

II. RÁKÓCZI: *Kényszerű helyzetükben?*

BÁTHORY ZSÓFIA: Abban, uram. Vajon nem kényeszerű az, hogy egy mit sem sejtő ifjú lány belészeret egy férfiba... És a lány azt hiszi, hogy ez a szerelem mindkét részről igaz... hogy aztán kiderüljön: a somlyai Báthory család neve csak azért kell, mert innen származott egy nagy fejedelem és nagy lengyel király: Báthory István... E nagy nevet vitte oltár elé az ifjú fejedelem... Rákóczi egy nagy férfi hírével házasodott össze. Báthory Istvánnal és nem Báthory Zsófiával!

II. RÁKÓCZI: *Miket beszél maga? (Elhülve.)*

BÁTHORY ZSÓFIA: Mert az ifjú fejedelem e tervet még apjától örökölte... lengyel királlyá lenni. De hát csak úgy derült égből nem lehet senki lengyel király. Ahhoz többek között az kell, hogy kimutassunk valami folytonost, ha már nincs más rokonság... Ehhez kelletttem én: a somlyai Báthoryak leszármazottja. A katolikus! Hisz a lengyelek erre roppant kényesek...

II. RÁKÓCZI *(fojtott, rekedt):* Ha ez volt a tervem ... akkor miért kértük mi valamennyien, apám, anyám és én, hogy térjen át reformátusnak... miért nem hagytuk meg katolikus hitében... erre feleljen... maga... maga... *(Elharapja a szót. A többiekhez.)* Menjenek, mind! Ez kettőnk dolga csak!

(Azok gyorsan el.)

Maga... átkozott! Ha valóban ezért vettem volna el

– nem meghagyom katolikusnak...?! Egy fejedelem nem ösmer lehetlent! Ezt is meg tudtuk volna magyarázni az uraknak... hogy így kéri a magas politika ... a későbbi lengyel trón érdeke. De én nem azért szerettem magát! Nem azért!

(Liheg. Fojtott.)

Inkább egy szobrot hágtam volna meg... mint diákcsinylevőként mi, régi társak... Balás Ábrahám s a többiek. A kertben lévő Vénusz-szobrot taszigáltuk kamaszként röhögve... Megcsúfoltuk a szent művészket ... inkább annál maradtam volna.

BÁTHORY ZSÓFIA: Szennyese! Mind szennyese! Vadak!

II. RÁKÓCZI: A Báthoryak beszélnek... a fajtalanodó Gábor s a szüzeányok véret ivó, szörnyeteg Erzsébet ivadékai?

BÁTHORY ZSÓFIA: Elég! Elég! *(Befogja fület.)* Szent Istenem, Szüz Máriám, segíts! Segíts, Krisztusom, mivé tetted... mivé tetted... két ember életét?

(Csend. Rákóczi fáradt.)

II. RÁKÓCZI *(már majdnem csendesen)*: Kellett volna nekünk is a lengyel trón, igen. Éppen úgy, mint Báthory Istvánnak: először is azért, hogy végre se a Habsburg ne fenyegeesse hazánkat, se a szultán... Az egész hazáért kellett. De magát nem ezért vettem el... Várad kapitányként ott Szilágysomlyón minden eszembe jutott, csak a lengyel trón nem. Ha én nem vagyok Nagyváradon kapitány, s maga nincs Somlyón – szerelemmel talán soha nem találkoztunk volna... De maga... maga mindent... másra

vezet vissza... Megdermeszti legszebb emlékeinket, és sárba rántja.

BÁTHORY ZSÓFIA (*szintén csendesen*): Kegyelmed bevallotta nékem ezt.

II. RÁKÓCZI: Mit és mikor? (*Halkan, nem néz rá.*)

BÁTHORY ZSÓFIA: Amikor gratulált a gondolathoz, hogy régi hitemre visszatérek.

II. RÁKÓCZI: Igen, de ez akkor, hirtelen jutott eszembe... mert jött a *kedvező* hír, hogy a svédek segítséget kérnek. Ám ezek nem ifjúkori gondolataim voltak, *angyalom*, nem a nagyvárad, nem a szilágy-somlyói gondolataim, amidőn még ifjú tisztként becézgettem magát... és csókoltam... hanem ezek a gyulafehérvári és Varsó előtti gondolataim voltak... nem a korai és zöldfülű várkapitány, de egy későbbi, őszülő fejedelem gondolatai, aki már a lengyel koronát akarja.

BÁTHORY ZSÓFIA: Bár maradt volna meg kapitánynak mindig.

II. RÁKÓCZI: Mintha maga nem ahhoz a Rákóczihoz jött volna feleségül, aki a trónok várományosa... (*Legyint.*) Nem tudjuk soha, mit szeretünk a másikban... soha... Azt hisszük: a bőrét, haját, vonásait, s a végén kiderül, hogy a – *lehetőségeit*...

BÁTHORY ZSÓFIA: Hagyjuk most ezt! Én megbocsátok magának mindent. Maga pedig bocsássa meg, hogy immár én is téríték. Jogot szereztem szenvedésem által, hogy visszatérítsem mindazokat, akik szenvedtek régi hitükért...

II. RÁKÓCZI: Ezt soha! Maga megvárta, míg én el-

veszítem a lengyel csatát... s csak akkor lett vakmérővé ... Mert – *most már lehet*. Egy amúgy is sebzett fejedelemben még egy tört dőft... Azt hitte, e vereség után mit se törődök azzal a néhány száz vagy ezer katolikussal, akit visszavisz... De ezt nem hagyom... apám emlékére, nem! És nagyszerű anyámnak a halál volna ez... Soha!

BÁTHORY ZSÓFIA: Milyen féltve tiszteli az anyját! (*Gúny.*)

II. RÁKÓCZI: Ezt az egyet soha!

BÁTHORY ZSÓFIA: Pedig... a végére tartogattam a legsúlyosabbat...

II. RÁKÓCZI (*rábámul*): Mi volna itt és most... a legsúlyosabb...

(*Kis csend.*)

BÁTHORY ZSÓFIA: Átkereszteltetem Ferenc fiunkat is.

(*Kis csend.*)

II. RÁKÓCZI: Te szent szuka! (*Szinte csöndesen.*) Visszaépítenél mindent a réginek... mintha lehetne... tévedsz... Te szoknyás papok szukája...

BÁTHORY ZSÓFIA: Szüzeket vádolnak a latrok! (*Ő is csendes, de ebben mély gyűlölet izzik.*)

II. RÁKÓCZI: De itt nem múlik el soha a megújulás... marad, amit megújítottunk. Bocskai, Bethlen és mi – Rákócziak. S hiába vertél most porba... én fel-tápáskodom ... én: a fejedelem!

(*Jön Kemény János kezében irattal, sietve jön, sápadt. A háttérben Balás Ábrahám.*)

KEMÉNY JÁNOS: Felség... *(Rákóczi nem mozdul, mintha álomban volna. Az megérinti vállát.)* Felség!

BÁTHORY ZSÓFIA: Mi történt?

KEMÉNY JÁNOS: Rhédey... lett a fejedelem... a török őt emelte trónra... át kell adni a fehérvári palotát... a kincstári részt... az iratokat... *(Hangosan mondt.)*

(Csend.)

BÁTHORY ZSÓFIA: Hallja?! Ébredjen... hallja! *(Rázza.)* Ne engem átkozzon, hanem az ellenségeit...

II. RÁKÓCZI *(nem hallotta vagy nem akarta):* Én mindig feltápaszkodom. Én: a fejedelem!

BÁTHORY ZSÓFIA: Ébredjen! Épp most verték a porba!

II. RÁKÓCZI: Én mindig feltápaszkodom... én...

BÁTHORY ZSÓFIA: Trónja nincs, nem érti?! A gyermekünk ... mi lesz vele? Nincs trónja, hallja-e? Vegye tudomásul... Innen költözni kell! Érti? Felfogja?! Most maga mellett vagyok... ott akarok lenni... hiába átkozott meg... most maga mellett maradok mégis... a gyermekünkért...

II. RÁKÓCZI: Én mindig feltápaszkodom. Fiaimban. Unokáimban... e hazáért... mindig... én – a fejedelem. *(Halkan.)* Hol van Kemény János? Hivatom... És Balás Ábrahámot... *(Messzire néz.)*

(Kemény János tehetetlenül áll.)

BÁTHORY ZSÓFIA: Itt vannak maga körül. És én is itt vagyok... Együtt maradunk. Most már igen... De a hitünk is megmarad. Kinek-kinek a sajátja... mindörökre. *(Rákóczi közben felocsúdott, látja Balásékát.)*

II. RÁKÓCZI *(suttogva)*: Bocsáss meg szavaimért. Bocsáss meg. Rhédey... sejtettem én, hogy török-baja van... Beteg, ha nem nyalhat nekik...

BÁTHORY ZSÓFIA: Ne beszéljen így... Ó, hogy szelídíthetném meg a szavait?

II. RÁKÓCZI: Valamikor épp ez nyugözte le... a vad szavak... s az, hogy csak maga képes fékezni... csöndes tóvá a tajtékozó tengert... ez hízelgett a kis-asszony szívének. *(Csöndes, emlékező derű.)*

BÁTHORY ZSÓFIA: Igen... lenyűgözött... aztán megdöbentett... s e döbnetben szívem hol lassabban, hol sebesebben vert... e döbnet szívverése utánozta a szerelem hevét... Az ijesztő, a szokatlan így lesz hát rokonunk... akitől kezdetben félünk, így tudjuk később félteni... Én most már maga mellett leszek. Immár halálíg... Ha hitemet békén hagyja... békén... *(Kicsit lehajtott fejjel kimegy.)*

II. RÁKÓCZI *(feléjük fordul)*: Ti is tudtátok... csak én nem...

KEMÉNY JÁNOS: Nem tudtuk biztosan... nagy vita előzte meg a főurak között... ki legyen...

II. RÁKÓCZI: Főuraink végül is a szultán kezével szavaztak...

BALÁS: Vagy a szultán a főurak kezével.

II. RÁKÓCZI: Mi az a papír?

KEMÉNY JÁNOS: Semmi. Csak a palotaeltár.

II. RÁKÓCZI: Palotaeltár... Egy-két fertály órája még vádolni akartam mindenkit... hogy ki a hibás... rajtam kívül... és titeket, katonákat a legjobban akar-

talak vádolni... Nem tagadom: bűnbakot kerestem...
(*Suttogva.*)

KEMÉNY JÁNOS (*csendesen*): Vádolj, uram, ha jól-esik. Inkább egy Rákóczi vádoljon, mint egy Rhédey.

II. RÁKÓCZI: A vád elveszítette érvényét, urak.

BALÁS: Valami érvényes azért csak marad? Vagy nem?

II. RÁKÓCZI: De. Az, hogy csókold meg helyettem is Péchi Debórárt és gyermekeidet. És emlékezzetek az ifjúságra. Arra a nagyvonalú, tágas lelkű, hatalmas szívű ifjúságra. Akik mi voltunk.

(*Kis csend.*)

BALÁS: Ennyi? Ennyi érvényes, hogy emlékezünk?

II. RÁKÓCZI: És az, hogy én töletek elbúcsúzzam. Bocsánatot kérve. Ha ugyan van bocsánat. Szolgáljátok híven a *következőt*. Bármilyen lesz is... éppen itt jön! (*Lassan közeleg Rhédey.*) Szolgáljátok híven – *őt*. (*Rhédey is hallja.*)

(*Kemény és Balás meghajolnak, el. Kis csend.*)

Ma még maradhatok? Itt? Vagy nem?

RHÉDEY: Felség, én nem tehetek róla... a köz akarat... A rendké.

II. RÁKÓCZI: Szerintem még te sem tudtad biztosan. (*Játssza a kedélyest, könnyedet.*)

RHÉDEY: Esküszöm, hogy nem.

II. RÁKÓCZI: De legalább sejtetted?

RHÉDEY (*zavart, ravasz*): Valamit... talán... igen.

II. RÁKÓCZI: Hát akkor kettős meglepetést okoztak az urak és egy szép szakállas ember: a mi szultán barátunk. A közös barátunk... (*hirtelen*) mert közös

ugye? (*Kis csend. Rhédey hallgat, Rákóczi mellen ragadja.*) Közös vagy nem közös?

RHÉDEY: Én figyelmeztettem felségedet.

II. RÁKÓCZI: S mivel nem fogott rajtam, hát üzengetni kezdted, mi?

RHÉDEY: Kegyelmed mondta rólam, hogy szófogadó vagyok.

II. RÁKÓCZI (*szinte undorral*): Az. (*Elereszt.*)

RHÉDEY: Én most is szót fogadtam.

II. RÁKÓCZI: A szultánnak, mi?

RHÉDEY: Nem.

II. RÁKÓCZI: Hát?

RHÉDEY: A fejedelemnek.

II. RÁKÓCZI: Nekem?

RHÉDEY: Nem.

II. RÁKÓCZI: Hát?

RHÉDEY: Az újnak.

(*Rákóczi reá bámul.*)

II. RÁKÓCZI: Vagyis magadnak. (*Megállapít.*)

RHÉDEY: Igen. Felséged mondta azon a vitán: ne ismételjem szavaimat. Hát most nem ismételtem. Véleményt mondtam – először életemben. És ez már más vita.

II. RÁKÓCZI: Te kúszó hivatalnok, hát azt hiszed, fölültre kerültél?

RHÉDEY: Én most is úgy hajlok meg felséged előtt, mint rég. Most még igen. De utoljára. (*Közeledik Lorántffy, Aletta, Apáczai.*)

II. RÁKÓCZI: Akkor távozz, mert jön anyám. Hadd vigasztalom meg. Ő is a vesztes oldalon van.

RHÉDEY (*meghajol*): A Rhédeyekre mindig számíthatnak a Rákócziak. (*El.*)

II. RÁKÓCZI (*utána halkán*): Ez valóban azt hiszi, hogy feladtam a harcot. (*Gúnyosan bólogat, majd anyjára szegzi szemét.*)

LORÁNTFFY: Tudom, sok bajod van, fiam. De egyre mégis szakítanod kell időt. Apáczai uram beteg...

II. RÁKÓCZI (*ránéz*): Isten hozta. Látja, nekem is volt egy tornyom... ez a háború... (*Szünet.*) Beteg? Mi baja?

APÁCZAI: A régi, felség. Köhögök. A mellem meghibásodott. Még ott kint. Hollandiában...

II. RÁKÓCZI: Menjen külföldre. Adok pénzt... utazzék el...

ALETTA: Nem akar menni, felség.

LORÁNTFFY: Doktort akar... orvosságot... hogy hozassunk neki...

II. RÁKÓCZI: Nem akar menni? Különös... *itt* akar maradni... különös... Hisz itt immár végleg a török lesz az úr. És Rhédey...

LORÁNTFFY: Mit beszélsz?

II. RÁKÓCZI: Hát nem tudta?

LORÁNTFFY: Rebesgették a szultán tervét, de nem hittem el. Hogy *ennyire* ők nevezzék ki... *ennyire* ők... ez... ez... *hihetetlen*... Legalább a látszatot őrizték volna meg. (*Szinte elgyöngül.*)

II. RÁKÓCZI: Pedig így történt. Nem vagyok fejedelem, anyám. Bocsásd meg, hogy nem vagyok fejedelem. Apám, te is bocsásd meg: nem vagyok fejedelem!

(*Anyja elé borul.*)

(Valamennyien döbbsenek.)

LORÁNTFFY: Édes gyermekem... te fiam maradsz akkor is, ha... ha nincs többé hatalmad... Sőt – sokkal inkább, *fiam*. *(Kimegy. Kis csend.)*

ALETTA: Ó, felség... ekkora bajban... mégis... miként gondolhatnának az én uramra is... Hiszen az új fejedelem nem fog gondolni rá... A török pedig pogány, ő nem szerethet minket.

APÁCZAI: Tévedsz, Aletta. A török is szereti a keresztényeket. Csak épp azokat, akik egymást üzik és halomra öldösk. Ezt a kereszténységet a szultán minden bizonnal kedveli. Hát minket nagyon szeretni fog. Gyere.

(Indulnak.)

II. RÁKÓCZI: Apáczai uram! *(Szinte kétségbeesetten.)*

(Apáczai megtorpan.)

APÁCZAI: Hallgatom nagyságodat.

II. RÁKÓCZI: Becsült maga... engem... ott, azon a vitán? Úgy önmagában... a lelkében – belül. Becsült?

APÁCZAI: Fontos ez felségednek?

II. RÁKÓCZI: Fontos!

APÁCZAI *(nyíltan)*: Becsültem.

II. RÁKÓCZI: Miért?

APÁCZAI: Mert szándékait nyíltan mondta meg. És tudta, mit akar.

II. RÁKÓCZI: Akkor mért hazudott nekem?

APÁCZAI: Miben?

II. RÁKÓCZI: Hogy a fejedelem javát akarja...

amikor maga... igenis... minden király esküdt ellen-sége! Én érzem s éreztem akkor is... Miért mondott hát egyebet... ha becsült – miért hazudott?

(Kis csend.)

APÁCZAI: Mert élni akartam... még egy kicsit. Azt hittem: van még egy-két fontos munkám. És nem is annyira hazudtam, mint inkább nem mondtam el mindent. *(Indulnak, megáll.)* De tudom, hogy most csataidő van és lesz sokáig. A gyimesi szorosba a szél már befűzte a cérnát, s átvarrogatja véle condráinkat. A Mármarosba is dudát fogtak a hegyek, és már maguktól fújják. A bánági pusztán is süvít a szél, repíti a havas bogáncsot. Egyre hidegebb lesz. Hát a *min-denki* melegével kell most törődni – nem az enyémmel, felség. *(Elmennek.)*

II. RÁKÓCZI: Hozatok doktort, Apáczai! A világ végéről is! Hozatok! Annyi hatalmam még maradt, hogy magának egy doktort hozassak! Hozatok! *(Utá-nuk siet.)*

(Sötétedik a szín, a szolgák gyorsan bejönnek, kiviszik az asztalt, a székeket, iratokat: költözködés. A nyitott ablakon át a fejedelem kiáltásaiba már közben bele-vegyül a két koldus kiabálása. Érthetően, szünetekkel.)

ELSŐ ÉS MÁSODIK KOLDUS *(a mondatokat felváltva):*
Apáczai Cseri János meghalt 1659. december 31-én!
Lorántffy Zsuzsanna meghalt 1660. április 18-án!
II. Rákóczi György meghalt 1660. június 7-én! Báthory Zsófia meghalt 1680. június 15-én! Mi lesz velünk, mi lesz?

[Erdélyi Magyar Adatbank]

*(Ezt többször elismétlik, majd bezúdulnak a színre,
nem tudni honnan, ott kiabálja már egy egész koldus-
sereg, amíg egészen sötét nem lesz.)*

(Csend.)

Függöny.

Vége a Triptichonnak.